

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ВІСНИК

**Донбаської національної академії
будівництва і архітектури**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Видається з грудня 1995 року
Виходить 8 разів на рік

Випуск 2011-2(88)

**ПРОБЛЕМИ СОЦІО-ГУМАНІТАРНИХ
НАУК**

Макіївка 2011

Засновник і видавець

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 9643
видано 02 березня 2005 року Державним комітетом телебачення і радіомовлення України

Автори надрукованих матеріалів несуть відповідальність за вірогідність наведених відомостей, точність даних за цитованою літературою і за використання в статтях даних, що не підлягають відкритій публікації.

У випадку використання матеріалів посилання на «Вісник ДонНАБА» є обов'язковим.

Друкується за рішенням вченої ради
Донбаської національної академії будівництва і архітектури
Протокол № 6 від 28.02.2011 р.

Редакційна колегія:

Горохов Є. В., д. т. н., професор (головний редактор);
Мущанов В. П., д. т. н., професор (відповідальний редактор);
Тимошко Г. В., к.псих.н., доцент (головний редактор випуску);
Коваленко В. Г., к. і. н., доцент (технічний редактор випуску);
Намакштанська І. Є. к. філол. н., професор;
Парінов М. П., д. і. н., професор;
Анреєва Т. О., д. ф. н., професор;
Багрій А. Е., д. м. н., професор;
Василенко Л. І., д. м. н., професор;
Розкіший А. П., д. і. н., професор;
Крапівін О. В., д. і. н., професор;

Коректори М. А. Мовчан, Л. І. Чернишова, О. М. Лебедєв
Програмне забезпечення С. В. Гавенко
Комп'ютерне верстання А. С. Виновет

Підписано до друку 28.03.2011. Формат 60х84 1/8. Папір багатофункціональний офісний.
Друк різнографічний. Умов. друк. арк. 14,25. Тираж 300 прим. Заказ 131-11.

Адреса редакції і видавця

Україна, 86123, Донецька область, м. Макіївка, вул. Державіна, 2,
Донбаська національна академія будівництва і архітектури
Телефони: (0622) 90-29-38; (0623) 22-20-51, (0623) 22-24-67
Тел/факс: (0623) 22-06-16, E-mail: vestnik@donnasa.edu.ua,
http://donnasa.edu.ua/ru/publishing_house/vestnik

Постановою Президії ВАК України від 09.06.1999 р. № 1-05/7 журнал внесено до переліку
наукових фахових видань із технічних наук

Надруковано у поліграфічному центрі ДонНАБА
86123, Донецька область, м. Макіївка, вул. Державіна, 2

УДК 159.947.5

Г. В. ТИМОШКО

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ СТУДЕНТІВ МАГІСТРАНТАМИ

У статті розглядаються деякі аспекти дослідження позитивного ставлення студентів до професії, значення дослідження у професійному розвитку магістрантів, можливості дослідження при вивченні курсу педагогіки вищої школи, можливості урахування особливостей мотиваційно-професійного розвитку студентів у навчально-виховній роботі з ними. Представлені результати практичних досліджень професійного ставлення, мотивації, спрямованості студентів технічного ВНЗ через навчально-дослідну роботу магістрантів при вивченні курсу педагогіки вищої школи. Робиться висновок, що навчальну дисципліну, яка виховує особистість, завжди треба розглядати і як науку, у процесі залучення до якої у магістрантів йде процес самовиховання особистості.

ставлення до професії, професійна мотивація студентів, спрямованість особистості

Формулювання проблеми

Формування позитивного ставлення до професії – найважливіша задача вищої професійної освіти. Хоча передбачається, що при вступі до ВНЗ студенти роблять усвідомлений вибір, але дослідження показують, що на сьогодні лише біля 25 % абітурієнтів професійно мотивовані. Дослідження ставлення студентів до обраної професії містить у собі вивчення задоволеності майбутньою професією, динаміки задоволеності, безлічі факторів, що впливають на задоволеність, зокрема, у ВНЗ це і психологічні, і педагогічні фактори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню мотиваційної сфери навчально-професійної діяльності студентів присвятили свої роботи Делеу М. В., Ітельсон Л. Б., Савонько Е. І., Потапова В. Д., Дьяченко М. І., Арестова О. М., Вербицький О. О., Бакшаєва Н. А., Реан О. О. та інші вчені. Мотивацію студентів технічних ВНЗ вивчали Духавнева А. В., Мілорадова Н. Г., Столяренко Л. Д. та інші [1, 2, 5].

Дослідження довели, що мотивація є одним з провідних факторів успішного навчання у ВНЗ. Але особливості цього фактора і його дієвість розрізняються, зокрема, на різних етапах навчального процесу, через які проходить студент. Від першого до п'ятого курсу змінюються і сама навчально-професійна діяльність, і її мотивація.

Цілі

Метою дослідження є узагальнення досвіду психолого-педагогічної навчально-дослідницької роботи магістрантів у контексті формування позитивного ставлення до професії студентів і магістрантів. Об'єкт дослідження – можливості навчально-дослідної психолого-педагогічної роботи магістрантів, предмет – психодіагностичні факти професійної спрямованості студентів у дослідженнях магістрантів.

Основний матеріал

Вивчення професійних інтересів і схильностей майбутніх абітурієнтів, вивчення професійної мотивації студентів має прогностичне значення для розуміння задоволеності професією в

майбутньому. Мотиви є причиною зацікавленого ставлення до навчання за фахом. Активним у професійному навчанні буде той студент, який усвідомлює потребу в знаннях, необхідних у майбутній професійній діяльності, а свою професію усвідомлює як єдине чи основне джерело задоволення своїх матеріальних і духовних потреб. Професійна самосвідомість робить мотиви навчання стійкими, сприяє розвитку в студентів рефлексії, уміння ставити цілі та досягати їх.

Фактори, що впливають на успішність професійного навчання, поділяються на ті, котрі сформувалися до навчання у ВНЗ, і ті, що з'явилися під час навчання у вищому закладі. До перших належать рівень підготовленості, сформована система цінностей, ставлення до навчання, інформованість про студентське життя, про професійне майбутнє. Особливий вплив ці фактори мають на етапі адаптації, впливати на них можна тільки побічно, у плані їх урахування у виховній і навчальній роботі з першокурсниками. Після приходу у ВНЗ починають діяти інші чинники успішного професійного навчання: у першу чергу, зміст навчання, а також його методи, організація, стосунки у ВНЗ й інші. Від них багато в чому залежить розвиток професійної культури майбутнього інженера [5].

У процесі професійної підготовки майбутніх інженерів розв'язується ряд задач, а саме: розвиток зорово-просторового мислення, технічного мислення, творчого проблемно-орієнтованого мислення, гнучкості мислення, прагнення до постійного самовдосконалення, здатності орієнтуватися у всьому арсеналі методів розв'язання технічних задач, розвиток навичок рефлексивної самооцінки, розвиток зацікавленого і поважного ставлення до методології і практики наукового пошуку, уміння розуміти й інтерпретувати інноваційні проекти, прагнення до самостійних розробок й інші.

Максимально високий рівень науковості, високий рівень вимог до творчості досягається на заключному ступені вищої професійної освіти – у магістратурі.

Магістратура як заключна ланка вищої освіти одночасно є і перехідною ланкою до аспірантури, або до виробничої, адміністративної або іншої діяльності. Однією з основних задач магістратури є планомірна підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів. Відмітимо, що велика частина магістрантів у майбутньому стає викладачами вищих навчальних закладів. Виходить, що від рівня, змісту, способів підготовки цих фахівців залежить майбутнє освіти і науки України. Тому випускник магістратури повинен бути і кваліфікованим фахівцем, майбутнім хорошим виробничником, керівником, і вченим, творчою особистістю, здатною винаходити, проектувати, створювати нову техніку і технологію, і моральною особистістю, здатною робити все це на користь людей, дотримуючись їх прав й інтересів, оберігаючи їх життя і гідність.

Свою визначену роль у вихованні особистості магістрантів відіграє залучення їх до психолого-педагогічних знань, вироблення відповідних умінь при вивченні курсу педагогіки вищої школи.

Відомо, що значна частина викладачів технічних ВНЗ має вищу освіту також технічну, отже – мінімальну в порівнянні з викладачами гуманітарних ВНЗ психолого-педагогічну підготовку. Курс педагогіки вищої школи для майбутніх викладачів вищої технічної школи дозволяє науково обґрунтувати вимоги до сучасного навчального процесу, перевести викладання з рівня інформування на рівень керування розвитком фахівця. Педагогіка вищої школи дає магістрантам конкретний інструментарій, який можна використовувати в процесі викладання. Поглиблення психолого-педагогічної підготовки магістрантів важливо ще і тому, що студенти технічних ВНЗ – а це здебільшого юнаки – мають предметно-практичну спрямованість особистості, що може поєднуватися з дифузійним самовизначенням у сфері духовних цінностей.

Знайомлячись з моделями вищої освіти в курсі педагогіки вищої школи, нинішні магістранти дізнаються, що сучасна освіта передбачає не тільки формування системи професійних знань, умінь і навичок у студентів, але і розвиток творчого досвіду і моральних відносин, що педагогіка вищої школи – це не тільки теорія навчання, але також теорія і практика виховання і самовиховання творчої особистості професіонала. Будь-яка сучасна модель освіти включає у зміст освіти досвід ціннісного ставлення до світу, що передбачає виховання потреб, мотивів особистості, не тільки матеріальних, але і духовних, морального, гуманного ставлення до людей, втіленого в результатах її професійної інженерної діяльності.

У магістрантів, що вивчають курс педагогіки вищої школи, виховання особистості йде не тільки шляхом залучення до змісту навчального курсу, але і шляхом залучення до нього як до науки і практики. Виконання навчально-дослідницьких завдань прикладного характеру, наприклад, вивчення конкретних психологічних особливостей студентів і магістрантів, з одного боку, дає нові психодіагностичні факти педагогіці вищої школи, розвиває науку, з іншого боку – розвиває особистість магістрантів. Особливість психологічного знання, тим більше добутого під час власного дослідження, полягає у тому, що людина прикладає його безпосередньо до себе. Наприклад, діагностуючи ціннісні орієнтації студентів, магістрант замислюється і над своїми цінностями, вивчаючи поведінку студентів

у ситуації конфлікту, доходить висновку про те, що проведення діагностичних досліджень повертає увагу студентів до проблеми конфліктів і змушує їх замислюватись над адекватними способами поведінки в конфлікті.

Таким чином, навчальну дисципліну, що виховує особистість, завжди треба розглядати і як науку, у процесі залучення до якої у магістрантів йде процес самовиховання особистості.

Предметом спільних навчальних досліджень з магістрантами Бережним О. С., Петровою О. І. були, зокрема, особливості спрямованості особистості: види спрямованості, диспозиції, мотивація, пов'язана з їх професійним навчанням. Загальний обсяг обстеженої вибірки склав 132 студенти будівельного напрямку, у ній рівномірно представлені студенти молодших і старших курсів, юнаки і дівчата. Досліджування проводилися за допомогою анкетування, тестування (методика Смекала і Кучера «Спрямованість особистості», методика Замфір К. «Мотивація професійної діяльності»), додаткову інформацію надав метод бесіди.

Аналіз результатів дослідження мотивованості студентів показав, що 38 % опитуваних студентів вчать заради отримання диплома про вищу освіту – більшість з них молодшокурсники. Третина студентів навчаються для того, щоб стати професіоналом – більшість з них старшокурсники. Ті, що залишилися, – навчаються для власного розвитку, щоб не служити в армії, або не змогли сформулювати відповідь на запитання – навіщо ви навчаєтесь? На запитання про значення для них диплома більшість студентів (38 %) відповіли, що він дає можливість отримати високооплаћу роботу. Думки інших студентів стосовно значення диплома у подальшому житті розійшлися рівномірно за наступними варіантами:

- надає деяку стабільність у житті;
- дає можливість отримати цікаву роботу;
- дає можливість досягти високого соціального статусу;
- не дає нічого.

В отриманні вищої освіти тільки третині студентів допомагають батьки, третина регулярно підзаробляє, більшість з інших (22 %) перебивається випадковим заробітком, 16 % мають постійну роботу (старшокурсники).

Таким чином, у цілому можна відзначити, що диплом для більшості студентів має значення, набуття професіоналізму більш важливо для старшокурсників.

Які ж особливості професійної мотивації наших студентів? За допомогою методики К. Замфір у модифікації О. Реана були отримані наступні результати. Зіставлення зовнішньої та внутрішньої, позитивної та негативної мотивації показало, що 36 % обстежуваних мають оптимальні мотиваційні комплекси: внутрішня мотивація більше або дорівнює зовнішній, позитивна більше від негативної. Ці студенти втягуються у діяльність заради неї самої, не заради зовнішніх нагород, їх приваблює інтерес до навчання, до майбутньої професії, що позитивно впливає на розвиток людини. Але більшість обстежених студентів характеризує перевага зовнішньої мотивації над внутрішньою (40 %), причому 29 % з них мають позитивну мотивацію. 15 % студентів мають неоптимальні мотиваційні комплекси, у яких переважає зовнішня негативна мотивація, мотиви примусу, уникнення, переважає негативне ставлення до навчання і оволодіння спеціальністю.

Дослідження спрямованості особистості студентів за допомогою методики К. Смекала і В. Кучера «Направленість особистості» дали однозначний результат. Переважна більшість студентів мають ділову направленість (85 %) при слабкій представленості спрямованості на себе і на спілкування.

Висновки

У цілому результати вивчення особливостей професійної спрямованості студентів виглядають оптимістично: більшість студентів мають інтерес щодо справи, щодо отримання диплома про вищу освіту, більше третини студентів мають оптимальні мотиваційні комплекси. Однак багато студентів, які потребують педагогічної уваги до себе, професійно і навчально не мотивовані, не розібралися, до якої справи вони мають інтерес. У першу чергу це молодшокурсники. Результати психолого-педагогічних магістерських досліджень мають практичне значення, включаються до навчально-виховного процесу: вони обговорюються зі студентами на академічних годинах, з викладачами на кураторських зборах, з урахуванням їх складаються рекомендації для кураторів, з ними знайомляться активісти студентського самоврядування. Ураховуючи наведені результати досліджень, була посилена індивідуальна робота з окремими немотивованими студентами, заплановано видання психологічного листка.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдулина, О. А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки / О. А. Абдулина // Высшее образование в России. – 1993. – № 3. – С. 8–11.
2. Барак, О. Установка на развитие личности студента / О. Барак, Л. Шибяева // Вестник высшей школы. – 1990. – № 10. – С. 13–19.
3. Бордовская, Н. В. Педагогика : учеб. пособие / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Изд-во «Питер», 2000. – 304 с. – (Серия «Учебник нового века»). – ISBN 5-8046-0174-1.
4. Семиченко, В. А. Психология личности : модульный курс (лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) для преподавателей и студентов / В. А. Семиченко. – К. : Магістр-S, 2001. – 426 с. – Библиогр.: с. 423–425. – ISBN 966-557-079-X.
5. Столяренко, Л. Д. Психологическая самокоррекция личности студента при компромиссном выборе профессии / Л. Д. Столяренко // Педагогика и психология высшей школы : учебное пособие / под ред. М. В. Буланова-Топоркова. – Р-на-Д. : Феникс, 2002. – С. 444–449.

Отримана 10.01.2011

Г. В. ТИМОШКО ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРОФЕССИИ СТУДЕНТОВ МАГИСТРАНТАМИ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В статье рассматриваются некоторые аспекты исследования положительного отношения студентов к профессии, значение исследования в профессиональном развитии магистрантов, возможности исследования при изучении курса педагогики высшей школы, возможности учета особенностей мотивационно-профессионального развития студентов в учебно-воспитательной работе с ними. Представлены результаты практических исследований отношения к профессии, мотивации, направленности студентов технического вуза через учебно-исследовательскую работу магистрантов при изучении курса педагогики высшей школы.

отношение к профессии, профессиональная мотивация студентов, направленность личности

TIMOSHKO GALINA POSITIVE OCCUPATIONAL UNDERGRADUATES' ATTITUDE STUDY BY MASTERS'-STUDENTS

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The paper reviews some aspects of the positive occupational undergraduates' attitude study, the study significance at the vocational development of masters'-students, the chance study at the examination of the institution course pedagogy, the opportunities of the characteristics registration of the undergraduates' motivational and occupational development during the educational activities with them. The findings of the investigations have presented the occupational attitude, motivation and technical institution undergraduates' orientation via the masters'- students' research during their academic course of pedagogy. A consequence of the above findings is that an academic subject educating a person should be always considered as a science during which the process of masters'-students self-education is in progress.

occupational attitude, undergraduates' vocational motivation, personality orientation

Тимошко Галина Володимірівна – к. психолог. н., доцент кафедри історії і філософії, декан факультету гуманитарної підготовки Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: психологія вищої школи.

Тимошко Галина Владимировна – к. психолог. н., доцент кафедры истории и философии, декан факультета гуманитарной подготовки Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: психология высшей школы.

Timoshko Galina – Ph. D. (Psychology), an Assistant Professor of the History and Philosophy Department, the Head of the Department of Humanitarian Training of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: higher school psychology.

УДК 378.4

Н. В. МІКЛАШЕВИЧ, І. Г. САРКІСОВА, С. В. СУВОРОВА
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ОСОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-БУДІВЕЛЬНИКІВ

У даній статті розглядаються передумови виникнення, становлення та використання у сучасній педагогічній практиці особистісно-діяльнісного підходу. Визначені концептуальні положення застосування особистісно-діяльнісного навчання майбутніх інженерів-будівельників. Визначається, що головна вимога до сучасної освіти полягає у тому, що вона повинна стати гуманістично орієнтованою, розглядати людину як основну цінність, бути спрямованою на розвиток особистості. Форми, методи та технології освіти є не самоціллю, а повинні забезпечити максимально сприятливі умови для саморозвитку особистості. Робиться висновок, що особистісно-діяльнісний підхід – це певний методологічний інструментарій, який спирається на синтез психологічних та педагогічних закономірностей розвитку особистості.

особистість, діяльність, особистісно-діяльнісний підхід, технології навчання, організація навчального процесу, зміст навчання, індивідуальні характеристики

Головна вимога до сучасної освіти полягає у тому, що вона повинна стати гуманістично орієнтованою, розглядати людину як основну цінність, бути спрямованою на розвиток особистості. За такого підходу будь-які форми, методи та технології освіти є не самоціллю, а розглядаються у контексті одного із основних завдань освіти – забезпечити максимально сприятливі умови для саморозвитку особистості. В основі такого підходу лежить методологічна вимога, сформульована К. Д. Ушинським: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то вона повинна перш за все вивчити її теж у всіх відношеннях» [9; с. 23].

У руслі гуманістичної парадигми національної системи освіти, що, як і інші види освіти, «реалізується через діяльність» і «має не тільки зовнішні атрибути спільності, але й своїм внутрішнім змістом передбачає співробітництво, саморозвиток суб'єктів навчального процесу, виявлення їх особистісних функцій» [7; с. 281], слід звернути увагу на особистісну спрямованість технологій навчання, на забезпечення особистісно-професійної поведінки, самоуправління і розвитку творчого потенціалу учасників дидактичного процесу [10; с. 268].

Наукові передумови виникнення особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів поступово визначались у різноманітних дослідженнях особистості. Передумовою виникнення особистісно-орієнтованого підходу вважається гуманістичний підхід, який виділився у 50-ті роки ХХ століття у самостійний напрям у науці. У рамках цього напрямку людина розглядалася як неповторна унікальна цілісність, якій притаманний певний ступінь свободи від зовнішньої детермінації завдяки тим цінностям, якими вона керується.

Особливості та можливості застосування технологій особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів стають зрозумілими лише сьогодні, із становленням демократизації суспільства та розвитком гуманізації освіти.

Розгляду цих важливих для педагогіки підходів до навчання присвячені роботи багатьох видатних учених та дослідників, таких як, наприклад, К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, І. С. Зимня, А. З. Кіктенко, О. М. Леонтьєв, О. М. Любарська, В. О. Моляко, О. М. Пехота, І. П. Підласий, Л. М. Проколієнко, В. В. Столін, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, І. С. Якиманська та багатьох інших.

Особистісно-діяльнісний підхід дедалі більш настійливо утверджується як ключовий психолого-педагогічний принцип організації навчально-виховного процесу, від якого багато в чому залежить ефективність переорієнтації системи освіти на розвиток особистості того, хто навчається. Однак рівень його науково-методичного обґрунтування не задовольняє педагогів і психологів.

Безумовно, розробка цих підходів є дуже складною теоретичною і практичною проблемою. Її складність зумовлена перш за все тією обставиною, що особистість є чи не найскладнішим утворенням у світі і одночасно – суб'єктом перетворення цього світу і самого себе. Перетворення особистості відбувається, зокрема, у навчальній діяльності. Особистісно орієнтована освіта спирається на фундаментальні дидактичні дослідження, присвячені особистісно-розвивальним функціям навчання та виховання.

Технологія особистісно орієнтованого навчання увібрала в себе основи демократичного способу життя і нові досягнення педагогічної думки: повага демократичних свобод громадян, перш за все права на вільний вибір освіти; тривалий досвід функціонування освіти у ринкових умовах, які призвели до її повної переорієнтації на задоволення потреб громадян; розповсюдження ідеї гуманізації освіти, відповідно до якої людина визнається найвищою цінністю; забезпечення реальної можливості повного задоволення потреб кожної людини у відповідності до її намірів, мети і життєвої стратегії [8; с. 374].

Серед спеціалістів набуває все більшого визнання думка, що всебічне дослідження і розвиток особистості – це фундаментальна комплексна наукова проблема, яка потребує міждисциплінарного дослідження. Водночас ключову роль у розв'язанні цієї проблеми відіграє психологія, оскільки особистість – це передусім психічне новоутворення. Тому психологічні закономірності, як стверджують вчені [5; с. 28], посідають центральне місце у загальнонауковому уявленні про особистість, її розвиток та діяльність.

Сьогодні вже немає сумніву у тому, що сучасне навчання повинне бути особистісно орієнтованим та діяльнісним. Упродовж останніх років значно зростає інтерес до особистісного підходу саме у педагогічній психології та практичній педагогіці. Враховуючи складність розробки такого підходу, дослідники вважають за доцільне здійснювати його побудову на шляху переходу до нього від інших, більш розроблених підходів. Тому пропонуються такі його форми як «особистісно-соціально-діяльнісний підхід» (О. В. Барабанщиков і М. Ф. Феденко), «принцип діяльнісно-особистісного підходу» (В. І. Андреев), «особистісно-діяльнісний підхід» (І. О. Зимня), «системний особистісно-діяльнісний підхід» (Л. М. Деркач), «індивідуально-особистісний підхід» (О. Я. Савченко) тощо [5; с. 30].

Діяльнісний підхід до життя взагалі є видатним досягненням психології. Він заснований на принциповому положенні про те, що психіка людини нерозривно пов'язана з її діяльністю і діяльністю обумовлюється [1; с. 18]. Із сказаного вище випливає, що діяльнісний підхід повинен реалізуватися і у навчанні, тобто процес навчання необхідно розглядати як діяльність особистості. Як стверджує І. С. Зимня [3; с. 64], організація навчання на основі особистісно-діяльнісного підходу означає, що всі методичні рішення викладачів повинні переломлюватись через призму того, кого навчають: його потреб, мотивів, здібностей, активності, інтелекту та інших індивідуально-психологічних особливостей. Отже, як бачимо, особистісно орієнтована освіта реалізується через діяльність, яка має не тільки зовнішні атрибути спільності, а й своїм внутрішнім змістом передбачає співпрацю, саморозвиток суб'єктів навчального процесу, виявлення їх особистісних функцій.

Особистісно-діяльнісний підхід докорінно змінює уявлення про пріоритетні завдання професійної освіти. Завдання полягають не тільки у набутті професійних знань, способів діяльності, норм і цінностей, у розвитку певних особистісних властивостей, але й у розкритті сутнісних сил особистості, її інтелектуального і етичного потенціалу, її здатності вільно орієнтуватися у складних соціальних і професійних обставинах, не тільки обслуговувати існуючі технології, але й здійснювати інноваційні, творчі процеси. Особистісно-діяльнісний підхід полягає у становленні студента як активного суб'єкта, що реалізовує у навчальному процесі і у професії свій спосіб життєдіяльності, своє особистісне ество. Якщо у традиційній філософії освіти соціально-педагогічні моделі розвитку особистості описувались у вигляді ззовні заданих зразків, еталонів пізнавальної діяльності, то особистісно-діяльнісне навчання виходить із визнання унікальності суб'єктного досвіду самого учня як важливого джерела індивідуальної життєдіяльності. Таким чином, відбувається «зустріч» того, що задається, та суб'єктного досвіду, його «окультурювання», збагачення [11; с. 31–42].

Зміна змісту освіти на сьогоднішньому етапі розвитку вітчизняної школи веде до зміни її технологій, надає їй особистісно-діялісної спрямованості. Технологізація особистісно орієнтованого освітнього процесу передбачає спеціальне конструювання навчального тексту дидактичного мате-

ріалу, методичних рекомендацій до його використання, типів навчального діалогу, форм контролю за особистісним розвитком того, хто навчається, у ході навчально-пізнавальної діяльності [5; с. 36].

Автори спільного проекту ООО «Дрофа» та Інституту ЮНЕСКО з інформаційних технологій в освіті (ІІТО ЮНЕСКО) [6; с. 89] провели дослідження щодо сучасних педагогічних технологій і дійшли висновку, що особистісно орієнтований та діяльнісний підходи передбачають:

- Цілісний погляд на того, хто навчається, як на особистість, розвиток здатності людини до самоорганізації, до самостійного вирішення професійних, життєвих завдань і внутрішніх проблем особистості. При цьому освіта розглядається як засіб розв'язування цих задач і проблем.

- Основну орієнтацію на потреби, особистий досвід і рівень актуального розвитку особистості того, хто навчається, і побудову освітнього процесу в зоні його найближчого розвитку, тобто особистісної спрямованості розвитку.

- Знання перестають бути самоціллю, виконуючи функцію засобів у розвитку особистості.

- Результатом є розвиток універсальних культурно-історичних здібностей особистості, перш за все, розумових, комунікативних, творчих, рефлексивних, а також розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

- У особистісно орієнтованій освіті здійснюється суб'єкт-суб'єктний спосіб взаємодії, що реалізується у спільній діяльності. Тут представлені дві повноважні діючі особи – викладач і той, хто навчається. Обидва мають власні мотиви, цілі діяльності і відповідні здібності для її здійснення.

- Істотна відмінність особистісно орієнтованого підходу полягає у тому, що пріоритет у ньому віддається навчальній діяльності, що має своєю метою і результатом вже не стільки розв'язану задачу, скільки оволодіння тим, хто навчається, загальним способом розв'язування задач даного класу, вирішенню схожих проблем.

- При особистісно орієнтованому підході до навчання базовою стає продуктивна, творча діяльність, а репродуктивна, направлена на відпрацювання системи окремих умінь і навичок, виступає у ролі допоміжної по відношенню до базової діяльності.

- Освітній процес є деяким циклом – проблемна ситуація, діяльність того, хто навчається, щодо аналізу ситуації і постановки проблеми, вирішення проблеми, рефлексія способу вирішення і самозмін. Багаторазове проходження цього циклу тим, хто навчається, забезпечує розвиток здібностей, зростання його самостійності і суб'єктивності.

Наш досвід роботи в умовах сучасного стану вищої освіти в Україні підтверджує те, що «знаннявий» підхід, тобто передача студентам суми знань для їх запам'ятовування із мінімальною кількістю завдань для їх застосування (особливо на перших двох-трьох курсах) не розв'язує проблеми підготовки високоякісних фахівців для сучасного швидкозмінного та технологічномісткого виробництва. Отже, будемо вважати, що при застосуванні особистісно-діялісного навчання майбутнього інженера-будівельника необхідно усвідомлювати такі його концептуальні положення:

- При проектуванні та організації навчання первинними є не знання, а діяльність та дії, що відповідають професійним вимогам до майбутнього фахівця.

- Кінцевою метою навчання є не запам'ятовування знань, а формування способу дій, що забезпечують виконання майбутньої фахової діяльності. Зміст навчання складається на основі системи дій, необхідних для виконання завдань майбутньої професійної діяльності, і до нього входять знання, що забезпечують їх виконання. Як зазначено у галузевому освітньому стандарті вищої професійної освіти з напрямку 0921 «Будівництво», спеціальності 6.092100 «Промислове і цивільне будівництво», освітньо-кваліфікаційного рівня – базова вища освіта – «Бакалавр», до професійних завдань інженера-будівельника у галузі дослідницької та проектно-конструкторської діяльності належать: збирання та систематизація інформаційних та вихідних даних для проектування будівель, споруд, інженерних систем та обладнання, планування і забудови населених пунктів; розрахунок і конструювання деталей та вузлів із використанням стандартних засобів автоматизації проектування; підготовка проектної і робочої технічної документації та оформлення завершених проектно-конструкторських робіт і т. ін. [2].

Знання не є самодостатніми, вони є лише засобом (інструментом) професійного становлення та виховання майбутнього фахівця. Вони відіграють допоміжну роль, роз'яснюють та підготовлюють практичні дії. Засвоювати знання можна тільки в процесі оперування ними, тобто в процесі їх використання у відповідних діях, а не в процесі їх запам'ятовування.

- Механізмом здійснення навчальної діяльності є розв'язування задач, а не проста проробка теоретичного матеріалу. Якщо студент-будівельник не розв'язує навчальних задач, то це означає, що

його навчальна діяльність неорганізована і студент не зможе набути практичних навичок щодо виконання проектних та розрахункових робіт.

– Навчання є сукупністю двох взаємопов'язаних, але самостійних діяльностей, – навчальної діяльності навчаючого (науково-педагогічного працівника, або – для скорочення – викладача) та навчальної діяльності студента. У навчальній діяльності навчаючого суб'єктом діяльності є викладач, об'єктом – студент, а продуктом діяльності є зміни об'єкта діяльності у відповідності до запланованої моделі фахівця. У навчальній діяльності студента суб'єктом її є студент, об'єктом – також студент, а продуктом діяльності стають зміни, які відбуваються у самому суб'єкті, тобто студенті. Навчальна діяльність навчаючого (викладача), як її суб'єкта, передбачає проектування та організацію діяльності об'єкта (студента), а також систематичне керування процесом його навчальної діяльності. Застосовуючи особистісно-діяльнісний підхід до навчання майбутніх інженерів-будівельників, викладач через проектування та контроль навчальної діяльності студентів сприяє виконанню вимог, як зазначено у освітньо-кваліфікаційній характеристиці (ОКХ) напряму 0921 «Будівництво», спеціальності 6.092100 «Промислове і цивільне будівництво», освітньо-кваліфікаційного рівня – базова вища освіта – «Бакалавр», щодо формування через навчальну діяльність особистісних та професійних навичок та вмінь, а саме: володіння навичками самостійної навчальної та пошуково-дослідної роботи; уміння наполегливо та цілеспрямовано вирішувати навчальні завдання; розв'язувати інженерні задачі; обирати необхідні методи дослідження та пошуку, виходячи із завдань конкретного дослідження; обробляти та аналізувати отримані результати; використовувати сучасні інформаційні технології [2].

– Навчальна діяльність студента, у якій він є одночасно і суб'єктом і об'єктом і, навіть, її продуктом, має деякі особливості, визначені таким переліком: мета навчальної діяльності, як і її проектування та організація, визначається викладачем (тим, хто навчає); продукт навчальної діяльності студента – це не перетворення зовнішніх об'єктів, а зміни в самому собі (перетворення самого себе) на основі особистісно-діялісного підходу; прямим продуктом навчальної діяльності є зміни студента, які передбачалися цілями навчальної діяльності, а побічним продуктом стають зміни студента, які цілями навчання не передбачалися. Прямий та побічний продукти співпадають за формою (зміни студента); продукт навчальної діяльності студента не може бути відокремленим від суб'єкта, бо він є властивістю самого суб'єкта (студента) [4; с. 9].

Беручи до уваги результати досліджень особистісно-орієнтованого та діялісного підходів, ми вважаємо, що здійснення особистісно-діялісного підходу у навчальній діяльності можливе за такої організації освітнього процесу, коли спочатку визначається суб'єктивний досвід кожного студента через вивчення його здібностей та індивідуальних характеристик, способів виконання навчальної роботи. Саме у цих індивідуальних характеристиках і відображається особистісна орієнтація того, хто навчається, на проробку навчального матеріалу, його суб'єктивний вибір змісту, виду і форм предметного матеріалу, вибір раціональних прийомів виконання навчальної діяльності, яка приведе до найбільш міцного, легкого і продуктивного засвоєння.

Отже, особистісно-діялісний підхід – це певний методологічний інструментарій, розробка якого має спиратися на синтез видобутих психологічною та педагогічною наукою закономірностей будови, діяльності та розвитку особистості. Розв'язання проблеми побудови та запровадження особистісного підходу не слід розглядати спрощено, як таке, для якого достатньо лише взяти вже існуючі в науці принципи та знання про особистість, її розвиток, засоби його стимулювання і штучно об'єднати їх у певну сукупність теоретико-практичних понять і методів. Фактично ж з огляду на стан дослідження проблеми особистості у сучасній психології та педагогіці майже всі необхідні й можливі психолого-педагогічні компоненти особистісно-діялісного підходу потребують подальшого суттєвого опрацювання або корекції у різних аспектах і узгодження одне з одним у цілісному контексті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Атанов, Г. А. Обучение и искусственный интеллект, или Основы современной дидактики высшей школы / Г. А. Атанов, И. Н. Пустынникова. – Донецк : Изд-во ДООУ, 2002. – 504 с.
2. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра, напряму підготовки 0921 «Будівництво», кваліфікації «Інженер-будівельник з експлуатаційним рівнем діяльності» / Міністерство освіти і науки України. – Видання офіційне. – Київ, 2004.

3. Зимняя, И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 222 с. – (Б-ка учителя иностр. яз.).
4. Методичні рекомендації до планування змісту навчання з навчальної дисципліни на основі побудови предметної моделі фахівця (адаптовані до вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу) / Уклад.: Є. С. Кленцев, Н. В. Міклашевич, І. А. Шкробова. – Макіївка : ДонНАБА, 2005. – 20 с.
5. Освітні технології : Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
6. Основы деятельности тьютора в системе дистанционного образования : специализированный учебный курс / С. А. Щенников, А. Г. Теслинов, А. Г. Чернявская [и др.] – 2-е изд., испр. – М. : Дрофа, 2006. – 591 с.
7. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : Монографія / За ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вид-во «Віпол», 2000. – 636 с.
8. Подласый, И. П. Педагогика : Учебник / И. П. Подласый. – М. : Высшее образование, 2006. – 540 с.
9. Ушинский, К. Д. Собр. соч. Т. 8. / К. Д. Ушинский. – М. : Просвещение, 1950. – 348 с.
10. Ягупов, В. В. Педагогика : Навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
11. Якиманская, И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 31–42.

Отримана 13.01.2010

Н. В. МИКЛАШЕВИЧ, И. Г. САРКИСОВА, С. В. СУВОРОВА ЛИЧНОСТНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-СТРОИТЕЛЕЙ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В данной статье рассматриваются предпосылки возникновения, становления и использования в современной педагогической практике личностно-деятельностного подхода. Определены концептуальные положения применения личностно-деятельностного обучения будущих инженеров-строителей. Определяется, что главное требование к современному образованию состоит в том, что оно должно стать гуманистически ориентированным, рассматривать человека как основную ценность, быть направленным на развитие личности. Формы, методы и технологии образования не являются самоцелью, а должны обеспечить максимально благоприятные условия для саморазвития личности. Делается вывод о том, что личностно-деятельностный подход – это определенный методологический инструментарий, который опирается на синтез психологических и педагогических закономерностей развития личности.

личность, деятельность, личностно-деятельностный подход, технологии образования, организация учебного процесса, содержание обучения, индивидуальные характеристики

MIKLASHEVICH NINA, SARKISOVA IRINA, SUVOROVA SVETLANA INDIVIDUALIZING AND OCCUPATIONAL METHOD OF TRAINING AT CIVIL ENGINEERING INSTITUTES

Donbass National Academy of Civil Engineering and Architecture

The article deals with the premises to origination, formation and application of the individualizing and occupational method in the contemporary training. The conceptual aspects of application of the individualizing and occupational method of training at civil engineering institutes have been determined in the paper. Nowadays, the principle educational requirement has been designated to be humanitarian oriented, to consider the human being as the great value and to be aimed to the personality development. The patterns, methods and teaching techniques are not the end in themselves but have to provide the maximum favorable terms and conditions for selfhood development. The result is that the individualizing and occupational method is the definite set of tools supporting the design of the psychological and educational regularities of personality development.

personality, activities, individualizing and occupational method, teaching methods, education process management, study contents, personal characteristics

Міклашевич Ніна Василівна – доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології, секції іноземних мов Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: дистанційне навчання.

Саркісова Ірина Геннадіївна – асистент кафедри прикладної лінгвістики та етнології, секції іноземних мов Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: педагогіка.

Суворова Світлана Василівна – асистент кафедри прикладної лінгвістики та етнології, секції іноземних мов Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: педагогіка.

Миклашевич Нина Васильевна – доцент кафедры прикладной лингвистики и этнологии, секции иностранных языков Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: дистанционное обучение.

Саркисова Ирина Геннадиевна – ассистент кафедры прикладной лингвистики и этнологии, секции иностранных языков Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: педагогика.

Суворова Светлана Васильевна – ассистент кафедры прикладной лингвистики и этнологии, секции иностранных языков Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: педагогика.

Miklashevich Nina – an Assistant Professor of the Applied Linguistics and Ethnology Department (the Foreign Languages Section) of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: distant training technique.

Sarkisova Irina – a teaching fellow of the Applied Linguistics and Ethnology Department (the Foreign Languages Section) of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: training methods.

Suvorova Svetlana – a teaching fellow of the Applied Linguistics and Ethnology Department (the Foreign Languages Section) of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: training methods.

УДК 361.33452:364 446

В. Г. БОГУСЛАВСКАЯ, Ж. С. СВИРЕНКО

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТРУДОУСТРОЙСТВА МОЛОДЕЖИ

В статье освещаются проблемы трудоустройства молодежи и пути их решения в современном украинском обществе. На региональных материалах рассматриваются специфика работы информационных центров, служб занятости, проблемы профессионального самоопределения молодежи и роль законодательных актов Украины по этой проблеме. Подчеркивается, что проводимые эксперименты по усовершенствованию взаимодействия молодого специалиста с работодателем приводит не только к увеличению количества вакансий, но и к качественным изменениям. В работе подчеркивается, что недовложения в эту проблему могут быть чреваты крайне негативными последствиями как для отдельной личности, так для нации в целом.

безработица, трудоустройство, молодежь, эксперимент, регион

Сегодня в условиях политической и экономической дестабильности общества на повестке дня – молодежная безработица. Она проявляется в виде двух «волн»: первоначальной – после окончания средней школы (если не удалось продолжить обучение), после получения профессионального образования (если нет гарантированного рабочего места).

Особенно сложное положение с трудоустройством инженеров-строителей и архитекторов – выпускников инженерно-строительного института; инженеров электронной техники, электромехаников, физиков, учителей младших классов, математики, музыки.

Основными проблемами трудоустройства молодежи являются: молодые специалисты в силу своей «незрелости», из-за недостатка профессионального опыта являются одним из наименее востребованных слоев населения на рынке труда; наблюдается тенденция к эксплуатации молодежного труда со стороны частных предпринимателей (необоснованно низкая заработная плата, ненормированное рабочее время и дифференциация труда) по причине сложности трудоустройства и повышенной в связи с этим значимости рабочего места; чрезмерная амбициозность выпускников современных вузов (особенно коммерческих) – завышенные требования к условиям и оплате труда, нежелание строить карьеру с самых «низов», постепенно поднимаясь по ступеням служебной лестницы, – усложняют ситуацию на рынке труда молодых специалистов, увеличивают количество безработных молодых людей; отсутствие четкой профессиональной определенности – зачастую образование, полученное в вузе, не является основным профессиональным ориентиром, молодой специалист не знает своих профессиональных склонностей и не имеет конкретных предпочтений ни к одной из профессий; отсутствие практической подготовки с детства к любому реальному труду приводят к нежеланию менять размеренный уклад «легкой» жизни за «надежным родительским плечом»; слабая социальная защищенность, необоснованно низкая система оплаты труда в стране, высокая текучесть кадров на предприятиях стимулирует молодого специалиста к поиску заработка на более благоприятной ниве зарубежных предприятий.

Хотя квота рабочих мест для обеспечения трудоустройства молодежи для предприятий (объединений), учреждений и организаций независимо от формы собственности и организационных форм определяется в размере, установленном Законом Украины «О занятости населения». Такова новая редакция части пятой статьи 7 Закона Украины «О содействии социальному становлению и развитию молодежи в Украине» [1]. Полномочия соответствующих органов и порядок установления квоты рабочих мест соответствующих лиц определен новой редакцией пункта 2 статьи 5 Закона Украины «О занятости населения» [2]. Общее положение по такой квоте: при численности работающих

более 20 лиц, подлежит бронированию до пяти процентов общего количества рабочих мест, в т. ч. с гибкими формами занятости. В силу Закона Украины «О занятости населения», в случае отказа в приеме на работу граждан из числа лиц, перечисленных в пункте первом статьи 5 этого закона (в пределах установленной брони) государственной службе занятости предоставлено право штрафа в 50-кратном размере необлагаемого минимума дохода граждан за каждый случай такого отказа.

Сегодня любой молодой человек может получить полную информацию и советы о таком направлении решения занятости, как предпринимательская деятельность. В большинстве регионов сегодня уже есть центры поддержки предпринимательства, бизнес-центры, тренировочные фирмы. Поддержка предпринимательской инициативы молодежи, которая состоит на учете в службе занятости, осуществляется путем выплаты пособия по безработице одноразово для организации предпринимательской деятельности. Так, в течение 2009 г. получили одноразово пособие по безработице для организации предпринимательской деятельности 9 882 чел. В возрасте до 28 лет из числа безработных, а в течение 1 квартала текущего года – 2 808 чел. в возрасте до 28 лет [3].

Уровень безработицы среди молодежи в возрасте 15–19 лет в нашей стране составляет 26,5 % (по данным Государственного комитета статистики) [4].

С переходом страны к рыночной экономике проблема профессионального самоопределения приобретает все большее значение для общества и личности каждого юноши и девушки. Сознательный, обоснованный и своевременный выбор профессии важен не только для конкретных людей, самих выпускников, их родителей, учителей, всех тех, кто заинтересован в том, чтобы выбор своего места в обществе не превратился для молодого человека в серию проб и ошибок, которые приносят горькие разочарования, психологические, а иногда и социальные потери, не позволяют личности в полной мере проявить свои способности и использовать свои возможности, но и для государства в целом.

Выбор профессии – это второе рождение человека. От того, насколько правильно выбран жизненный путь, зависят общественная ценность человека, его удовлетворенность своей работой, и, в конечном итоге, счастье.

Ошибка при выборе профессии может изменить всю жизнь человека – расстроить все его планы, сделать его несчастным. Плохо, когда человек разочаровался в своей профессии.

При современном уровне развития экономических отношений в стране государственным органам образования крайне важно переосмыслить отношение к системе профессиональной ориентации молодежи, особенно выпускников школ.

Без глубокого анализа и изучения намерений учащихся, потребностей рынка труда, запросов работодателей качественно осуществить профориентационную работу будет очень сложно. По нашему убеждению, заботы о подготовке молодежи, выпускников школ к труду и выбору профессии должны на себя взять в первую очередь государственные органы образования и занятости.

Уже в школе у учащихся необходимо формировать убеждение, что выбор профессии – очень важный жизненный аспект. В организации и проведении профориентационной работы с молодежью должны использоваться новые подходы, ставиться новые задачи, поскольку в условиях рынка труда человек не обязательно будет иметь высокооплачиваемую работу на протяжении всей трудовой жизни, тем более связанную с одной и той же профессией.

Одна из задач профориентации – содействовать развитию таких качеств будущего работника, как способность совершенствоваться в профессии, готовности переключаться на иной вид деятельности, быть профессионально мобильным.

Другая ее задача – развивать у будущего работника экономическую активность, трудовую и интеллектуальную независимость, предприимчивость [5].

Профориентация должна помочь молодежи найти свое место в системе общественных отношений, выполнять функции «свободного носителя социальных услуг», связанных с выбором или переменой профессии.

Все это может быть выполнено со значительным экономическим эффектом при условии достаточного информационного обеспечения, пронизывающего все формы и методы профориентационной работы с молодежью.

С целью изучения профессиональных предпочтений выпускников школ центрами занятости проводятся социологические опросы. Каковы же результаты таких исследований? Интересы современных школьников направлены, в основном, на финансовую деятельность, юриспруденцию, менеджмент, программирование, информационные технологии, иностранные языки. В сфере образования и производства планируют работать менее 10 % старшеклассников. Выбор профессии в основном осуществляется по двум критериям: престижность и материальный фактор, способности и профессиональная пригодность отходят на второй план.

По нашему мнению, профориентация молодежи предполагает координацию работы специалистов системы образования и службы занятости. Важнейшим условием взаимодействия центров занятости и органов образования по этому вопросу должно стать совместное планирование работы.

С ноября минувшего года по апрель нынешнего в трех регионах Украины – Киевской, Харьковской областях и в городе Киеве – проводился эксперимент по усовершенствованию взаимодействия с работодателями. В ходе эксперимента разработана новая методология и методические рекомендации относительно предоставления центрами занятости социальных услуг работодателям, отработана структура управления предоставлением услуг.

Определились наиболее результативные формы работы с работодателями. Во-первых, посещение директорами центров занятости и соответствующими специалистами отдела по работе с работодателями рынокообразующих предприятий. Во-вторых, привлечение работодателей к участию в массовых мероприятиях центров занятости: круглых столах, конференциях, днях информации для работодателей, днях центров занятости. В-третьих, изучение потребностей предприятий, организаций, учреждений через распространение карточек сотрудничества с работодателями. Далее, информирование работодателей об услугах службы занятости и населения о потребностях предприятий в кадрах через СМИ и Web-сайт службы занятости (www.dcz.gov.ua); проведение многоступенчатых ярмарок вакансий, сориентированных на удовлетворение потребностей конкретных работодателей в специалистах определенных профессий, с применением профессионального отбора; проведение предупредительных мероприятий при высвобождении работников; создание анкет соискателей работы, в которых помещается информация о профессиональных качествах претендента, выводы проведенного тестирования; проведение с участием работодателей профориентационной работы по направлению учеников школ в учреждения профессионального образования по рабочим профессиям, в которых есть потребность; проведение семинаров для руководителей и специалистов предприятий с участием представителей райгосадминистраций, налоговой и других служб; создание в профинформационных секторах БЦЗ тематических секций по направлениям сотрудничества [6]. В ходе эксперимента и по окончании его отмечается рост вакансий, предоставленных работодателями в центры занятости. Количество вакансий в Киеве и Киевской области увеличилось в два раза, в Харьковской области – на 20 %. Обращает на себя внимание то, что треть всех вакансий региона поступают именно в те базовые центры занятости, которые были задействованы в эксперименте.

Активизация работы с работодателями в период эксперимента привела не только к увеличению количества вакансий, но и к качественному изменению базы данных вакансий. Если раньше в предложенных работодателями вакансиях часто отмечался низкий уровень заработной платы или задержки по ее выплате, то сегодня все больше вакансий, в которых уровень заработной платы соответствует или превышает средний уровень по региону. Однако остаются и прежние проблемы: предложенные вакансии не соответствуют профессионально-квалификационному составу безработных. Отмечалась постоянная тенденция к росту количества трудоустроенных граждан. В экспериментальных регионах такой рост превышает 20 %, тогда как по Украине в целом – 16 % [7].

В заключении хочется отметить, что универсальных рецептов по преодолению безработицы не существует. Правительства многих стран осознают остроту проблемы молодежной безработицы и направляют огромные финансовые средства на адаптацию молодых работников к рынку труда. Затраты на содействие занятости молодежи осуществляются в первую очередь в целях совершенствования качественного состава рабочей силы и носят в основном долгосрочный характер, они определяют развитие национальных экономик на многие десятилетия вперед. Во всем цивилизованном мире общепризнанно, что недовложения в образовательный, культурный и нравственный потенциал молодого поколения могут быть чреваты крайне негативными и тяжелыми последствиями и как для отдельной личности, так и для нации в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРИ

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення працевлаштування молоді : Закон України : № 2429-IV від 01.03.2005 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 13. – Ст. 233.
2. Урядовий кур'єр. – 19.03.05.
3. Анализ отдельных направлений работы службы занятости Донецкой области.
4. Дунаева, Н. Молодежь на рынке труда / Н. Дунаева // Вопросы экономики. – 2008. – № 1. – С. 14.

5. Общегосударственная программа поддержки молодежи на 2004–2008 гг. : Закон Украины : № 1281-IV от 18.11.2003
6. Головатий, М. Ф. Соціологія молоді : Курс лекцій / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2006. – 304 с.
7. Катаєв, С. Л. Сучасне українське суспільство : Навч. посібник для вузів / С. Л. Катаєв. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 200 с.

Получена 12.01.2011

В. Г. БОГУСЛАВСЬКА, Ж. С. СВІРЕНКО
СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

У статті висвітлюються проблеми працевлаштування молоді й шляхи їхнього рішення в сучасному українському суспільстві. На регіональних матеріалах розглядаються специфіка роботи інформаційних центрів, служб зайнятості, проблеми професійного самовизначення молоді й роль законодавчих актів України з цієї проблеми. Підкреслюється, що проведені експерименти по вдосконаленню взаємодії молодого фахівця з роботодавцем приводить не тільки до збільшення кількості вакансій, але й до якісних змін. У роботі підкреслюється, що недовкладення в цю проблему можуть бути чреваті вкрай негативними наслідками як для окремої особистості, так і для нації у цілому.

безробіття, працевлаштування, молодь, експеримент, регіон

BOGUSLAVSKAYA VALENTINA, SVIRENKO ZHANNA
SOCIAL PROBLEMS OF YOUNG PEOPLE EMPLOYMENT
Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The paper deals with the young men employment problems and how to decide them in the modern Ukrainian society. The specific characters of information centres, employment agencies activities, the problems of the young men occupational self-determination and the functions of the statutory instruments of Ukraine on the problem have been considered with the regional data. The conducted experiments on interaction improvement between a young expert and an employer have been emphasized to bring to both to great amount of vacant jobs and to the qualitative changes. The paper stresses that short holdings to this problem can be fraught with negative consequences both for an individual and for the nation as a whole.

unemployment, employment, young people, experiment, region

Богуславська Валентина Григорівна – к. і. н., доцент кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: соціальна та молодіжна політика України.

Свиренко Жанна Сергіївна – к. педагог. н., доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: гуманізація освіти українських ВНЗ.

Богуславская Валентина Григорьевна – к. и. н., доцент кафедры истории и философии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: социальная и молодежная политика Украины.

Свиренко Жанна Сергеевна – к. педагог. н., доцент кафедры прикладной лингвистики и этнологии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: гуманизация образования украинских ВНЗ.

Boguslavskaya Valentina – Ph. D. (History), an Assistant Professor of the History and Philosophy Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: social and young men policy of Ukraine.

Svirenko Zhanna – Ph. D. (Pedagogy), an Assistant Professor of the Applied Linguistics and Ethnology Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: educational humanization of Higher Educational Establishments of Ukraine.

УДК 17:37.01

Е. А. ЯКОВЛЕВА

Карельская государственная педагогическая академия

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ГРАЖДАНСКО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЁЖИ

Тема статьи – гражданско-патриотическое воспитание молодёжи в современных условиях жизни, основные принципы, методы и возможности реализации этого воспитания в деятельности Музея жертв фашизма им. М. Кольбе в г. Петрозаводске. В статье освещены понятия «историческая память», «историческое самосознание», которые на данном этапе развития общества являются определяющими в процессе воспитания патриотизма и гражданственности. Также рассматривается соотношение этих терминов, их взаимосвязь. Раскрываются способы реализации главных принципов гражданско-патриотического воспитания в основных направлениях деятельности музея – проведении экскурсий, встречах с ветеранами, анкетировании и пр. Педагогика сотрудничества, личностный подход к посетителям музея помогут привлекать всё больше посетителей и решать насущные вопросы нашего времени.

гражданственность, патриотизм, историческое самосознание, педагогика сотрудничества

Исследование базируется на основных принципах воспитания гражданственности и патриотизма методами музейной педагогики на примере Музея жертв фашизма им. М. Кольбе. Целью статьи является представление возможных форм деятельности Музея жертв фашизма согласно современным научным тенденциям педагогики и музеологии в свете решения вопросов гражданско-патриотического воспитания молодёжи.

Гражданско-патриотическое воспитание сегодня – актуальное и перспективное направление в современной педагогике. Российские социологи, опираясь на результаты своих исследований, поставили вопрос о кризисе патриотических чувств, своего рода «дефиците» патриотизма [6]. Гражданская позиция молодёжи говорит о пассивности по отношению к социально-политической жизни общества. Многие молодые люди не интересуются тем, что происходит в политике и экономике страны, считая это делом скучным и непонятным, полагая, что они не могут повлиять на какие-либо процессы в нашем обществе. Воспитание гражданственности, выработка гражданских позиций – центральное звено проблемы формирования поколений. Основная цель гражданского воспитания – «воспитание в человеке нравственных идеалов общества, чувства любви к Родине, стремления к миру, потребности в труде на благо общества» [5].

Анализ современных научных источников свидетельствует о возрастающем интересе к проблеме гражданского воспитания. Ж. А. Макатова и А. М. Шаленов рассматривают ее исторический аспект, Л. А. Байсерке и С. В. Шевченко – гражданско-правовой. В. С. Кучаев, С. В. Карпеченко, И. С. Самовольнова рассматривают в своих работах пути и средства гражданского воспитания учащихся. А. К. Нургалиевой и О. П. Песоцкой исследованы вопросы подготовки будущего учителя к гражданскому воспитанию школьников. М. Н. Мичеевой и Е. В. Долгих выявлены педагогические условия эффективного воспитания гражданственности школьников в условиях деятельности музеев.

Гражданственность – это не только любовь к родной земле, но и грамотное, цивилизованное и сознательное выполнение своих гражданских обязанностей и долга, постижение политической и правовой культуры, умелое использование своих прав и обязанностей [9]. К основным элементам гражданственности относится нравственная и правовая культура, выражающаяся в чувстве собственного достоинства, внутренней свободе личности, дисциплинированности, в уважении и доверии к

другим гражданам и к государственной власти, способности выполнять свои обязанности, гармоничном сочетании патриотических, национальных и интернациональных чувств [7].

Термины «гражданственность» и «патриотизм» тесно связаны с понятиями «государство» и «Родина» соответственно. Слова «Родина» и «патриотизм» более эмоционально насыщены, отражают личное отношение к стране и к своей гражданской позиции. Не всякий гражданин – патриот, и не всякий патриот – гражданин. (Вспомним, к примеру, эмигрантов советского времени: философы Н. А. Бердяев и П. А. Сорокин, певец Ф. И. Шаляпин, композитор С. В. Рахманинов, живя за границей, оставались верны своей Родине). Патриотизм – нравственный и политический принцип, социальное чувство, содержанием которого является любовь к Отечеству и готовность подчинить его интересам свои частные интересы. Патриотизм предполагает гордость достижениями и культурой своей Родины, желание сохранять её характер и культурные особенности и идентификация себя со всем народом, готовность подчинить свои интересы интересам страны, стремление защищать интересы Родины и своего народа [9].

Как мы видим, гражданское воспитание включает в себя патриотическое как органически неотъемлемую часть. Главный, основной субъект гражданского воспитания – это общество в целом или его конкретные институты. Воспитывает общественная среда, лидеры общества и государство во главе с президентом и премьер-министром, средства массовой информации, учреждения культуры и образования, политические партии и движения, поэтому большое влияние оказывает социально-политическая ситуация в стране. Её обострение, смена парадигмы общественного развития заметно повысили интерес общества к своим историческим корням, возросла роль исторического сознания. Историческое сознание – элемент общественного сознания. Это совокупность взглядов, представлений народа, класса, социальной группы, личности об историческом процессе, о своём прошлом, настоящем и будущем, о своём происхождении и историческом предназначении. Историческая память – средство утверждения самодостаточности народа, национального достоинства, веры в свои силы и условие самоопределения [5].

В формировании исторического самосознания может оказать большую помощь возрастающая роль музеев в сохранении культурного и исторического наследия, демонстрирующих уникальность каждого исторического места и ресурса. Перемены во всех сферах жизни на рубеже XX–XXI веков поставили перед ними новые задачи, а демократизация и обновление традиционного музея способствовали его качественной трансформации. Это привело к кардинальным изменениям в структуре музея как культурного института, демонстрируя его ориентацию на открытый диалог с обществом, на решение многих культурных и исторических, гражданских проблем музейными средствами.

Один из примеров военно-исторического музея, деятельность которого направлена на гражданско-патриотическое воспитание молодёжи – Музей жертв фашизма им. Максимилиана Кольбе в г. Петрозаводске. Проводится много общественных мероприятий, направленных на воспитание нравственности и поднятие патриотического духа среди жителей города. Традиционным для Музея жертв фашизма является проведение научно-практической конференции в Международный день освобождения узников немецко-фашистских концлагерей. 11 апреля 2010 года не стало исключением. В музей пришли представители и старшего, и молодого поколения. Это сами бывшие узники, Совет ветеранов, школьники из Дворца творчества, из таких военно-патриотических организаций, как РОСТО, ДОСААФ.

Были приглашены люди, участвующие в военно-патриотическом воспитании молодёжи города: сотрудники республиканского военкомата, помощник мэра полковник запаса Хоменко Н. А., представители ветеранской организации 6-й армии. Также конференцию посетили кадеты и волонтеры – представители молодёжи. После конференции участников ждало чаепитие, за которым происходило неформальное общение бывших узников с молодёжью и представителями общественности.

Активисты музея проводят бесплатные экскурсии, на которых рассказывают о бессмертном подвиге народов, победивших фашистское зло. У посетителей музея при взгляде на документы и фотографии экспозиции не возникает сомнений, что только твёрдая гражданская позиция и патриотизм помогут избежать ошибок прошлого.

Формирование гражданственности, составной частью которой является патриотизм, гражданское и правовое воспитание – это направление в духовной жизни, призванное формировать у граждан отношение к обществу, Отечеству, предполагающее не просто преданность стране и народу, но и сознательную включенность в общественную жизнь, активность в выполнении своего гражданского долга.

Сознательную и активную гражданскую позицию поможет воспитать педагогика сотрудничества. Педагогика сотрудничества – направление в отечественной педагогике 2-й половины XX в., представляющая собой систему методов и приёмов воспитания и обучения на принципах гуманизма и творческого подхода к развитию личности. Основные принципы педагогики сотрудничества – отношение к обучению как творческому взаимодействию учителя и ученика; обучение без принуждения; коллективная творческая воспитательная деятельность, личностный подход к воспитанию.

Один из способов реализации «педагогики сотрудничества» – проведение открытых уроков в Музее жертв фашизма с целью воспитания у учащихся патриотизма, гражданственности, приобщения к историческому наследию через практическое участие в сборе и хранении документов, изучении и благоустройстве экспозиционных материалов. В условиях музея может быть востребована проектная методика, когда школьники или студенты разбиваются на группы, готовят свой материал и представляют его на открытом уроке. В ходе проведения открытых уроков непосредственно в Музее жертв фашизма педагогам представится возможность реализовать потенциал ученика как исследователя, вовлекая его в разнообразные формы внеурочной работы в культурно-просветительском заведении.

В процессе осуществления гражданско-патриотического воспитания задачами Музея жертв фашизма являются:

- содействие в организации проведения учебно-воспитательного процесса;
- активная экскурсионно-массовая работа с обучающимися, населением, тесная связь с ветеранами и общественными объединениями;
- организация культурно-просветительской, методической и информационной деятельности;
- развитие системы дополнительного образования обучающихся, социального воспитания [8];
- изучение возможностей сотрудничества как с отдельными организациями, так и с конкретными людьми в процессе подготовки и реализации программ, проектов.

Сейчас музей сотрудничает с молодёжной организацией «Скауты Карелии». Молодые люди проводят экскурсии для школьников, пропагандируют толерантные отношения, патриотизм. В 2010 году «Скауты» выиграли грант для музея, на средства которого на стендах были установлены современные осветительные приборы.

Попечительский совет и активисты музея открыты для сотрудничества как в своей стране, так и за рубежом. Музей сотрудничает с организацией Максимилиана Кольбе в Германии (Maximilian-Kolbe-Werk), которая прислала икону для экспозиции. В планах музея – установить дружбу и сотрудничество с организацией «Память и будущее» (Erinnerung und Zukunft). В Музее Холокоста в Берлине на карте в фойе Петрозаводск отмечен как город, в котором есть музей, посвящённый истории Второй мировой войны и Холокоста.

Попечительский совет музея заботится о немецком кладбище военнопленных в Петрозаводске. Это кладбище часто посещают и немцы, и русские. Приезжает много немецких граждан, отцы которых погибли в лагерях Петрозаводска и Карелии. В планах музея – организовать проведение Дня памяти на немецком кладбище, нацеленного на воспоминание и примирение.

Военно-историческая направленность Музея жертв фашизма уже подразумевает возможность гражданско-патриотического воспитания молодёжи в его стенах. Планировать будущие мероприятия следует, исходя из современных тенденций воспитания гражданственности и патриотизма в условиях музейной деятельности, а именно:

- использование принципов «педагогики сотрудничества» на занятиях в музее;
- изучение музейного посетителя с целью адекватного ответа на его вопросы, личностно-ориентированный подход;
- ориентация на активное, созидательное участие самой широкой музейной аудитории в формировании исторического сознания молодёжи.

Перспективы нашего исследования – разработка образовательной концепции Музея жертв фашизма, изучение влияния экспозиции на посетителя посредством анкетирования, введение новых форм взаимодействия с посетителем, а также использование компьютерных технологий для создания сайта музея в Интернете.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Косова, И. М. Вчера, устремлённое в завтра / И. М. Косова // Студенчество. Диалоги о воспитании. – 2005. – № 6(24). – С. 21–22.
2. Милокова, И. «Это чувство должно родиться в самом человеке...» Роль и место ценностей патриотизма в системе ценностных ориентаций современной молодёжи / И. Милокова // Духовно-нравственное воспитание. – 2009. – № 3. – С. 22–28.

3. Никулина, Т. В. Музей в XXI веке / авт.-сост. Т. В. Никулина, С. Г. Ковчинская. – Петрозаводск : изд-во ПетрГУ, 2009. – 161 с.
4. Плотников, П. «Вы есть родная кровинушка тех героев, которые спасли Отечество...». Из аудиопособия «17 уроков патриотизма» / П. Плотников // Духовно-нравственное воспитание. – 2009. – № 3. – С. 29–34.
5. Рябов, В. В. Основы гражданственности [Электронный ресурс] / В. В. Рябов, Е. И. Хаванов // Гражданин и право. – 2006. – сентябрь (№ 9). – Режим доступа : gov.sar.ru/hierarchy.asp?page=../23/
6. Хузиахметов, А. Воспитать патриотов / А. Хузиахметов // Высшее образование в России. – 2005. – № 6. – С. 115–119.
7. Шакенова, Т. Ж. Гражданско-патриотическое воспитание [Электронный ресурс] / Т. Ж. Шакенова, А. К. Нургалиева // Актуальные проблемы современной педагогики : материалы международной заочной научно-практической конференции, г. Новосибирск, 15 февраля 2010 г. / НП «Сибирская ассоциация консультантов». – Режим доступа : <http://sibac.info/index.php/2011-07-08-03-27-51/107--q-q>
8. Ялышева, Л. В. Организация деятельности школьного музея / Л. В. Ялышева // Преподавание истории в школе. – 2009. – № 10. – С. 49–51.

Получена 14.01.2010

Е. А. ЯКОВЛЕВА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Карельська державна педагогічна академія

Тема статті – цивільно-патріотичне виховання молоді в сучасних умовах життя, основні принципи, методи і можливості реалізації цього виховання в діяльності Музею жертв фашизму ім. М. Кольбе в м. Петрозаводську. У статті освітлені поняття «історична пам'ять», «історична самосвідомість», які на даному етапі розвитку суспільства є визначальними в процесі виховання патріотизму і громадянськості. Також розглядається співвідношення термінів, їх взаємозв'язок. Розкриваються способи реалізації головних принципів громадянсько-патріотичного виховання в основних напрямках діяльності музею – проведенні екскурсій, зустрічах з ветеранами, анкетуванні тощо. Педагогіка співробітництва, особистісний підхід до відвідувачів музею допоможуть залучати усе більше відвідувачів і вирішувати нагальні питання нашого часу.

громадянськість, патріотизм, історична самосвідомість, педагогіка співробітництва

YAKOVLEVA EKATERINA CONTEMPORARY TRENDS OF CIVIC AND PATRIOTIC EDUCATION OF YOUNG PEOPLE

Karelia State Pedagogic Academy

The topic of the paper is the civic and patriotic education of young people at present, the main concepts, methods and chances of implementation such kind of education by means of activities of Kolbe Nazi Victims Museum in Petrozavodsk, Russian Federation. The paper deals with such notions as «historical memory» and «historical consciousness» being nowadays the determining point in civic and patriotic education. Correlation and interrelation of the terms have been also considered in the paper. The methods of implementation of the principle concepts of the civic and patriotic education in main trends of the museum activities – excursions, meeting the veterans, questioning, etc. have been discovered. Educational cooperation, personality approach to the museum visitors will enable to attract more people to the museum and solve the questions of vital importance of the nowadays.

civic consciousness, patriotism, historical self-awareness, educational cooperation

Яковлева Катерина Анатоліївна – ст. викладач кафедри німецької мови Карельської державної педагогічної академії. Наукові інтереси: моральне й патріотичне виховання молоді, музейна педагогіка, історія Німеччини.

Яковлева Екатерина Анатольевна – ст. преподаватель кафедры немецкого языка Карельской государственной педагогической академии. Научные интересы: нравственное и патриотическое воспитание молодёжи, музейная педагогика, история Германии.

Yakovleva Ekaterina – a senior lecturer of the German Language Department of the Karelia State Pedagogic Academy. Research interests: moral and patriotic education of young people, museum education, history of Germany.

УДК 130.3 (477)

В. М. БАБЕНКО

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ

Характеризуються і порівнюються історична та історико-філософська методології дослідження. На прикладі історії України виявляється філософсько-історичний зміст існуючих проблем, їх дискурсивна, відносно всесвітньої історії, природа. Наголошується на важливості наукового розв'язання суперечок, що постають у поглядах на наше минуле. Пропонована автором курсу періодизація є своєрідною систематизацією усіх існуючих проблем її розвитку в просторі і часі на основі прийнятих автором методик для їх розв'язання. Отже, в основі періодизації – просторово-часова вісь координат етапів історії країни, зміна їх параметрів та відображений у назвах періодів варіант методу дослідження. Історіософія країни – це до певної міри конкретизований модус, атом всесвітньої історії. Автор зазначає, що сьогодні історія незалежної України значною мірою продовжує перебувати у тенетах міфу.

історія, філософія історії, Україна, Росія, періодизація, методологія, наука, міфологія, політика, ідеологія, суспільна свідомість

Сьогодні філософія історії та історична наука у своїх концептуальних засадах та методологічних принципах пішли значно далі від класичних часів розвитку в XIX – на поч. XX ст. Нова філософія історії, відходячи від універсальних концепцій розвитку людства, підійшла до визнання специфічності буття конкретної країни. З іншого боку, класична історія також трансформувалась. В її рамках буття минулого майже всебічно відійшло від ототожнення його з явищами, обмеженими лише кордонами країн. Тож спостерігається значною мірою спрямований назустріч рух наукової думки двох споріднених галузей дослідження історії людства [1, с. 594–595]. При цьому те, що здавалось принципово неможливим, наприклад, філософія історії конкретної країни, тепер здається й не такою вже нісенітницею. Історіософія країни – це до певної міри конкретизований модус, атом всесвітньої історії.

Найчіткіше подібна трансформація у ставленні до історії проявляється в навчальних курсах. В їх рамках історія конкретної країни подається в контексті всесвітньо-історичних процесів цілісно й завершено. Тож саме тут мають розкриватись філософсько-історичні принципи і підходи, на основі яких конструюється пояснення процесу буття країни. В загальному вигляді вони окреслюються у вступній частині навчального курсу – питаннях періодизації та історіографії. Пропонована автором курсу періодизація є підсумком його сприйняття головних проблем історії даної країни. Інакше кажучи, періодизація історії країни – це своєрідна систематизація усіх існуючих проблем її розвитку в просторі і часі на основі прийнятих автором методик для їх розв'язання. Отже, в основі періодизації – просторово-часова вісь координат етапів історії країни, зміна їх параметрів та відображений у назвах періодів варіант методу дослідження. Що це, як не предмет історіософського аналізу дослідника минулого?

Проілюструємо сказане на прикладі навчального курсу з історії України. Звідки починається історія України? В просторовому аспекті відповідь на це питання визначається не минулим, а сучасним станом об'єкту дослідження. В часовому аспекті відповідь занурюється в проблеми етногенезу. Тому всю стародавність прийнято поділяти на дві епохи: етногенез дослов'янських часів і слов'янський етногенез (з яким себе ідентифікують українці). Виділення періоду стародавньої (дослов'янської) історії України дає можливість відновити питання просторового характеру її буття й досліджувати

процес становлення традиції державного буття на українських землях. Це одна з перших вельми цікавих історіософських проблем історії Батьківщини.

Друга епоха характеризує початок процесу сучасного (праукраїнського) етногенезу та державотворення. Цей період в історії України позначається як **Давньоруський період**. Просторово-часові координати доби розвиваються в рамках 3-х умовно виділених етапів. *Перший етап* – період утворення й виходу на історичну арену *східнослов'янської етнічної спільноти*. Він об'єднує комплекс питань, які, з одного боку, спрямовуються на вирішення проблем етногенезу слов'ян та з'ясування становища їх східнослов'янської групи напередодні утворення Київської Русі. З іншого боку, в рамках просторового вектору, цей етап починається від руху готів до Чорного моря (III ст. н. е.), через усю подальшу добу Великого переселення народів світу в рамках території розселення східних слов'ян, і завершується часами формування східнослов'янських племінних об'єднань (за повідомленнями арабських купців – Артанія, Куявія, Волінана, Славія).

Другий етап складає комплекс історіософських проблем, пов'язаних з виникненням та існуванням *Київської Русі* як єдиної держави. Проблеми часового характеру буття Русі зазнають різких змін у зв'язку з набуттям нею імперського змісту. В цих умовах особливого значення набувають проблеми просторової самоідентифікації населення Київської Русі, її правлячих кіл і населення. На основі ключових моментів розвитку просторово-часову вісь координат буття філософсько-історичного концепту Київської Русі прийнято з її комплексом історіософських проблем поділяти на ранній період («легендарний» – від Олега до Володимира Великого), період розквіту (від Володимира Великого до Ярослава Мудрого) та період розпаду (від Тріумвірату синів Ярослава Мудрого до Юрія Долгорукого).

Третій етап історії Давньоруської цивілізації в її історіософському сприйнятті пов'язаний з проблемами розвитку процесу етногенезу на *постімперському просторі* з розпадом Київської Русі. Підставою формування в цих умовах давньоукраїнського етносу стає радикальна трансформація просторово-часової вісі координат буття населення південно-західної частини колишньої імперії. Внутрішній розвиток цих земель об'єднує їх спільною міжусобицею в централізаторському русі. Історія всього етапу – це боротьба між двома центрами (Чернігово-Сіверська та Галицько-Волинська земля) за об'єднання навколо себе всіх українських територій. До монголо-татарської навали відмічається домінування східноукраїнських земель (1170–1238 рр.), після – західноукраїнських (1238–1340 рр.). Вирішальною подією у розвитку давньоукраїнського етносу стала втрата Галицько-Волинським князівством власної правлячої династії. Вона завершує весь Давньоруський період історії України. Такий підсумок став результатом кризи ідеї централізованої держави, неспроможності власними силами за низки обставин вирішити актуальні зовнішні та внутрішні проблеми. Протягом наступного півстоліття відбувається зміна державного статусу українських земель з їх переходом під владу Польщі та Литви. Одночасно відбувається й ліквідація монголо-татарського гніту.

Наступний, після Давньоруського періоду історії, комплекс філософсько-історичного осмислення проблем розвитку давньоукраїнського етносу вибудовується на основі його включення у нову просторово-часову систему буття – **Польсько-Литовську Унію**. Ці проблеми формують дві групи питань. Перша, як з просторових, так і з часових позицій, характеризує особливості розвитку давньоукраїнського етносу. Не дивлячись на значну відмінність між його становищем в ієрархічній системі державного управління Литви і Польщі, він в їх складі займає достатньо автономне, визначене загальними закономірностями феодальної доби, місце. Та поступово, з кінця XV ст., у зв'язку з кризою феодалізму, ситуація починає суттєво змінюватись. Процес етногенезу народів в середині складних феодально-державних утворень різко активізується. Починається його повільний перехід в процес націогенезу. З ним в суспільній свідомості феодальної держави загострюється процес етнічного самоусвідомлення, змінюється розуміння сутності власного державного буття, буття у просторі. Наслідком цього процесу в українців стає відродження ідеї власної держави і боротьби за її реалізацію.

Новий період історії України – **період Козаччини** (від слова – козак, назви представника нової пасіонарної [2] верстви українського етносу у дану епоху). У часі він простягнувся від XVI до кін. XVIII століття і почався майже одночасно з формальною зміною зовнішньополітичного статус-кво українських земель після утворення Речі Посполитої. Розвиток нової просторово-часової вісі координат існування українського етносу-нації лягає в основу нових історіософських проблем, нової системи вербальної самоідентифікації.

Історіософія Козаччини в комплексі філософсько-історичної проблематики історії України цікава своїм найтіснішим зв'язком з сучасною проблемою цивілізаційного вибору України. Така ситуація обумовлена тим, що своєрідним епіцентром періоду «розквіту» Козаччини у XVII століття стала революційно-визвольна війна, події якої відбуваються майже паралельно з подіями Англійської бур-

жуазної революції. Це добре розуміли сучасники тих революцій. І хоча вони відмічали лише формальні збіги у їх розвитку, сьогодні вже не є відкриттям їх подібність у важливих аспектах саме змістовної, глибинної суті того, що відбувалось. Завершальний етап історії Козаччини тільки з позиції конкретно-історичної науки можна вважати поразкою Першої Української революції. Підняті нею історіософські проблеми мають вирішуватись не в контексті даного просторово-часового континууму, а в контексті тієї нової історичної вісі координат, яка постала в результаті революції, була народжена нею. (Тут мається на увазі цілий комплекс проблем впливу України на формування як змісту, так і форми Російської імперії як держави.)

Нарешті, суто історіософським і за формою, і за змістом є **період історії України у складі двох імперій – Російської та Австрійської** (Австро-Угорської з 1866 р.). Це – наслідок абсолютної втрати Україною на цьому етапі своїх старих, зовнішніх форм буття просторово-часової ідентифікації. Особливо це стосується буття українців в Російській імперії, в розвитку якої вони відіграли значну роль. Невипадково, ґрунтуючись на існуванні такої слабкої фактологічної бази доведення буття особливого «українського елементу», його політичних, економічних та культурних інтересів в складі Російської імперії, деякі російські історики прямо наголошують на штучному походженні «так званого» українського питання. На їх думку, воно ззовні, із злочинним наміром було привнесене в суспільну свідомість населення «південно-західної частини» імперії. Тому, з їх точки зору, взагалі науково «некоректно» вести розмову про окрему «українську історію» в рамках історії Російської імперії. Зрозуміло, що рішення цього питання явно виходить за рамки чистої історії й уходить своїм змістом в сферу історіософії. В цілому ж *російська доба* в імперському розвитку української нації відзначилась глибинним процесом відродження і завершення її духовного становлення та *першим етапом економічної модернізації* [4] її соціального буття.

Визнання права на існування української нації, якого вона домоглася у результаті національно-демократичної революції 1917–1918 років, формальне закріплення цього права кордонами та іншими державними інституціями не змінили історіософського змісту наступної, *радянської доби* в імперському періоді розвитку України. Більше того, ця історіософська проблематика значно ускладнилась. Причиною цього було те, що проведення *другої модернізації* українського суспільства (в рамках радянської індустріалізації) відбувалось шляхом насадження міфологічною за характером, радянською ідеократією своїх законів природному естwu духовного життя народу [3]. Міф став визначати глибинні витоки усього, що відбувалось в СРСР. Він, подібно наркотику, знівечив природну свідомість людини, соціуму, спотворив образ сприйняття світу. Як оцінювати діяльність охоплених міфологічним дурманом суб'єктів? Як оцінювати позицію тих, хто сприймає міф виправдувальним аргументом щодо усіх наслідків його панування? Чи закреслює міф великий і потужний своєю енергетикою період минулого буття, визнаючи тим самим його безнадійно втраченим і безповоротно загубленим часом? Чи можна займати нейтральну позицію відносно міфу, розуміючи, що зберігання цього «статус-кво» не веде до виправлення нароблених помилок й нібито «запрошує» людину до повернення у минуле.

Сьогодні історія незалежної України значною мірою продовжує перебувати у тенетах міфу. Міф та його місце в історії людства явно ще недооцінені наукою. І це є нагальною проблемою її розвитку у найближчі часи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко, В. П. Социальная философия : учебник / В. П. Андрущенко, М. И. Горлач. – Киев-Харьков : Единорог, 2002. – 736 с.
2. Гумилев, Л. Н. География этноса в исторический период / Л. Н. Гумилев. – Л. : Наука, 1990. – 280 с.
3. Кісь, Р. Фінал Третього Риму: російська месіанська ідея на зламі тисячоліть / Р. Кісь. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1998. – 744 с.
4. Субтельний, О. Україна: історія. / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 510 с.

Отримано 11.01.2011

В. М. БАБЕНКО

ПЕРИОДИЗАЦИЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ КАК ПРЕДМЕТ ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

Характеризуются и сравниваются историческая и философско-историческая методологии исследования. На примере истории Украины выявляется философско-историческое содержание существующих проблем, их дискурсивная, относительно всемирной истории, природа. Ставится ударение на важности научного решения противоречий, которые существуют во взглядах на наше прошлое. Предлагаемая автором курса периодизация есть своеобразной систематизацией всех существующих проблем ее развития в пространстве и времени на основе принятых автором методик для их решения. Итак, в основе периодизации – пространственно-временная ось координат этапов истории страны, изменение их параметров и отображенный в названиях периодов вариант исследовательского приема. Историософия страны – это в определенной мере конкретизированный модус, атом всемирной истории. Автор отмечает, что сегодня история независимой Украины в значительной мере продолжает находиться в сетях мифа.

история, философия истории, Украина, Россия, периодизация, методология, наука, мифология, политика, идеология, общественное сознание

BABENKO VALERY

DIVISION INTO PERIODS IN UKRAINIAN HISTORY AS PHILOSOPHICAL AND HISTORICAL ANALYSIS SUBJECT

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The historical and philosophical and historical research methodology has been compared and classified. The philosophical and historical matter of the problems, their discursive character relatively to the history of the world have been established on the example of the history of Ukraine. The accent has been put on the significance of the academic solution of contradictions existing in the points of view to our mutual past history. The division into periods proposed by the course author is the original arrangement of all existing problems of its development in space and time on the basis of the methods accepted by the author for their solution. Thus, the foundation of division into periods is the spatially-time coordinate axis of the national history stages, their parameter changes and the research method alternate version represented in the names and titles of the historical periods. The historiosophy of the country is definitely a specific modus, an atom of the world history. The author has marked off the fact that present-day history of the independent Ukraine largely continues to be in the networks of a myth.

history, philosophy of history, Ukraine, Russia, division into periods, methodology, science, mythology, policy, ideology, public consciousness

Бабенко Валерій Михайлович – к. філос. н., доцент кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: філософія історії, філософсько-історична думка України, філософська культура України.

Бабенко Валерий Михайлович – к. филос. н., доцент кафедры истории и философии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: философия истории, философско-историческая мысль Украины, философская культура Украины.

Babenko Valery –Ph. D. (Philosophy), an Assistant Professor of the History and Philosophy Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: historical philosophy, philosophical and historical idea of Ukraine, philosophical culture of Ukraine.

УДК 930.1

П. В. СЕВЕРИЛОВА

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

СВІТОГЛЯДНІ ВИТОКИ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ІСТОРІОСОФІЇ

Стаття присвячена аналізу середньовічної історіософії. Аналізуються передумови формування історіософських поглядів в давньоруській книжності. Визначається, що питання вироблення єдиного цілісного концептуального підходу до тлумачення вітчизняної історіософії залишається відкритим для подальшої розробки. Робляться висновки, що в точці перетину вертикальної і горизонтальної осі всесвіту Боголюдський сенс історії отримує своє найвище завершення, а есхатологічна проблематика постійно присутня в історіософській думці Давньої Русі різних часів.

історіософія, методологія, модель історії

За визначенням більшості дослідників філософської культури Давньої Русі, однією з характерних особливостей староруського любомудрія є історіософський підхід до осмислення широкого кола філософських питань. Тому зрозуміло, що в науці «історизм», «історіософічність» аналізуються як специфічні риси староруської філософії. Проте, разом з безперечними і очевидними досягненнями сучасної медієвістики в дослідженнях конкретних пам'яток Давньої Русі і багатьох аспектів інтерпретації особливостей історичного пізнання, питання методології досліджень і у наш час викликають гостру полеміку.

Вже понад століття давньоруське любомудріє є предметом вивчення в гуманітаристиці, але, із зрозумілих історичних і ідеологічних причин, більшість досягнень в його опрацюванні припадає на другу половину двадцятого століття і початок двадцять першого. Так, серед багатьох напрямків дослідження філософської спадщини Русі, саме проблема реконструкції історіософських поглядів є однією із актуальних тем сучасних досліджень. До неї звертаються в своїх працях філософи, філологи, історики, такі як С. В. Бондар [1], В. С. Горський [2], М. М. Громов [3], І. М. Данилевський [4], В. В. Мільков [5], О. М. Ужанков [6], Б. А. Успенський [7] й інші.

Одні із сучасних авторів вказують на те, що питання вироблення єдиного цілісного концептуального підходу до тлумачення вітчизняної історіософії залишається відкритим для подальшої розробки [8, с. 6]. Інші дослідники впевнені, що такого єдиного підходу до її тлумачення і не може бути, бо сам матеріал дослідження (йдеться, зокрема, про літописи) свідчить про те, що «єдиного підходу в осмисленні історії так і не склалося. Наявний розбід авторських точок зору як в розумінні механізмів історичного процесу, так і в джерелах, на які орієнтувалися мислителі» [5, с. 6–7]. На думку інших вчених дослідження історіософських поглядів Давньої Русі може бути сформульовано як складне герменевтичне завдання – витлумачення того «єдиного об'єднуючого смислу, що може бути виявленим при аналізі окремих сюжетів» [4, с. 29].

Реалізація означеної мети, з нашої точки зору, і залежить від вирішення цілої низки методологічних питань, із яких одне із найбільш актуальних і дискусійних – це інтерпретація світоглядних джерел формування історіософських поглядів давньоруських книжників. На це, зокрема, звертає увагу такий авторитетний вчений, як С. В. Бондар в одній з останніх праць [9].

Не претендуючи на будь-які остаточні твердження, спробуємо запропонувати один із можливих шляхів вирішення цієї проблеми в контексті поставленої в роботі мети – дослідження джерел формування історіософських поглядів в культурі Київської Русі. Одне із головних завдань – аналіз існуючих в сучасній медієвістиці концептуальних підходів до тлумачення середньовічного типу історичного мислення і можливостей їх використання в аналізі історіософії Русі.

Пристаючи до дослідження джерел формування староруської історіософії, ми виходимо із визнаної типологічної спорідненості любовудрія Русі з візантійським богослов'ям, як і зі всією цілісністю православного Передання. Отже, світоглядні засади киево-руського історичного мислення слід вбачати у взаємозв'язку з православним догматичним вченням (зокрема, з основними ідеями православної христології, сотеріології, еклесіології), з богослов'ям Святих отців, з християнською екзегезою текстів Святого Письма. Безумовно, не може йти мова про характеристику староруського любовудрія як богослов'я в основному значенні цього слова, тобто як богослов'я Трійці, вчення про Бога «в Собі Самому». Слід зазначити, що для давньоруських книжників догматичне вчення не було предметом інтелектуальних студій. Історіософські ідеї староруських книжників зростають і розгортаються у сфері богослов'я ікономії: Божественного домобудівництва Спасіння, головна тема якого – «зовнішній прояв Бога, Трійця, що пізнається в Її відношенні до створеного» [10, С. 56]. Тобто головною метою давньоруських книжників стає втілення ідеї присутності Бога в житті кожної людини, народу, всесвіту і Його взаємодії з усім створеним, про відношення Суцього і існування, вічності і часу, історії і метаісторії.

Дійсно, з Хрещенням Давня Русь отримала християнське догматичне вчення як щось «завершене», і це ясно усвідомлювалося самими староруськими мислителями. Тому для староруської людини найбільш важливим в цьому «входженні» у Передання було осмислення нового історичного досвіду існування, нового досвіду життєбудування, що був розпочатий із Хрещенням, з прилученням Русі до Домобудівництва Спасіння.

Нас же в даному випадку цікавитиме те, як цей досвід втілюється в давньоруській книжності, і чи можемо ми його описати або представити у вигляді «універсальної моделі» (з яким усвідомленням того, що будь-яка модель – це завжди граничне узагальнення, і що її призначення переважно методологічне). У руслі поставленої мети спробуємо проаналізувати ті моделі історії, і відповідні їм, засадничі образи розуміння історії, які могли бути сприйняті в Давній Русі з візантійської і еллінської мудрості.

Першою слід назвати космологічну, циклічну концепцію історії, успадковану європейською філософією від античності і язичницького історичного світосприйняття [11, С. 19]. В сучасній медієвістиці існує точка зору, згідно з якою середньовічне мислення, засноване на принципах біблійного містичного історизму і християнської есхатології, так і не змогло здолати циклічного сприйняття історії, успадкованого від язичництва.

Так, один з авторитетних дослідників західної середньовічної культури Ж. Ле Гофф вважав, що тенденція до циклізації вкорінена в самому церковному сприйнятті часу, домінуючому в середньовіччі. На його думку, «час церкви» пов'язаний з аграрними формами соціального часу і має фундаментальну залежність своїх структур від часу природного, характерного для суспільства сільського типу. Він вважає, що ця особливість сприйняття часу середньовічною людиною характеризує, зокрема, підхід до висвітлювання історичних подій авторами західних хронік [12, с. 171].

Думка російського медієвіста А. Я. Гуревича в цілому співпадає з поглядами Ж. Ле Гоффа. Він також говорить про те, що час християнства не позбавився від циклізму, але, із його точки зору, «докорінно змінилося його розуміння» [13, с. 100]. За його словами, суть змін проявилася в тому, що для середньовіччя вся історія людства як цілісність, в русі від минулого до майбутнього, від створення до останніх часів, «є завершений цикл» [13, с. 100].

Друга модель історії, що безпосередньо пов'язана з християнським вченням і дійсно стала першою найбільш розробленою філософсько-історичною концепцією середньовіччя, дістала назву «лінійної». Класичним твором, в якому ця концепція отримала всебічне осмислення, дослідники середньовіччя завжди називають твір Блаженного Августина «Про град Божий». Саме у ньому вперше була розвинена ідея людської історії як протиборства двох людських співтовариств («градів»), земного і небесного. Як зазначав С. С. Аверинцев, – тема трактату – «світ як історія, що розуміється як гостра суперечка протилежностей і як шлях, що веде від одного діалектичного ступеня до іншого» [14, с. 107].

У роботах сучасних вчених августинівська концепція розглядається як та, що найавтентичніше відображає середньовічні християнські уявлення про історію як спрямований процес, що розгортається від створення світу до його есхатологічного завершення. Її можна представити у вигляді спрощеної схеми: творіння – гріхопадіння – Спасіння, або більш ускладненою, в розгорнутому вигляді, з виділенням і описом основних етапів, як це представлено, зокрема, у Бл. Августина: у вигляді шести епох як шести віків людства.

Незважаючи на те, що лінійна концепція набула статусу загальновизнаної більшістю вчених-медієвістів як така, що в цілому характеризує середньовічний історизм (як західний, так і східний, у

тому числі, давньоруський), в сучасній науці з'явилася спроба запропонувати своєрідну альтернативу панівній західній моделі. На думку сучасного дослідника В. Є. Лебедева, в середньовіччі був присутній й інший погляд на сутність історичного руху, він більшою мірою характеризує православний світогляд і представляє розуміння історії, що відображене в «корпусі Ареопагитикум».

Як вважає В. Є. Лебедев, у творах Псевдо-Діонісія ми знаходимо концепцію історії, що відтворює історичний процес як ієрархію світлового сходження людства до Бога, сенс якого – у піднесенні людського роду по східцях досконалості. На його думку, у своєму осмисленні світу як історії візантійське православне богослов'я пропонує розуміння історії як зростання людства до Бога, на відміну від західної, августинівської, «лінійної» моделі [15, с. 92]. Як наголошує В. Є. Лебедев, цьому латинському західному історизму на християнському Сході було протиставлено уявлення про історію як вертикаль світлового сходження по східцях духовної ієрархії [15, с. 68–69].

Оскільки сам автор цієї концепції ніяк її не позначив, ми б запропонували іменувати цю модель історії «лєствічною», оскільки саме цей образ якнайточніше відображає його зміст, пов'язуючи його з характерним для православного богослов'я і аскетичним вченням про «лєствіцу» духовного сходження як шлях людини до обоження, тобто найвищої мети людського існування.

Незважаючи на те, що подібна модель дійсно виявляється більш близькою до православного способу історичного мислення як на загальнолюдському, так і екзистенціальному, індивідуально-особистісному рівні, ми б спробували доповнити існуючу типологію, запропонувавши ще одну модель опису, що, на наш погляд, пов'язана із запропонованим вище образом, але найбільшою мірою виражає суть православної історичної свідомості, у подальшому сприйнятій і в Давній Русі.

Дійсно, якщо «західна» модель дещо спрощено представляє історію у вигляді «прямої лінії», що розгортається у «горизонтальній» площині, «східна» модель, що запропонував В. Є. Лебедев, на нашу думку, теж якоюсь мірою спрощує православну історіософську концепцію, зводячи її тільки до «вертикального» руху історії як своєрідного духовного зростання людства по сходинках «лєствіци». На наш погляд, православна історіософська концепція може бути представлена більш складнішою моделлю, яку ми назвали «моделлю хреста».

Хрест Христов – це ключовий символ християнської віри, його альфа і омега, і найпарадоксальніша, нерозв'язана для розуму антиномія. З ранньохристиянських часів символіка хреста була безпосередньо пов'язана з антропологією. Так, багато хто з Отців церкви, трактуючи поняття «образ і подoba», звертає увагу на те, що навіть зовнішні контури людського тіла уподібнені хресту. Але більшою мірою, в антропологічному сенсі, хрест являє собою символ шляху людини і людства до Спасіння, символ страждання і надії, поразки і перемоги. Як писав один з апологетів: «Бери свій хрест і йди за Господом, тобто бажай зазнати позбавлення і пройти увесь хресний шлях, нехай навіть хрест цей буде усього лише твоїм тілом, яке до деякої міри подібно до хреста» [16, с. 8].

В православному богослов'ї символіка хреста виявляється безпосередньо пов'язаною і з історіософською проблематикою, з вченням про шляхи Домобудівництва Спасіння. Так різноманітні прообрази Хреста простежуються християнськими екзегетами в тлумаченні ключових подій Священної історії Старого Заповіту. Зокрема, таким прообразом постає райське «дерево пізнання добра і зла», символ гріхопадіння, і одночасно прообраз Хресного Дерева. Отці Церкви, наслідуючи новозаповітних авторів, і символічно пов'язуючи дві ключових події космічної історії, наголошували на тому, що «від дерева гріх, в дереві і спасіння» [16, с. 10]. Це і Ноїв ковчег, «мале дерево», (Прем. 10, 4), що з ранньохристиянських часів сприймалося як пророцтво про Христа, це і «дерево Мерри» (Вих. 15), що було даровано Мойсеєві, і багато інших прообразів.

Не менш важливим для християнської історіософської свідомості, виявляється і тлумачення Голгофського Хреста як світового древа, своєрідної космічної «осі», центру всесвіту, від якого Його гілки тягнуться в усі його куточки. Як писав Св. Іполит Римський: «Дерево це підіймається від землі до небес. Будучи безсмертним, воно росте з центру неба і землі, воно – тверда опора всесвіту, зв'язок усіх речей, основа усієї населеної землі, космічне сплетіння, що містить в собі всіляку строкатість людської природи» [16, с. 22].

Проте цей Хрест не лише пронизує собою простір всесвіту, будучи структурним принципом його організації, але його ми можемо представити і як універсальний Боголюдський принцип розгортання часу історії Спасіння. Хрест – це найвищий символ Жертви, Божественного кенозису, і, одночасно, та Подія, яка найбільшою мірою виявляє його Вселюдськість, повноту людського во Христі чезре сприйняту Їм і переображену, обожену в со-Розп'ятті і со-Воскресінні людську природу.

Таким чином, в точці перетину вертикальної і горизонтальної осі всесвіту, Боголюдський сенс історії отримує своє найвище завершення. Те, що відбувалося «до», є лише прообразом, типологією.

Звідси і типологічна екзегеза, і іконичність як основа історіософського мислення, що найбільшою мірою проявляється в викладенні історичних подій давньоруськими книжниками, що застосовують так званий «біблійний код». Те, що відбувається «потім», є «продовженням» події Боговтілення, що здійснюється в Боголюбському організмі Церкви. Інакше кажучи, в Хресті Христовому історія завершується. Так, «еон, явлений Христом, стає есхатоном». Тим самим, кожна наступна історична подія може стати подією історії тільки у відношенні до Хреста Христова. Звідси може знайти пояснення і постійна присутність есхатологічної проблематики в історіософській думці Давньої Русі різних часів. Звідси і звичний, «лінійний» порядок історії (від початку – до завершення) виявляється насправді «зворотним» порядком, тобто, може бути осмислений тільки в іконічній, «зворотній перспективі», що висвітлюється завдяки методу богословської типології як основі історіософського мислення, притаманного староруським книжникам і літописцям.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарь, С. В. Философско-мировоззренческое содержание «Изборников» 1073 и 1076 гг. / С. В. Бондарь ; АН УССР, Ин-т философии. – К. : Наук. думка, 1990. – 149 с.
2. Горский, В. С. До характеристики філософсько-історичних уявлень в культурі Київської Русі / В. С. Горский // Філософська думка. – 1984. – № 3. – С. 76–88.
3. Громов, М. Н. Идеинные течения древнерусской мысли / М. Н. Громов, В. В. Мильков. – СПб. : РХГИ, 2001. – 960 с.
4. Данилевский, И. Н. Повесть временных лет: герменевтические основы источниковедения летописных текстов : моногр. / И. Н. Данилевский. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – 370 с.
5. Мильков, В. В. Осмысление истории в древней Руси : моногр. / В. В. Мильков. – М. : ИФРАН, 2005. – 107 с.
6. Ужанков, А. Н. Русское летописание и страшный суд («совестные книги» Древней Руси) / А. Н. Ужанков // Сретенский альманах : Богословие и апологетика. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2001. – С. 20–58.
7. Успенский, Б. А. Борис и Глеб: Восприятие истории в Древней Руси / Б. А. Успенский. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 128 с. – (Язык. Семиотика. Культура. Малая серия.)
8. Кислюк, К. В. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції : моногр. / К. В. Кислюк. – Х. : ХДАК, 2008. – 288 с.
9. Бондар, С. В. Філософсько-історичний зміст давньоруських мартиріїв [Електронний ресурс] / С. В. Бондар // Наукова конференція VIII Несторівські студії. – Режим доступу : <http://forum.kplavra.kiev.ua/viewtopic.php?f=6&t=27>
10. Лосский, В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие / В. Н. Лосский. – М. : Центр СЭИ, 1991. – 288 с.
11. Лосев, А. Ф. Античная философия истории / А. Ф. Лосев. – СПб. : Алетейя, 2000. – 256 с.
12. Ле Гофф, Ж. Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф; [пер с фр./общ. ред. Ю. Л. Бессмертного; послесл. А. Я. Гуревича.]. – М. : Прогресс, 2001. – 440 с.
13. Гуревич, А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1972. – 317 с.
14. Аверинцев, С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 478 с.
15. Лебедев, В. Э. Философия истории и метаистории / В. Э. Лебедев. – Екатеринбург : АСМ-офсет, 1997. – 179 с.
16. Малков, П. Ю. Древо спасения (символика Креста в христианстве и гностицизме) // Под Главою – Христом : Статьи / П. Ю. Малков. – М. : Изд-во ПСТБИ, 2000. – С. 4–33.

Отримана 19.01.11

П. В. СЕВЕРИЛОВА

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ИСТОКИ ДРЕВНЕРУССКОЙ ИСТОРИОСОФИИ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

Статья посвящена анализу средневековой историософии. Анализируются предпосылки формирования историософских взглядов у древнерусской книжности. Определяется, что вопрос формирования единого целостного концептуального подхода к толкованию отечественной историософии остается открытым для дальнейшей разработки. Делаются выводы, что в точке пересечения вертикальной и горизонтальной оси вселенной Богочеловеческий смысл истории получает свое высочайшее завершение, а эсхатологическая проблематика постоянно присутствует в историософской мысли Древней Руси разных времен.

историософия, методология, модель истории

SEVERILOVA POLINA

WELTANSCHAUUNG SOURCES OF OLD RUSSIAN HISTORIOSOPHY

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The paper deals with the analysis of the medieval historiosophy. The prerequisites of the historiosophical formation views of the ancient literature have been analyzed. The matter of the formation of the unified integral conceptual approach to the national historiosophical interpretation has been determined to be open for the subsequent elaboration. The author has come to the conclusion that the theologian meaning of the history obtains the most elevated completion in the intersection point of the vertical and horizontal axes of the Universe and the eschatological problems present constantly in the historiosophical conception of the Old Russia in various periods of time.

historiosophy, methodology, history pattern

Северилова Поліна Вячеславівна – к. філос. н., доцент кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: православна філософія і культура, візантійська філософія, філософія і культура Давньої Русі.

Северилова Полина Вячеславовна – к. филос. н., доцент кафедры истории и философии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: православная философия и культура, византийская философия, философия и культура Древней Руси.

Severilova Polina – Ph. D. (Philosophy), an Assistant Professor of the History and Philosophy Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: the Orthodox philosophy and culture, the Byzantine philosophy, the philosophy and culture of the Old Russia.

УДК 323.113

В. Г. КОВАЛЕНКО

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ)

У статті розглядаються політико-правові аспекти функціонування виборчої системи України після конституційної реформи. Аналізуються проблеми відносно визначення шляху розвитку та вдосконалення виборчого процесу. Робиться висновок, що необхідна раціональна виборча інженерія, врахування різних моделей виборчих систем. Оптимальне функціонування виборчої системи залежить від рівня демократії, а подальша трансформація виборчої системи в Україні залежить і від розвитку громадянського суспільства. Робиться висновок, що партійна система України все більш стає обмеженою в умовах багатопартійності з жорстким протистоянням у коаліційній боротьбі. Виборча система сучасної України розглядається у взаємозалежності із партійною системою та особливостями політичного режиму.

вибори, пропорційна система, конституційна реформа, громадянське суспільство, політичні партії, демократія

Подальший розвиток партійної системи України, зміни у політичній системі взагалі внаслідок подій кінця 2004 р. закономірно призвели й до трансформації виборчої системи України. Результатом виборчої еволюції стало прийняття закону про проведення виборів народних депутатів за пропорційною системою з загальнонаціональними закритими партійними списками. 2006 та 2007 рр. вибори до парламенту в Україні відбулися за пропорційним принципом. Це було у відповідності із конституційною реформою 2004 р. (№ 2222-IV) і, як наслідок внесення змін також у виборче законодавство. Пункт 3 у прикінцевих положеннях фіксував, що парламент тепер буде обиратися «на засадах пропорційної системи з обранням народних депутатів України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій відповідно до закону» [1].

2006 року вибори до парламенту в Україні відбулися за пропорційним принципом. Ключовими елементами української моделі виборчої системи стали: загальнонаціональний багатомандатний виборчий округ, «жорсткий» бюлетень, виборчий бар'єр зменшився з 4 до 3 %. Але це не сприяло збільшенню представництва партій та їх блоків у парламенті. Цей бар'єр подолали три партії та два партійні блоки (ПР, БЮТ, НУ-НС, КПУ, СПУ) з різними програмами, що ускладнило формування коаліції. Позачергові парламентські вибори 2007 р. теж це підтвердили, коли до нового складу Верховної Ради увійшли тіж самі партії (за винятком – замість СПУ пройшов блок Литвіна).

З введенням пропорційної системи виборів пов'язували надії в суспільстві щодо вдосконалення партійної системи, політичної структуризації парламенту, створення в парламенті стійкої більшості, забезпечення політичної стабільності. Наявність значної кількості політичних партій свідчить про нестабільність політичної системи.

Слід порівняти ще важливі параметри щодо структурної зміни депутатського корпусу відносно трансформації української виборчої системи. Коли були вибори у 1994 році за мажоритарною системою абсолютної більшості від партій 180 (44,4 %), від 13 партій (позапартійні 226 (55,6 %)). У 1998 році – змішана (50:50) (пропорційна (з бар'єром 4 %)) – 225 – 9 списків: 8 партій та 1 блок (усього 10 партій); мажоритарна відносно більшості – 95 (41,4 %) від 20 партій (позапартійні 128 (59,6 %)). У 2002 році – змішана (50:50) – пропорційна (з бар'єром 4 %) 225 – 6 списків: 3 партії та 3 блоки (22

партії) та мажоритарна відносно більшості 126 (58,1 %) від 15 партій; позапартійні 91 (41,9 %). У 2006 році – пропорційна система (зі застережним бар'єром 3 %) 450 – 5 списків: 3 партії та 2 блоки (11 партій) [2, С. 230–232].

Таким чином, виборчі кампанії показали, що партійна система України реально все більш далі стає обмеженою в умовах багатопартійності (фактично сьогодні – це система 2,5) з жорстким протистоянням у коаліційній боротьбі. Тобто введення пропорційної виборчої системи не стабілізувало роботу парламенту та не визначило подальшої структуризації політичних уподобань виборців: абсолютна більшість існуючих в країні партій продовжує і далі не проходити до парламенту. З введенням пропорційної системи виборів пов'язували надії в суспільстві щодо вдосконалення партійної системи, політичної структуризації парламенту, створення в парламенті стійкої більшості, забезпечення політичної стабільності. Але наявність значної кількості політичних партій свідчить про нестабільність політичної системи.

Прагнення української влади адаптувати до європейських стандартів вітчизняне законодавство, в тому числі й виборче, передбачає врахування відповідних рекомендацій міжнародних європейських утворень, як то: впровадження преференційного голосування, створення одномандатних виборчих округів, створення виборчих округів з проведення виборів за пропорційною системою [3].

На сьогодні можемо говорити лише про перші узагальнення переваг і вад пропорційної виборчої системи на виборах на прикладі України. Дуже рідко за підсумками виборів якась одна політична сила отримує абсолютну більшість голосів і формує однопартійний уряд. Здебільш виникає необхідність створювати багатопартійну більшість та коаліційний уряд. А коаліції не завжди бувають стабільними та створюють численні конфлікти.

Причиною негомогенності виборчої системи сучасної України є відсутність єдиного підходу до виборчого законодавства України. Кожен виборчий закон приймався незалежно від інших, використовуючи в своїй основі різні виборчі моделі. Відсутність єдиного виборчого кодексу призводить до неузгодженості між елементами системи [4].

Виборча система сучасної України розглядається як елемент політичної системи [5]. Завдяки такому підходу вдалося виявити кореляцію взаємозалежності між типом виборчої системи, партійної системи та особливостями політичного режиму. Пропорційна виборча система сприяє розвитку багатопартійності і стимулює еволюцію партійної системи до системи поляризованого плюралізму. Зміцнення політичних партій як невід'ємного інституту громадянського суспільства, збільшення їх політичної ваги під час виборчого процесу сприяє демократизації політичного режиму в країні.

Існує багато показників ефективності виборчих систем, які становлять багато питань: 1) наскільки система здатна сприяти бажаному розвитку партійної системи; 2) наскільки система здатна забезпечити справедливе представництво в парламенті основних соціальних груп; 3) чи здатна виборча система забезпечити політичну відповідальність парламенту перед виборцями; 4) наскільки виборча система відповідає рівню політичної культури суспільства; 5) наскільки виборча система є стабільною; 6) чи сприяє виборча система утворенню в парламенті стійкої поміркованої парламентської більшості.

Виборча система України повинна забезпечити політичну структуризацію суспільства та в системі влади; стимулювати розвиток вітчизняних партій на шляху формування системи поляризованого плюралізму; забезпечити функціонування стійкої парламентської більшості.

Аналізуючи етапи трансформації виборчої системи сучасної України на різних рівнях проведення виборів, можна дійти до висновку, що вітчизняна модель буде еволюціонувати і далі. Із трьох виборчих систем, які вже практикувалися в Україні (мажоритарна, змішана, пропорційна), більш привабливо виглядає змішана система. Вона, з одного боку, дозволяє розвиватися партіям, а з іншого боку – з'явитися й виявитися певній політичній альтернативі, забезпечити зв'язок територій з конкретними депутатами.

Більшість країн Європи застосовують пропорційні системи, які мають ряд важливих для нас особливостей: 1) партії висувають не загальнонаціональні, а регіональні списки; 2) виборці мають можливість впливати на порядок черговості в партійному списку. У першому випадку окремі кандидати, вибрані за партійними списками, одержують реальну прив'язку до чітко певних виборчих округів (регіонів), а отже, вибудовується й зв'язок по лінії: виборець – кандидат – партія. З'являється не тільки політична (партійна), а й персоніфікована відповідальність перед громадянами. У другому випадку виборці одержують можливість не тільки голосувати за певну партію, але й впливати на якісний склад депутатського корпусу, визначаючи в самому списку пріоритетну для них черговість кандидатів у депутати. Можлива модель – це голосування за закриті регіональні партійні списки. Партія

допускалася до розподілу мандатів, якщо сума голосів, відданих за кожний з кандидатів від партії, перевищувала прохідний бар'єр у загальнонаціональному масштабі. Інший варіант – з формуванням регіональних партійних списків та розподілі мандатів на основі більшості голосів виборців.

Сьогодні треба визначити, яка саме виборча система буде оптимальною на рівні парламенту й на різних рівнях місцевих рад. Подальша трансформація виборчої системи в Україні залежить і від суспільної демократизації та розвитку громадянського суспільства. До того ж на подальшу демократизацію впливають саме інституційні параметри, як то тенденції до трансформації партійної системи України та зміни у формі державного правління. Все це призводить до зміни виборчої системи та структуризації парламенту. Аналіз виборів в Україні викликає значний інтерес у громадян та експертів [6]. Останнім часом велика увага приділяється регіональним особливостям та саме політико-правовим аспектам розвитку української виборчої системи [7]. Тому цей напрям дослідження буде зберігати свою актуальність, тим паче, що процес трансформації виборчої системи України не можна вважати завершеним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про внесення змін до Конституції України : Закон України : від 08.12.2004 № 2222-IV // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 2. – С. 65, ст. 44.
2. Бойко, Н. С. Становлення виборчої системи як інституту представницької демократії / Н. С. Бойко // Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи : Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2007. – С. 227–234.
3. Міжнародна місія зі спостереження за виборами до Верховної Ради України 26 березня 2006 р.: попередня заява // Вісн. центр. виборчої комісії. – 2006. – № 2. – С. 41–54.
4. Гончарук, В. П. Політологічний аналіз еволюції виборчої системи сучасної України / В. П. Гончарук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2000. – Вип. 34. – С. 63–68.
5. Гончарук, В. П. Виборча система як механізм сучасної демократії / В. П. Гончарук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2000. – Вип. 32. – С. 56–61.
6. Вибори – 2002 в оцінках громадян та експертів / [Фонд «Демокр. ініціативи»]. – К. : Стилос, 2002. – 240 с.
7. Виборчий процес – 2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості. – Львів, 2006. – 267 с.

Отримана 07.02.2011

В. Г. КОВАЛЕНКО

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ ПАРЛАМЕНТСКИХ ВЫБОРОВ)

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В статье рассматриваются политико-правовые аспекты функционирования избирательной системы Украины после конституционной реформы. Анализируются проблемы относительно определения пути развития и усовершенствования избирательного процесса. Делается вывод, что нужна рациональная избирательная инженерия, учет разных моделей избирательных систем. Оптимальное функционирование избирательной системы зависит от уровня демократии, а дальнейшая трансформация избирательной системы в Украине зависит и от развития гражданского общества. Делается вывод, что партийная система Украины все более становится ограниченной в условиях многопартийности с жестким противостоянием в коалиционной борьбе. Избирательная система современной Украины рассматривается во взаимозависимости с партийной системой и особенностями политического режима.

выборы, пропорциональная система, конституционная реформа, гражданское общество, политические партии, демократия

KOVALENKO VASILIIY

ELECTORAL SYSTEM TRANSFORMATION IN UKRAINE (BY THE EXAMPLE OF PARLIAMENTARY ELECTIONS)

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The paper deals with the political and legal aspects of the electoral system functioning in Ukraine after the constitutional reform. The problems of the progress determination and electoral process improvement have been analyzed in the paper. The author has drawn the conclusion about the necessity of the rational electioneering and the record of different patterns of electoral systems. The optimum functioning of the electoral system depends on the democracy level but subsequent transformation of the electoral system in Ukraine depends also on the civil society evolution. There is a conclusion that the party system in Ukraine has become far more limited in terms of multi-party system with the rigid opposition in coalition competitive activity. The electoral system of the present-day Ukraine has been considered at interdependency with the party system and the political regime peculiarities.

elections, proportional system, constitutional reform, civil society, political parties, democracy

Коваленко Василь Геннадійович – к. і. н., доцент кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: проблеми етнополітики, демократичні трансформації, аспекти державного реформування.

Коваленко Василий Геннадиевич – к. и. н., доцент кафедры истории и философии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: проблемы этнополитики, демократические трансформации, аспекты государственного реформирования.

Kovalenko Vasiliy – Ph. D. (History), an Assistant Professor of the History and Philosophy Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: ethnopolicy problems, democratic transformations, national reformation aspects.

УДК 32.019.5

Г. А. ЛАВРИНЕНКО ^а, М. В. ПРИМУШ ^а, Т. Ф. ДОРОШЕНКО ^б, Ю. О. СКРИПАЛЬ ^б

^а Донецький національний університет, ^б Донбаська національна академія будівництва і архітектури

КОНЦЕПЦІЯ ЕКОЛОГО-ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Досліджується проблема виникнення і розвитку еколого-політологічної освіти у взаємозв'язку з екологічною культурою та екологічною свідомістю. Аналізуються найбільш актуальні питання в цій сфері, розглядаються перспективні напрямки для подальшого розвитку. Автор аналізує розвиток ідей еколого-політологічної освіти в контексті національної самосвідомості. Робиться висновок, що екологічна освіта – це процес формування комплексу знань, умінь, навичок, які можуть скласти основу екологічної культури. Запорукою успіху в організації настільки багатогранної та складної діяльності, як еколого-політологічна освіта, є формування загальної ціннісно-переконливої позиції громадян.

еколого-політологічна освіта, національна свідомість, екологічна культура

В умовах загострення міжнародної екологічної кризи особливо актуальним стає пошук механізмів вирішення екологічних проблем за допомогою екологічної свідомості та економічних, політичних, соціальних, культурних та інших важелів держави й цивільного суспільства. На стику соціальної екології і політології зародилася парадигма нового напрямку, яка покликана сприяти осмисленню причин глобальної екологічної кризи й пошуку шляхів виходу з неї. На практиці екологічна політика – це політика безпеки, зменшення екологічного ризику, вивчення процесів екологізації політичної сфери та впливу політичних інститутів і процесів на стан екологічної ситуації у світі [1]. У загальному вигляді під екологічною свідомістю розуміється масова занепокоєність населення становищем довкілля. Насправді екологічна свідомість, екологічне мислення та екологічне вимірювання громадської думки є складовими частинами триєдиного процесу «сприйняття – розуміння – дія», кожний елемент котрого соціально, політично та культурно опосередкований. Між вербальним висловлюванням екологічної занепокоєності і участю у соціальній діяльності звичайно існує чимала дистанція.

Вчені-дослідники різних галузей науки давно вже б'ють в усі дзвони, намагаючись донести до політичних діячів важливість і необхідність невідкладного рішення екологічного питання. На жаль, усе ще так мало чиновників, які розуміють, що зволікання неможливо, тому що ситуація на сьогоднішній момент така, що навіть одне неправильно ухвалене рішення державного діяча може викликати невідворотні наслідки і приведе зрештою до екологічного колапсу.

Аналіз наукових публікацій свідчить про різноманіття концептуальних підходів і напрямків у цій сфері досліджень. У контексті становлення екополітології в Україні слід зазначити, насамперед, роботи філософсько-соціоекологічного характеру [2]. Актуальні проблеми взаємозв'язку політичних і економічних механізмів екологічної політики досліджувалися в [3], теоретичні передумови для наукового аналізу – в [4], сучасні теоретико-методологічні джерела – в [5, 6]. У зв'язку із цим, говорячи про екологічну політику, варто мати на увазі діяльність у системі «природа – суспільство – людина», де держава займає місце, що обумовлено природними та соціальними координатами.

Сьогодні загальний рівень еколого-політологічної освіти населення як на рівні пересічного громадянина, так і політичного діяча, ще дуже низький. А рівень усвідомлення всієї трагедії людства, яке стрімко знищує природні багатства, мізерно малий.

Мета роботи – проаналізувати розвиток ідей еколого-політологічної освіти в контексті національної самосвідомості.

Питання екології займали людей з незапам'ятних часів, однак лише у двадцятому сторіччі пропаганда природоохоронних ідей здобуває практичне значення. Перший етап міжнародної природоохоронної освіти починається з моменту утворення Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (1948 р.), основне завдання якого – поширення знань про природу, збереження та відновлення її багатств. Другий етап – у середині 70-х рр., коли ЮНЕСКО заснувала міжнародну програму щодо освіти в галузі довкілля. На третьому етапі – 80-і рр. – ідея організації загальної безперервної екологічної освіти усе більше проникає у свідомість широких верств населення. Світова стратегія еколого-політологічної освіти полягає в тім, що освіта в галузі довкілля є невід'ємною частиною процесу загальної освіти, зосереджена на практичних проблемах і носить міждисциплінарний характер. З метою формування екологічної культури та професійної підготовки фахівців в галузі довкілля встановлюється система загальної та комплексної екологічної освіти.

Екологічна освіта – це процес формування комплексу знань, умінь, навичок, які можуть скласти основу екологічної культури. Приналежність до кожної із соціальних груп визначає свої особливості, відповідно до яких можна розглядати питання формування екологічної культури.

Одне з найважливіших завдань еколого-політологічної освіти – навчити учнів ставити питання (про якість життя, обмеженість ресурсів, цінності ландшафту, припустиме антропогенне навантаження) і вміти знаходити для них правильних адресатів (включаючи себе, свою родину, фірму, органи місцевого самоврядування й т. д.). Напевно, тільки терплячою працею пояснення, приучення, спільними дослідженнями, проектами та реальними справами, переконанням, що «якщо не ти, то хто ж збереже й прикрасить цю землю» можна відучити людство від підсвідомого відчуття, що планета наша велика, і якщо напаскудити там, де живеш, то завжди можна перебратися на нове, недоторкане місце й там почати все спочатку. На жаль, ще занадто повільно добирається до суспільної свідомості неблаганний взаємозв'язок між кількістю автомобілів, на яких ми їздимо, і кількістю природних катаклізмів, що бурхливо зростає в останні роки. Може це почуття незахищеності перед укрив ворожим зовнішнім середовищем зможе з'єднатися з почуттям замилювання перед тими можливостями, які надає воно людині як виду, що може існувати у вкрай обмеженому діапазоні температури, вологості та газового складу атмосфери. Тут відкривається широке поле діяльності: учити, пояснювати, відкривати нове всім разом і діяти – розповідати, переконувати, поступово домагаючись змін у культурі.

Еколого-політологічна освіта покликана:

1) виховувати членів суспільства, які добре розуміють взаємозв'язок людини й природи, усвідомлюють необхідність збереження як регіональної, так і глобальної екологічної рівноваги, і постійно сприяють досягненню її;

2) забезпечувати точну інформацію про стан довкілля, що дає можливість суспільству приймати оптимальні рішення з його використання;

3) орієнтувати на те, що приймаючи будь-яке рішення щодо довкілля, необхідно прагнути до рівноваги між необхідністю задовольнити потреби сьогодення й можливих наслідків цього рішення в майбутньому;

4) забезпечувати поширення знань, умінь і навичок, необхідних людині для рішення взаємозалежних проблем довкілля та усунення можливості виникнення тих же проблем у майбутньому;

5) виховувати членів суспільства зі свідомістю причетності кожного з них до рішення проблем довкілля.

Усвідомлення гостроти та масштабності екологічних проблем, виявлення їхнього планетарного характеру, створення системи еколого-політологічної освіти, створюють передумови для формування екологічної культури. Саме відносини людства до «світу природи і речей» формують екологічно обґрунтовану толерантність до різних етносів і створюють основу екологічної культури в її традиційному розумінні – цінність збереження довкілля та компенсації збитку, що наноситься науково-технічним прогресом. Процес утвердження екологічної культури являє собою перехід від екологічного знання до екологічної свідомості, що мотивує й визначає діяльність кожної людини – від міфів Древньої Греції до «Боротьба за вогонь» Ж. Роні, від мічурінської фрази «мы не можем ждать милостей от природы» до програм повороту сибірських рік, від легенд про Франкенштейна до генетично модифікованих продуктів і клонування тварин.

Методологічною основою та відправною точкою для розвитку міжнародної еколого-політологічної освіти стала «Повестка дня на XXI век» [7], законодавчою – Конституція України, що встанови-

ла право кожного громадянина на сприятливе довкілля і обов'язок «зберігати природу та навколишнє середовище, дбайливо ставитися до природних багатств» [8], і Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» (стаття 7: «Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка фахівців забезпечується загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища») [9].

Інформаційне забезпечення екологічної освіти серед населення досягається шляхом використання широкого спектра засобів (програми та еколого-освітні проекти, навчально-методичні посібники, практикуми з екологічного моніторингу й еколого-дослідницької діяльності) і блоків (друкована продукція, музейні та виставкові фонди, телевізійні передачі, аудіоматеріали, відеоматеріали, ресурси інтермедійного середовища, комп'ютерна продукція).

Сьогодні ситуація, що відбиває реальне «положення речей» у концепції еколого-політологічної освіти, ще далека від ідеальної. Існує кілька причин: по-перше, необхідно чекати, щоб виросло те покоління, для якого ця дисципліна була природно необхідною; по-друге, необхідна дуже кропітка робота в галузі освіти населення на рівні найдрібніших адміністративних одиниць; по-третє, необхідне розуміння пересічним громадянином загрози екологічних проблем на повсякденному рівні; по-четверте, необхідне усвідомлення політичними діячами і особами, що приймають рішення на державному рівні, важливості даної проблеми; по-п'яте, необхідно, щоб розуміння важливості охорони навколишнього середовища й природних ресурсів стало невід'ємною частиною світогляду кожної людини.

Незважаючи на проблеми, все-таки існує імовірність, що державні діячі поставляться відповідально до вирішення цього питання, а тоді є й надія, що людина почне придивлятися і усвідомлювати те, що вона творить із тим середовищем, у якому живе, і яке забезпечує її всім необхідним для існування. Запорукою успіху в організації настільки багатогранної та складної діяльності, як еколого-політологічна освіта, є формування загальної ціннісно-переконливої позиції громадян.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Костин, А. И. Экополитология и глобалистика : учеб. пособие для студентов вузов / А. И. Костин. – М. : Аспект Пресс, 2005. – С. 153–154.
2. Хесле, В. Философия и экология / В. Хесле. – М. : Наука, 1993. – 205 с.
3. Сенюшкин, Е. А. Экополитологическая парадигма: стоки и современность / Е. А. Сенюшкин // Вісник СевДТУ. Політологія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. – Вип. 91. – С. 227–231.
4. Вернадский, В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
5. Тейяр де Шарден, П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.
6. Арчегова, И. Б. Экологическое мировоззрение – основа развития / И. Б. Арчегова // Проблемы экологии. – 2003. – Вып. 2. – С. 114.
7. Повестка дня на XXI век принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.spsl.nsc.ru/win/nelbib/agenda21_rus/index-1.htm
8. Конституція України : Закон : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України : від 25.06.1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 41. – Ст. 546.

Отримана 10.02.2011

А. А. ЛАВРИНЕНКО ^а, Н. В. ПРИМУШ ^а, Т. Ф. ДОРОШЕНКО ^б, Ю. А. СКРИПАЛЬ ^б
КОНЦЕПЦИЯ ЭКОЛОГО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОН-
ТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ

^а Донецкий национальный университет, ^б Донбасская национальная академия строитель-
ства и архитектуры

Исследуется проблема возникновения и развития эколого-политологического образования во взаи-
мосвязи с экологической культурой и экологическим сознанием. Анализируются наиболее актуаль-
ные вопросы в этой сфере, рассматриваются перспективные направления для дальнейшего развития.
Автор анализирует развитие идей эколого-политологического образования в контексте националь-
ного самосознания. Делается вывод о том, что экологическое образование – это процесс формирова-
ния комплекса знаний, умений, привычек, которые могут составить основу экологической культуры.
Залогом успеха в организации настолько многогранной и сложной деятельности, как эколого-поли-
тологическое образование, есть формирования общей ценностно-убедительной позиции граждан.

эколого-политологическое образование, национальное сознание, экологическая культура

LAVRYNENKO GANNA ^а, PRYMUSH MYKOLA ^а, DOROSHENKO TATYANA ^б,
SKRYPAL IULIA ^б

CONCEPT OF ECOLOGICAL AND POLITICAL EDUCATION IN NATIONAL SELF-
CONSCIOUSNESS CONTEXT

^а Donetsk National University, ^б Donbas National Academy of Civil Engineering and
Architecture

The problem of origination and development of ecological and political education in connection with the
environmental culture and consciousness has been studied. The most vital questions in the sphere have
been analyzed and long-term trends for the subsequent development have been considered. The author has
analyzed the concept evolution of the ecological and political education in the national self-consciousness
context. The author has reached the conclusion that the ecological education is a process of formation of
complex knowledge, skills and habits enabling to form the ecological culture basis. The pledge of success in
the organization of such polyhedral and complicated activity as ecological and political education is the
formation of the general valuable conclusive citizens' position.

ecological and political education, national consciousness, ecological culture

Лавриненко Ганна Андріївна – студентка 4 курсу спеціальності «Політологія» Донецького національного університету. Наукові інтереси: еколого-політологічні проблеми в контексті екологічної культури та екологічної свідомості.

Примуш Микола Васильович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Донецького національного університету. Наукові інтереси: політичні партії як механізми інституціалізації та структурної трансформації; процеси екологізації політичної сфери.

Дорошенко Тетяна Федорівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри прикладної екології і хімії Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: переробка та раціональне використання промислових відходів, еколого-правове законодавство.

Скрипаль Юлія Олександрівна – студентка 5 курсу спеціальності «Екологія і охорона навколишнього середовища» Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: еколого-правові основи утилізації промислових стоків.

Лавриненко Анна Андреевна – студентка 4 курса специальности «Политология» Донецкого национального университета. Научные интересы: эколого-политологические проблемы в контексте экологической культуры и экологического сознания.

Примуш Николай Васильевич – доктор политических наук, профессор, заведующий кафедрой политологии Донецкого национального университета. Научные интересы: политические партии как механизмы институциализации и структурной трансформации; процессы экологизации политической сферы.

Дорошенко Татьяна Федоровна – кандидат технических наук, доцент кафедры прикладной экологии и химии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: переработка и рациональное использование промышленных отходов, эколого-правовое законодательство.

Скрипаль Юлія Александровна – студентка 5 курсу спеціальності «Екологія і охорона навколишнього середовища» Донбасської національної академії будівництва і архітектури. Научні інтереси: еколого-правові основи утилізації промислових стоків.

Lavrynenko Ganna – an undergraduate of the specialty «Political Science» of the Donetsk National University. Research interests: environmental and political problems in the context of ecological culture and environmental consciousness.

Prymush Mykola – D. Sc. (Politics), a Professor, the Chair of the Political Science Department of the Donetsk National University. Research interests: political parties as mechanisms of institutionalization and structural transformation; the ecological matter processes of the political sphere.

Doroshenko Tatyana – Ph.D. (Engineering), an Assistant Professor of the Applied Ecology and Chemistry Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: recycling and rational management of industrial waste, environmental and legal legislation.

Skrypul Iuliia – an undergraduate of the specialty «Ecology and Environmental Protection» of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: environmental and legal foundations of industrial flow reclamation.

УДК 3.332

Т. П. НОРКІНА, Н. О. ТАРХАНОВА, І. О. МАЗУРІНА
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ: РЕСУРСНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається ресурсно-екологічний аспект сталого розвитку регіонів в сучасних умовах. Аналізуються проблеми сталості регіонального розвитку, які значною мірою визначаються темпами, пропорціями і методами використання природних ресурсів. Робиться висновок про необхідність розширити сферу застосування організаційно-економічних і фінансових передумов для різних регіонів, щоб максимально ефективно регулювати процеси природокористування з урахуванням локальних особливостей. Теоретичне і методичне осмислення сутності стратегії в забезпеченні життєспроможності і життєсталості регіонів дає можливість трансформувати процеси стихійного й інтуїтивного пошуку шляхів їх ефективного розвитку в науково обґрунтовані, що стане найважливішою умовою оздоровлення національної економіки.

сталий розвиток, природно-ресурсний потенціал, еколого-економічні системи, регіональна політика, соціальна та екологічно ефективна економіка

Створення сталої моделі розвитку регіонів є найбільш істотним важелем, спроможним забезпечити сталий розвиток економіки України. Теоретичне і методичне осмислення сутності стратегії в забезпеченні життєспроможності і життєсталості регіонів дає можливість трансформувати процеси стихійного й інтуїтивного пошуку шляхів їх ефективного розвитку в науково обґрунтовані, що стане найважливішою умовою оздоровлення національної економіки.

Оскільки екологічна цілісність планети Земля і наростаюча економічна взаємозалежність країн світової спільноти роблять неможливим досягнення сталого розвитку в окремо узятих країнах або регіонах планети, міжнародні аспекти діяльності в сфері реалізації ідей сталого розвитку висуваються на перший план.

Сталість регіонального розвитку значною мірою визначається темпами, пропорціями і методами використання природних ресурсів, які після потім проходження всіх фаз відтворювального циклу перетворюються на матеріальні блага, покликані задовольняти конкретні потреби громадян. Це є беззастережною аксіомою життєдіяльності населення і імперативом ресурсно-екологічної стратегії регіонального розвитку.

Стратегія переходу до сталого розвитку забезпечує досягнення наступних цілей:

- досягнення науково обґрунтованих параметрів якості життя людей, збільшення середньої тривалості життя населення, розвиток соціальної активності громадян, планування сім'ї і раціоналізацію масштабів і структури особистого споживання, забезпечення рівних можливостей в здобуванні отриманні освіти і медичної допомоги, соціальний захист людей похилого віку, інвалідів та інших соціально уразливих груп населення;
- збереження і відновлення природних екосистем, стабілізацію і поліпшення якості навколишнього середовища, зниження скидань скидів і викидів шкідливих речовин у водні об'єкти і атмосферу, скорочення утворюваної маси відходів, особливо токсичних, організація їх переробки і утилізації;
- формування нової етики шляхом вироблення свідомого відношення до біосфери як фундаменту життя, дотримання законів її розвитку, а також витікаючих з них обмежень і заборон;

– створення соціальної та екологічно ефективної економіки, що забезпечує гідний рівень життя людей, конкурентоспроможність продукції, гнучкість і швидку адаптацію до змін ринкової кон'юнктури і екологічної ситуації; формування етики ефективного господарювання, раціонального споживання і природокористування, здорового способу життя.

Активне розповсюдження ідей сталого розвитку в Україні, як і в інших країнах світу, почалося після Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, що відбулася в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р. У період до 90-х років в колишньому СРСР різні аспекти сталого розвитку були предметом наукових досліджень, розглядалися в схемах розвитку і розміщення продуктивних сил, знаходили віддзеркалення в програмах науково-технічного прогресу і прогнозах соціально-економічного розвитку країни на тривалу перспективу, хоча вони, природно, безпосередньо не ототожнювалися з поняттям «Сталий розвиток», введеним в обіг пізніше.

У міжнародному плані перший системний і методично цілісний виклад ідеології сталого розвитку був даний в документах Конференції Ріо-92, перш за все на порядку денному на XXI століття, що є стратегією подальшого розвитку людської цивілізації. З того часу в Росії починається зростання наукових досліджень і публікацій з проблематики сталого розвитку, що мають в більшості свій світоглядний характер і значною мірою є висхідними до ідей ноосферного розвитку В. І. Вернадського. Серед них перш за все можна відзначити роботи В. Г. Горшкова, В. І. Данілова-Данільяна, К. Я. Кондратьєва, В. А. Коптюга, К. С. Лосєва, В. М. Матросова, Н. Н. Мойсєєвого, А. Д. Урсула, В. К. Льовашова і інших авторів.

Посилення техногенного впливу на навколишнє середовище, природні катаклізми, погіршення здоров'я населення, нераціональне використання природних ресурсів призводять до дисгармонії еколого-економічних систем, що спричинює незворотні зміни, порушення рівноваги в природно-господарських комплексах. Це обумовлює необхідність вдосконалення системи природокористування за допомогою нових організаційно-економічних механізмів.

Сучасна система регулювання не вирізняється достатньою структурованістю і не здатна ефективно впливати на процеси природокористування. Вона включає багато інституційних ланок, що залишилися від командно-адміністративної системи господарювання.

З урахуванням значної диференціації регіонів України щодо компонентної структури природно-ресурсного потенціалу і ступеня техногенного навантаження на еколого-економічні системи, актуальною є проблема формування ефективного господарського механізму природокористування на регіональному рівні. Важливим елементом є також облік виробничого і геополітичного потенціалу, стан інфраструктурного забезпечення природоохоронної діяльності і бюджетних можливостей місцевої влади.

Необхідно розробити ресурсно-екологічну стратегію соціально-економічного розвитку регіонів, де були б чітко обкреслені базові пріоритети господарського освоєння природних ресурсів, науково обгрунтовані обмеження масштабів їх використання, оптимізовані пропорції міжгалузевої взаємодії в системі природокористування, підібрані інституційні важелі регулювання взаємин між державою і суб'єктами господарювання, узаконені фінансові інструменти перекладу частини доходів від використання «природного капіталу» до спеціальних фондів розвитку локальних територій. Важливе значення має і обгрунтування механізмів реалізації окремих цілей ресурсно-екологічної стратегії, яка має бути економічно доцільною, екологічно безпечною і соціально привабливою для місцевого населення, враховувати державні і регіональні інтереси.

В умовах української дійсності важливо формувати відповідні інститути безперервного вдосконалення процесів природокористування, спрямовані на інтенсифікацію відтворення в природно-ресурсному секторі господарського комплексу як країни в цілому, так і її регіонів. Відсутність таких інститутів не тільки у сфері природокористування, але і в інших сферах національної економіки приводить до того, що ресурси, які використовувалися всі попередні роки, постійно зменшуються, що не відповідає умовам сталого економічного зростання [3].

З ухваленням закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] в країні створені передумови для кардинальної перебудови політики природокористування. Основою формування нового економічного механізму із забезпечення раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів є платне компенсаційне природокористування і створення системи відповідних платежів.

Розкриття шляхів вдосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення ресурсно-екологічної безпеки, а також його конкретизація шляхом визначення ефективних методів і інструментів мають особливе методологічне значення для забезпечення сталого розвитку держави. При

цьому актуальними і проблематичними з погляду реалізації є питання використання системи фінансування і кредитування, платності і оподаткування, інвестиційно-інноваційної діяльності і економічної відповідальності у сфері природокористування, а також стимулювання і мотивації раціонального використання і охорони природних ресурсів, страхування екологічних ризиків.

Необхідні реформування стосунків власності і впровадження нових форм господарювання, удосконалення фінансово-кредитної системи, здійснення адміністративної реформи і формування конкурентного середовища.

Застосування економічного механізму у сфері природокористування неможливе без дії інституційних важелів, включаючи організацію управління, екологічну експертизу і паспортизацію у сфері природокористування, моніторинг стану навколишнього природного середовища і інформаційно-нормативне забезпечення, екологічний аудит господарської діяльності, контролінг якості і екологічної безпеки кінцевої продукції, екологічний маркетинг, планування і прогнозування на всіх рівнях управління природокористуванням, розвинену систему екологічного інфраструктурного забезпечення, просвітницьку діяльність.

В процесі вироблення ресурсно-екологічної стратегії сталого розвитку регіонів слід звернути увагу на питання регулювання якості навколишнього середовища, створення умов, при яких небезпечні виробництва стають економічно не вигідними. При цьому цінові, податкові, рентні, інвестиційні, фінансово-кредитні важелі і механізми в руках держави мають бути спрямовані на обмеження забруднення природного середовища, повинні стимулювати впровадження безвідходних і маловідходних технологій, істотне зниження або зведення до мінімуму техногенного ризику [7].

Необхідно розширити сферу застосування організаційно-економічних і фінансових передумов для різних регіонів, щоб максимально ефективно регулювати процеси природокористування з урахуванням локальних особливостей.

Слід дотримуватися принципу консенсусу і компромісів між екологічними вимогами і економічною мотивацією господарської діяльності. При цьому потрібно виходити з того, що природні ресурси є одним з головних чинників виробництва, більш того, одним з джерел національного багатства країни.

Відсутність повної економічної і екологічної оцінки природних ресурсів не дозволяє достовірно оцінити економічну, соціальну і екологічну ефективність господарювання. Тому глибокий моніторинг стану і використання природних ресурсів, а також екологічної ситуації в регіонах повинен стати передумовою для вибору механізмів, методів і інструментів реалізації ресурсно-екологічної стратегії сталого розвитку [5].

Забезпечення балансу державних і приватних інтересів щодо використання природних ресурсів в кожному регіоні вимагає проведення моніторингових досліджень стану навколишнього природного середовища і змін, які в ньому відбуваються. Мова йде про чітку систему ресурсно-екологічного моніторингу, який функціонуватиме не тільки на регіональному рівні, але і для окремих населених пунктів та відносно невеликих природно-ресурсних масивів. Це дасть можливість спостерігати за динамікою їх забруднення, ходом відтворювальних і асиміляційних процесів і т. ін. [2].

Світовий досвід переконує, що власність на природні блага — це баланс між правом і відповідальністю: право на привласнення рентного доходу і відповідальність за дотримання стандартів ресурсно-екологічної безпеки природокористування незалежно від того, в чийй власності знаходяться елементи природно-ресурсного потенціалу регіону.

В Україні через відсутність досконалого економічного і нормативно-правового регулювання власницьких і пов'язаних з ними стосунків (наприклад, оренди, концесій, застави і ін.), неврегульованого податково-бюджетного механізму у сфері природокористування та інших прорахунків значна частина ренти не потрапляє і попадає до бюджету держави і відповідні місцеві бюджети, не використовується ні на потреби реальних суб'єктів господарювання, ні для соціально-економічного розвитку, ні для досягнення ресурсно-екологічної безпеки в місцях знаходження природних благ. Тому при розробці ресурсно-екологічної стратегії сталого розвитку регіонів слід чітко визначити суб'єктів власності на різні види природних благ, а також механізм реалізації їх прав на різних рівнях державної влади, управління і самоврядування. Різноманіття форм власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу зумовлює необхідність кардинального реформування елементів податково-бюджетної системи України.

Отже, найбільш дієвими важелями реалізації сучасної ресурсно-екологічної стратегії сталого розвитку регіонів України є:

- вдосконалення бюджетно-податкового регулювання використання природних ресурсів і реформування міжбюджетних стосунків в природно-ресурсному секторі;

- формування дієвої корпоративної системи управління в природно-господарському комплексі з відповідним інституційним забезпеченням;
- впровадження нових форм підприємницької діяльності у сфері природокористування;
- апробація прогресивних схем виробничої кооперації в рекреаційному природокористуванні і сільському господарстві;
- формування грошово-кредитного механізму стимулювання розвитку підприємницького сектора у сфері природокористування;
- структурна перебудова регіональної системи управління використанням природних ресурсів.

Розробка і реалізація стратегії залежно від глибини дослідження проблем сталого розвитку може здійснюватися на наступних рівнях:

- загальноукраїнському – передбачається забезпечення оптимальної спеціалізації регіонів на користь національної економіки, збереження економічної цілісності країни, згладжування суперечностей між Центром і регіонами і між групами регіонів;
- міжрегіональному – виділяються пріоритетні проблеми територіального розвитку і визначаються можливі наслідки для різних груп суб'єктів Федерації при вибраних варіантах вирішення міжрегіональних проблем, а також найбільш доцільні колективні дії, направлені або на зниження втрат в результаті дії процесів природного характеру (наприклад, підйому рівня Каспійського моря), або на отримання додаткового ефекту;
- регіональному – розробляються заходи зі стабілізації соціально-економічного становища і посилення комплексного розвитку господарства регіонів на базі раціонального і ефективного використання наявних ресурсів і передумов, створення полюсів зростання і формування власної дієздатної економічної бази;
- внутрішньорегіональному – найважливішим напрямом є забезпечення фінансово-економічної бази міст і муніципальних утворень, достатньої для підтримки і розвитку соціальної інфраструктури і бюджетного забезпечення сфери обслуговування і працуючого населення.

Розвиток регіональних інфраструктурних систем підсилює сталість економіки регіонів і, що особливо важливе поважне в сучасних умовах, підвищує інвестиційну привабливість регіонів. Приток інвестицій, у свою чергу, дозволяє успішно вирішувати регіональні проблеми сталого розвитку.

Уряд повинен усвідомити той факт, що стратегічний шлях розвитку України неможливий без органічного поєднання розвиненої демократії, захисту навколишнього середовища і сталого розвитку, і що ці три компоненти не можуть існувати і розвиватися окремо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України : від 26.06.91 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 41. – ст. 546.
2. Бобильов, С. Н. Економіка сталого розвитку : Навчальний посібник / С. Н. Бобильов, Е. С. Гирусов, Р. Переліт. – К. : Вид-во Рівня, 2004. – 288 с.
3. Задорський, Вільям. Стратегія сталого розвитку / Вільям Задорський // Експедиція XXI. – 2009. – № 8(86). – С. 14–18.
4. Волошин, Д. В. Изменение климата: экономико-экологические проблемы / Д. В. Волошин ; под ред. Степанова. – Одесса : Ин-т проблем рынка и эколо-экономических исследований НАН Украины, 2007. – 309 с.
5. Гринів, Л. С. Екологічна економіка : навч. посібн. / Л. С. Гринів. – Львів : Вид-во «Магнолія 2006», 2010. – 464 с.
6. Данилишин, Б. М. Україна: проблеми сталого розвитку / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, Е. М. Лібанова. – К. : РВПС України, НАН України. – 1997. – 149 с.
7. Мельник, Л. Г. Основи сталого розвитку : навч. посібн. / Л. Г. Мельник. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 383 с.
8. Сталій екологобезпечний розвиток : курс лекцій / Під ред. А. Д. Урсула. – М. : Вид-во РАГС, 2001. – 268 с.
9. Хоменко, Я. В. Стратегія сталого економічного зростання регіонів України : монографія / Я. В. Хоменко ; НДЕІ Мінекономіки України. – Донецьк : ТОВ «ДРУК-ІНФО», 2008. – 389 с.

Отримана 15.01.2011

Т. П. НОРКИНА, Н. А. ТАРХАНОВА, И. А. МАЗУРИНА
СТРАТЕГИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ: РЕСУРСНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В статье рассматривается ресурсно-экологический аспект устойчивого развития регионов в современных условиях. Анализируются проблемы устойчивого регионального развития, которые в значительной мере определяются темпами, пропорциями и методами использования природных ресурсов. Делается вывод о необходимости расширения сферы применения организационно-экономических и финансовых предпосылок для разных регионов, чтобы максимально эффективно регулировать процессы природопользования с учетом врахования локальных особенностей. Теоретическое и методическое осмысление сущности стратегии в обеспечении жизнеспособности и стабильности регионов дает возможность трансформировать процессы стихийного и интуитивного поиска путей их эффективного развития в научно обоснованные, что станет важнейшим условием оздоровления национальной экономики.

устойчивое развитие, природно-ресурсный потенциал, эколого-экономические системы, региональная политика, социальная и экологически эффективная экономика

NORKINA TATYANA, TARKHANOVA NINA, MAZURINA INNA
STRATEGY OF STABLE REGIONAL DEVELOPMENT: RESOURCE AND ECOLOGICAL ASPECT

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The paper considers the resource and ecological aspect of stable regional development is examined in present-day facilities. The problems of the stable regional development determined definitely by rates, proportions and methods of natural resources application have been analyzed. The authors have drawn the conclusion of the necessity to extend the application sphere of organization, economy and finance premises for the different regions to efficient regulations of the nature protection processes with regard to the local characteristics. Theoretical and systematic understanding of the strategy essence at provision of the vital capacity and stability of the regions makes it possible to transform the processes of natural and intuitive search of the paths for their effective development of the scientific justified ones being the most important condition for the improvement of the national economy.

stable development, natural and resource potential, ecological and economic systems, regional policy, social and ecological efficient economy

Норкіна Тетяна Павлівна – асистент кафедри економічної теорії та фінансів Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: соціально-економічні проблеми сучасного міста.

Тарханова Ніна Олексіївна – доцент кафедри економічної теорії та фінансів Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Мазуріна Інна Олексіївна – економіст ТК «Дельта-тревел». Наукові інтереси: соціальна політика, соціально-економічна нерівність, проблема бідності.

Норкина Татьяна Павловна – ассистент кафедры экономической теории и финансов Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: социально-экономические проблемы современного города.

Тарханова Нина Алексеевна – доцент кафедры экономической теории и финансов Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: проблемы внешнеэкономической деятельности предприятия.

Мазурина Инна Алексеевна – экономист ТК «Дельта-тревел». Научные интересы: социальная политика, социально-экономическое неравенство, проблема бедности.

Norkina Tatyana – a teaching fellow of the Economics and Finances Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: social and economic problems of a contemporary city.

Tarkhanova Nina – a Assistant Professor of the Economics and Finances Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: foreign economic activity problems of an enterprise.

Mazurina Inna – an economist of the TC «Delta-travel». Research interests: social policy, social and economic inequality, problem of poverty.

УДК 94:061.232(477.6)

В. О. ВОЛОШЕНКО

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ КОМІТЕТІВ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН ТА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ (НА МАТЕРІАЛАХ ДОНБАСУ)

У статті висвітлюються особливості взаємодії комітетів незаможних селян (КНС) та місцевих органів влади. На регіональних матеріалах розглядається специфіка налагодження роботи різних гілок радянської системи державного управління на території Донбасу. Доводиться, що непопулярні серед селянства КНС були позбавлені дієвої підтримки місцевих владних інституцій і існували завдяки підтримці органів вищої ланки управління. Зазначено вплив непорозумінь у відносинах КНС та місцевих органів влади на сприйняття селянами державних владних структур. Робота написана на основі аналізу неопублікованих матеріалів державних архівів Києва, Донецька та Луганська.

комітети незаможних селян (КНС), селянство, пробільшовицька сільська організація, Донбас, радянська влада

Спротив українського селянства встановленню радянської влади змусив керівництво КП(б)У шукати додаткових важелів впливу на нього, у тому числі й за рахунок створення пробільшовицьких сільських об'єднань. Чи не найбільше надій покладалося на засновані у 1920 р. комітети незаможних селян, які мали контролювати все життя на селі включно із діяльністю виконкомів рад. На практиці ж виходило, що місцеві органи влади були змушені опікуватися роботою непопулярних серед селян КНС. У 1923 р., з укріпленням становища місцевих рад, комнезами були позбавлені всіх адміністративних повноважень й мали грати допоміжну роль у виконанні різноманітних радянських заходів. У 1925 р. об'єднання реорганізували, оголосивши, що відтепер воно мало формуватися на «добро-вільних» засадах. Останній сплеск активності комнезамів прийшовся на часи проведення суцільної колективізації та хлібозаготівель. У березні 1933 р., у розпал «упокорення голодом», вже не потрібну колишню «основну опору партії на селі» було зліквідовано.

Питання взаємодії КНС із місцевими радянськими та партійними органами влади не залишалося осторонь уваги дослідників. У 50–70-ті роки радянські історики висвітлювали питання діяльності відділів управління та ревкомів зі створення КНС у 1920 р. та позитивно оцінювали партійне керівництво роботою комнезамів [1]. За часів незалежної України ця тематика була витіснена на маргінесі історичних досліджень, а якщо й підіймалася, то з наголосом на негативних моментах у діяльності КНС [2]. Втім проблема здається важливою з точки зору розуміння місця комнезамів у системі органів влади, з'ясування обставин взаємодії різних гілок радянської системи державного управління на локальному рівні. Метою статті є висвітлення особливостей взаємовідносин комнезамів та місцевих органів влади у Донбасі на основі неопублікованих раніше документів, що відклалися у фондах Державного архіву Донецької області, Державного архіву Луганської області та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (м. Київ).

За першими законами про КНС низові комітети мали підпорядковуватися повітовим відділам управління, які зобов'язувались контролювати процес утворення комнезамів, їх склад та роботу, мали право розпуску комітетів, що не відповідали партійним вимогам [3]. Тією чи іншою мірою КНС були залежними від середньої ланки системи партійного і радянського управління протягом усього періоду свого існування. Реальністю було й інше – районні, окружні і губерніські органи управління, які були зобов'язані сприяти роботі комнезамів, на практиці вважали це для себе зайвим клопотом.

Вже у 1920 р., під час створення КНС, не приховувалося, що райпарткоми роботі на селі приділяли недостатньо уваги [4]. До 1921 р., коли стало зрозуміло, що комнезами без зовнішньої підтримки працювати не здатні, ставлення до них з боку частини місцевих посадовців стало відверто негативним. На Луганській повітовій конференції КП(б)У пропозицію щодо ліквідації КНС вдалося відхилити з перевагою лише в один голос. За свідченням тодішнього секретаря губернського партійного комітету Е. І. Квірінга, пропозиції щодо ліквідації КНС висувалися на багатьох партійних зборах Донецької губернії [5].

Під час реорганізації підвідділів і столів КНС у комісії неможливих селян губернські органи влади переборювали індиферентне ставлення керівництва округів не тільки до перебудови організаційної структури КНС, але й до всієї їхньої роботи. У 1923 р. на ряді партійних нарад було визнано необхідність поглиблення співпраці з комнезами, але практичних наслідків ці рішення не мали, що провокувало «перегини» у діяльності комнезамів. У 1924 р. ліквідаційні настрої щодо КНС з боку радянських і партійних представників спостерігалися майже у всіх округах Донбасу. На Маріупольщині волосні виконкоми рад претендували на повне підпорядкування собі КНС. Гостро це питання стояло на Луганщині та Старобільщині, де представники окрвиконкомів взагалі не рахувалися з потребами КНС, не звертаючи уваги на відповідні постанови губкому [6]. Сприяти покращенню ситуації мали постанови ВУЦВК та ЦК КП(б)У, що визнавали за КНС статус «організації державного значення» «мінімум ще на 10 років». Втім і за даними обслідування комнезамів влітку 1925 р. увага партійних осередків до роботи комітетів залишалась «недостатною».

Чимало проблем у взаємодії комнезамів та органів місцевої влади, особливо на рівні окремих районів та сіл, залишилось і після реорганізації КНС. У 1926 р. на Маріупольщині явку делегатів на районні з'їзди комнезамів було зірвано через невчасне надання місцевими посадовцями засобів пересування. У Сталінському округу був випадок, коли у райвиконкомі одному з голів КНС замість надання транспорту було запропоновано «взяти папку, сісти на неї верхи і подорожувати по району». У Старобільському округу керівники партосередків і райвиконкомів ставились до КНС «дуже кепсько» [7].

Ігнорування потреб КНС апаратниками райвиконкомів (відмови у технічному обслуговуванні, сприянні у роботі, наданні засобів пересування тощо) спостерігалось й надалі. У 1931–1932 рр. розповсюдженими стали тривалі відрядження голів районних КНС у справах виконкомів рад у Маріупольському, Сталінському, Макіївському, Луганському районах. Всеукраїнська центральна комісія неможливих селян неодноразово виступала з критикою подібних дій місцевих органів влади, а у жовтні 1932 р. саме «недостатню організаційно-політичну роботу на місцях» («нехтування масовою класово-бідняцькою організацією КНС» з боку місцевої влади, наголошення на недоцільності їхнього існування) було названо головною причиною невиконання плану хлібозаготівель. Пропонувався навіть перелік заходів, за допомогою яких планувалось покращити становище [8]. Крім того, на взаємодію різних гілок місцевого управління негативно впливала не тільки безупинна чехарда із територіально-адміністративними змінами, але й відмови багатьох неможливіків брати участь у заходах з експропріацій та хлібозаготівель. «Сільськими активістами» були не тільки члени КНС, але й окремі представники інших псевдогромадських утворень та місцевих органів влади. Масовим стало залучення до цієї роботи міських мешканців, найвідомішими з яких були 25-тисячники. Тривалий час в існуванні комнезамів було зацікавлене тільки вище партійне керівництво, яке широко використовувало кількісні показники зростання комнезамів (попри справжню працездатність комітетів) з пропагандистською метою на ознаку масової підтримки державної політики найбільшим селянством. Заради цього було проголошено про створення ще й наймитсько-неможливіцьких груп при колгоспах, але ці «паростки» виявилися ще менш корисними. На початку 1933 р. подібна «ширма» діям влади вже була не потрібна. Будь-яка зацікавленість в існуванні КНС відпала.

Проблема взаємовідносин комнезамів з радянськими органами влади мала ще один важливий аспект – у ракурсі сприйняття селянами значущості владних структур взагалі. На практиці виходило, що намагання встановити взаємне контролювання з боку сільрад і комнезамів та безперервні спроби поповнити склад низових радянських органів управління за рахунок неможливіків в очах населення тільки доповнювали той негативний імідж, який мали і сільради, і комнезами. До об'єктивних недоліків їхньої роботи (постійні кадрові перестановки, брак коштів, низький рівень освіти членів апаратів тощо) додавалися ще й вади особистої поведінки відповідальних працівників. Факти порушень сільськими адміністраторами етичних норм були численними. Ось тільки деякі з них. У 1922 р. на Анадольському сільському сході голова КНС хотів увести з зібрання всіх неможливіків після того, як селяни відмовилися обирати на одну з посад його сина. Червоноармійці, які прибули у відпустку до с. Попівки Бахмутського округу у квітні 1924 р., помітили «халатність» сільських адміністраторів:

голова КНС відмовлявся провести збори комітету, а голова сільради займався «мордобоем». У 1925 р. у Троїцькій сільраді на Артеміївщині голови сільради, КНС, колишній секретар партосередку та слідчий районної міліції напилися тоді, коли їх чекали 230 селян для здачі сільгосподатку [9].

Отже, протягом всього періоду свого існування непопулярні серед селянства комнезами функціонували головним чином завдяки підтримці вищих органів державної влади. У місцевих владних апаратах, перевантажених поточною роботою, часто не розуміли, навіщо було витрачати сили та кошти для підтримки майже непрацездатної організації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабій, Б. М. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917–1920 рр./ Б. М. Бабій. – К., 1956; Тимошенко М. В. Комнезами України та їх роль у зміцненні органів Радянської влади на селі у 1920 р./ М. В. Тимошенко // Питання історії народів СРСР. – 1968. – Вип. 7 та ін.
2. Гребеннікова, О. В. Комітети незаможних селян Донецької губернії в 1920–1925 рр. / О. В. Гребеннікова // Південна Україна ХХ ст. – ЗДУ, 1998. – №1(4); Мельничук О. Боротьба за владу на селі в 1920–1925 роках: сільські ради проти комнезамів / О. Мельничук // Нова політика. – 1998. – №2 та ін.
3. Обзор организации комитетов незаможных селян. – Изд-во НКВД, 1920; Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – ф.1п, Оп.1, Спр.1124, Арк. 1.
4. ДАДО. – ф. Р-1146, Оп. 2, Спр. 19, Арк. 41.
5. Ганжа, О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927). / О. І. Ганжа / НАН України, Ін-т історії України, – К., 2000. – С. 115.
6. ДАДО. – ф. 1п, Оп. 1, Спр. 2236, Арк. 19–29; ф. Р-57, Оп. 1, Спр. 16, Арк. 13; ф. Р-255, Спр. 1, Арк. 12; Спутник партійного работника Донбасса. – 1923. – №12. – С. 67.
7. Там само. – ф. Р-1245, Оп. 1, Спр. 58, Арк. 104; ф. Р-57, Оп. 1, Спр. 92, Арк. 43; Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО). – ф. Р-2241, Оп. 1, Спр. 5, Арк. 3.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – ф.1, Оп.20, Спр. 3162, Арк. 5; Спр. 5425 Арк. 1–24; ДАДО. – ф. Р-57, Оп. 1, Спр. 144, Арк. 15; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – ф.Р-257, Оп. 1, Спр. 1222, Арк. 60–62.
9. ДАДО. – ф. Р-1169, Оп. 2, Спр. 35, Арк. 93; ф. 1п, Оп. 1, Спр. 2342, Арк.45–61.

Отримано 14.01.2011

В. А. ВОЛОШЕНКО

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КОМИТЕТОВ НЕИМУЩИХ КРЕСТЬЯН И МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ВЛАСТИ (НА МАТЕРИАЛАХ ДОНБАССА)

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В статье освещаются особенности взаимодействия комитетов незажиточных крестьян (КНС) и местных органов власти. На региональных материалах рассматривается специфика налаживания работы разных ветвей советской системы государственного управления на территории Донбасса. Подчеркивается, что непопулярные среди крестьян КНС были лишены поддержки местных институтов власти и существовали благодаря заинтересованности высшего звена управления. Отмечено влияние неурегулированности взаимодействия КНС и местных органов власти на восприятие крестьянами государственных властных структур. Работа написана на основе анализа неопубликованных материалов государственных архивов Киева, Донецка и Луганска.

комитеты неимущих крестьян (КНС), крестьянство, пробольшевистская сельская организация, Донбасс, советская власть

VOLOSHENKO VIKTORIYA
SINGULARITIES OF INTERACTION BETWEEN POOR PEASANTS
COMMITTEES AND LOCAL AUTHORITIES (ON DONBAS REGION DATA)
Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The article reveals the singularities of interaction between the Poor Peasants Committees (PPC) and the local authorities. The specific characters of establishing activities of various branches of the Soviet system of administration on the Donbas area have been considered with the regional data. The unpopular PPCs among the peasants have been underlined to be prevented from the local authority institutions backing and they existed because of the top management interests. The article has also noted the influence of interaction unsettlement between the PPC and the local authorities to the peasants' perception of the state authorities. The article has been done on the analytical background of unpublished data of the record-keeping offices of Kiev, Donetsk and Lugansk.

Poor Peasants Committees (PPC), peasantry, pro-communist village organizations, Donbas, Soviet power

Волошенко Вікторія Олександрівна – к. і. н., доцент кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: історія селянства, інтелектуальна історія.

Волошенко Виктория Александровна – к. и. н., доцент кафедры истории и философии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: история крестьянства, интеллектуальная история.

Voloshenko Viktoriya – Ph.D. (History), an Assistant Professor of the History and Philosophy Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: history of peasantry, history of intellectuals.

УДК 316.74:2:94 (477)

О. О. ПЕТРОВ

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ОСВІТЯНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ТЕЧІЙ НА ДОНЕЧЧИНІ

Серед багатьох факторів національно-духовного відродження у незалежній Україні особливе місце займає релігійний фактор. У статті аналізується сучасне становище церковної освіти у Донецькій області. Автором дана загальна характеристика освітянської діяльності різних релігійних течій в регіоні. Певна увага приділена такому аспекту духовної освіти дітей, як недільні школи. Автор робить висновок, що з початком демократичних процесів в Україні простежується динаміка зростання релігійних організацій, збільшується кількість їх релігійних навчальних закладів, посилюється роль релігії та церкви в усіх сферах громадського життя, що зумовлене зміною ставлення людей до релігії. Духовність є стрижнем для створення громадянського суспільства, яке існує на засадах духовності та толерантності.

освіта, школа, релігія, церква, громада

Серед багатьох факторів національно-духовного відродження у незалежній Україні особливе місце займає релігійний фактор. Україна завжди була багатоконфесійною країною, а її народ, незважаючи на довгі роки ідеологічного тиску з боку влади, зберіг притаманну йому духовність, толерантність та великий релігійний потенціал. Релігійна ситуація в Донбаському регіоні не є сталою. У становищі церков та релігійних течій відбуваються певні зміни. Хоча вивчення аспектів духовної освіти на Донеччині проводили Л. Лихачова та Н. Ігнатова [3], постійні зміни у релігійній ситуації вимагають постійного її висвітлення задля розуміння динаміки процесу.

Невпинне зростання кількості громад, недостатнє забезпечення їх священнослужителями, а також потреба в місіонерстві та євангелізації спонукають релігійні організації до активізації підготовки кадрів. Церкви спрямовують значні фінансові ресурси у цю галузь, оскільки розуміють – без кваліфікованих проповідників неможлива їх подальша активна діяльність на теренах держави та залучення нових adeptів. Законодавством церква відділена від школи. Однак недільні школи, які існують у різних конфесіях, на Україні стають основою духовного розвитку нового покоління вірян. Отже, намагання об'єктивно розглянути освітянську діяльність, яку проводять різні релігійні течії на Донеччині, у сучасний період є досить актуальним.

Враховуючи те, що в Україні школа відокремлена від церкви (Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» проголошує світський характер освіти), релігійні організації позбавлені можливості впливу на державні заклади системи освіти. У той же час, відповідно до ст. 6. Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей та дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування [1, с. 317]. Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів.

Як свідчить аналіз відомостей Держкомрелігії за 2004 р., підготовка кадрів священнослужителів здійснювалась в Україні на той період у 121 вищому навчальному закладі [5, с. 32] (у 1991 р. їх було

14, у 1998 – 86). Якщо в 1991 році було зареєстровано 42 релігійні об'єднання (з них 33 – християнського напрямку, по одному – іудейського, мусульманського та неоязичницького напрямку), то вже у 2000 році їх було понад 90 (з них 49 – християнського напрямку, 6 іудейських, 4 мусульманські, 2 неоязичницькі, 6 орієнталістських і 6 автокефальних об'єднань). У системі освіти нетрадиційних релігійних рухів поступово зростає чисельність слухачів вищих навчальних закладів та недільних шкіл.

Відповідно до матеріалів відділу у справах релігії Донецької обласної адміністрації, у 2009 р. на Донеччині діяло 10 духовних навчальних закладів (3 – релігійної організації Церкви Христа (Біблійний інститут при Християнському центрі незалежних Церков християнських в Україні м. Донецька, Біблійний інститут «Благовіст» м. Донецька, Біблійний інститут «Беар Велі» м. Слов'янськ – 90 слухачів), 2 – євангельських християн-баптистів (Східно-Українська баптистська теологічна семінарія зі 231 студентом та Донецький Християнський університет у м. Макіївка зі 170 студентами), 1 – Церкви Повного Євангелія (Біблійний інститут «Христос для України»), 1 – Українська християнська євангельська церква (Біблійний інститут «Слово життя» – 235 студентів), 1 – харизматичної релігійної організації, 1 – іудейської громади хасидів (Єшива «Томхей Тмімін» із 12 студентами), 1 – Товариства свідомості Крішні (Ведична академія із 55 слухачами)), а Український ісламський університет у 2008 році припинив діяльність [2, Арк. 10–13].

Деякі із зазначених навчальних закладів пройшли складний шлях становлення. Так, наприклад, у 1991 р. у м. Донецьк була заснована Біблійна школа, що належить до системи духовних шкіл Всеукраїнського Союзу Об'єднань Євангельських Християн-Баптистів (усього в Україні ВСО ЄХБ належить найбільша кількість духовних навчальних закладів: 32 ВНЗ). Потім вона була перетворена в Донецький Регіональний Богословський Коледж (зареєстрований 29.01.99 р.), а в 2001 р. у Східно-Українську Теологічну Семінарію (СУТС). СУТС являє собою цілий комплекс навчальних закладів: Донецький регіональний богословський коледж, Інститут Місіонерства й Євангелізації, кафедру церковної музики і співу. Східно-Українська Теологічна Семінарія створена з метою підготовки кваліфікованих кадрів священнослужителів для церков Східної України. Навчання ведеться на двох факультетах: «Церковна служба», і «Богословський факультет», де готують бакалаврів і магістрів богослов'я. Семінарія є співзасновником Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації (ЄААА євангельських навчальних закладів – це міжнародна організація, що розробила стандарти богословської освіти, суміжні з міжнародними вимогами, але представлені в контексті вітчизняної культури) і в розробці своєї навчальної програми орієнтується на стандарти Далласької Духовної Семінарії (США). Двічі на рік з ініціативи семінарії проходять богословські конференції [4, с. 65].

Найбільш потужним осередком вайшнавської освіти на Донеччині є Вайшнавський Університет, який діє з 1996 р. У межах закладу відбувається навчання та виховання кваліфікованих кадрів священнослужителів, проповідників, викладачів, організаційно-адміністративного персоналу громад, розробка навчальних програм, екзаменаційної системи, курсів, підручників та посібників для навчання студентів [3, с. 93]. Також, починаючи з 1995 р., у Донецьку діє Ведична академія культури, навчання в якій триває 5 років. Під час навчання студенти вивчають вайшнавську філософію, етикет, санскритські вірші, мистецтво проповіді, історію вайшнавських сампарадай (ланцюга учнівської спадкоємності), священні тексти вайшнавів («Бхагавад-гіта», «Шрімад Бхахагаватам», «Шрі Ішопанішад», «Нектар відданості», «Нектар наставлень»). Декілька практичних занять присвячується основам Аюрведи (науки про здоров'я), ведичній астрології, а також ритуальній та обрядовій діяльності. Крім обов'язкових лекцій та практичних занять студенти мають можливість відвідувати різні факультативи – наприклад, вивчати санскрит. Незважаючи на те, що вайшнави критично ставляться до деяких положень сучасної науки (наприклад, до теорії Дарвіна, гіпотез про утворення Всесвіту та ін.), цією релігією заохочується прагнення отримати достатній рівень світської та релігійної освіти. Протягом навчання студенти можуть пройти духовне посвячення (обряд ініціації) та прийняти духовне ім'я (дикша).

Як бачимо, більшість навчальних закладів релігійних рухів має чітку релігійну спрямованість, і лише декілька вищих навчальних закладів крім пропаганди своїх ідей та підготовки служителів культури пропонують одержати професію, що буде затребувана на українському ринку трудових ресурсів. Найбільш яскравим прикладом функціонування подібних навчальних закладів є Університет Менеджменту Махаріши (релігійний рух «Трансцендентальної Медитації Махаріши»). Осередок цього університету функціонує і в Донецьку. Донецька філія УММ була організована в квітні 1995 р., і вже у вересні перші студенти стали навчатися на факультеті Інформатики і бізнес-менеджменту по програмі «Програміст для бізнесу і промисловості». До інституту входили два структурних підрозділи-факультети: 1) «Комп'ютерні технології» (фаху «Програміст», «Системний аналітик», крім цього

даний структурний підрозділ організує для бажаючих опанувати комп'ютерні технології короткочасні курси); 2) «Ведичні науки», де вивчають Джотіш, Аюр-Веду, Стхапатя-веду (наука і технологія встановлення гармонії в індивідуальному житті, а також між індивідуальним і космічним життям, тобто знайомить з принципами і програмами ведичної архітектури – планування міст і сіл, планування країн, розробкою проектів житлових будинків, офісів і підприємств у згоді з «Природним Законом»).

Виходячи зі специфіки свого віровчення інші релігійні громади, наприклад Свідки Іегови, не мають спеціалізованих навчальних закладів для підготовки професійних службовців релігійного культу. У той же час для підвищення професійного рівня кожного члена громади розроблена фундаментальна освітня програма. Відповідно до цієї програми щотижня проводяться три зустрічі. Щонеділі проходить прослуховування публічної промови. Потім відбувається вивчення статті з журналу «Сторожова вежа» (обговорення відбувається у вигляді питань і відповідей). У середині тижня проходить ще дві об'єднані зустрічі – «Школа теократичного служіння» і «Службова зустріч». «Школа теократичного навчання» призначена для ораторської підготовки місіонерів.

Як свідчить практика освітньої діяльності нових релігійних рухів, з метою підвищення ефективності навчального процесу керівники тижневих шкіл неохристиянських церковних організацій працюють над виданням необхідної навчальної літератури. Наприклад, Церква «Нове покоління» розпочала серію видань навчальної літератури, в якій розкриваються основні положення «Системи вирощування» (докладно про дану систему говорилося вище). У першому навчальному посібнику з даної серії «Твої перші кроки з Ісусом» пропонується освоєння лише перших чотирьох шаблів системи. У цій книзі процес навчання розбито на уроки. Наприкінці кожного уроку міститься молитва і питання для самоконтролю, а також відведено місце для особистих заміток і питань наставнику. Наприкінці книги вміщений словник для неофіта. У нього ввійшли: 1) деякі біблійні слова; 2) слова іншомовного походження, що часто зустрічаються в літературі на духовну тематику; 3) ключові для цієї книги поняття. Словник побудований традиційно – за алфавітом.

За одним давнім виразом релігія – це спрощена мудрість, яка йде від серця до серця. Недільні школи при церквах грають таку роль передання релігійної мудрості для маленьких прихожан. На Донеччині 839 недільних шкіл (див. таб.). З них найбільшу кількість мають Українська православна церква Московського патріархату (301 школа у 604 громадах (або 49,8 % громад)), Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів (92 школи у 136 громадах (або 68,6 % громад)), Українська християнська євангельська церква (75 шкіл у 102 громадах (або 73,5 % громад)). Отже, як бачимо, протестантські церкви більш піклуються духовним зростанням маленьких вірян, ніж навіть така потужна церковна організація, як Московський патріархат, що може в майбутньому позначитися на кількості прихожан.

Отже, з початком демократичних процесів в Україні простежується динаміка зростання релігійних організацій, збільшується кількість їх релігійних навчальних закладів. Це зумовлено, з одного боку, зміною у ставленні до релігії держави, яка через законодавчі акти стала на шлях цивілізованих відносин із церквою. З іншого боку, посилюється роль релігії та церкви в усіх сферах громадського життя, що зумовлене зміною ставлення людей до релігії. Проте не всі релігійні течії на Донеччині мають власні релігійні вищі навчальні заклади, що обумовлено як специфікою самих релігій (наприклад, у Свідків Іегови), так і тим, що вищі навчальні заклади релігійного спрямування сконцентровані переважно у столиці. Донеччина, як і Україна загалом, переживає зараз складні часи свого не тільки суспільно-політичного, але й духовного становлення. Проте є надія, що духовність, яку несуть в собі різні віровчення (і духовні навчальні заклади, де цій духовності навчають) стане стрижнем для створення громадянського суспільства, яке існує на засадах духовності та толерантності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Черній, А. М. Релігієзнавство : Навчальний посібник / А. М. Черній. – К. : Академвидав, 2005. – 326 с.
2. Державний архів Донецької області. – Ф. Р-4021. – Оп. 1. – Спр. 793а Річний статистичний звіт відділу про релігійну мережу у Донецькій області. – Арк. 3–19.
3. Индуистские религиозные и духовно-просветительские организации в России / Составитель С. И. Иваненко. – М. : Изд-во «Философская книга», 2004. – 140 с.
4. Лихачова, Л. Б. Становлення духовної освіти в Донецькій області (90-і рр. ХХст.) / Л. Б. Лихачова, Н. О. Ігнатова // Нові сторінки історії Донбасу : зб. ст. Кн. 9. / гол. ред. З. Г. Лихолобова. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – С. 62–69.
5. Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2004 р. // Людина і світ. – 2004. – № 1. – С. 31–34.

Отримано 17.01.2011

Таблиця – Релігійна ситуація Донеччини на 1 січня 2009 р. [2, Арк. 16–17].

А. А. ПЕТРОВ

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕЛИГИОЗНЫХ ТЕЧЕНИЙ ДОНЕЧЧИНЫ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

Среди многих факторов национально-духовного возрождения в независимой Украине особое место занимает религиозный фактор. В статье анализируется современное положение церковного образования в Донецкой области. Автором дана общая характеристика просветительской деятельности различных религиозных течений в регионе. Определенное внимание уделено такому аспекту духовного образования детей, как воскресные школы. Автор делает вывод о том, что с началом демократических процессов в Украине прослеживается динамика роста религиозных организаций, увеличивается количество их религиозных учебных заведений, усиливается роль религии и церкви во всех сферах общественной жизни, что обусловлено изменением отношения людей к религии. Духовность является стержнем для создания гражданского общества, которое существует на началах духовности и толерантности.

образование, школа, религия, церковь, община

PETROV ALEXEY

EDUCATIONAL ACTIVITIES OF RELIGIOUS TRENDS IN DONETSK OBLAST

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The religious factor takes the peculiar position among the plenty of national and spiritual revival factors in the independent Ukraine. The article analyzes the contemporary position of the church education in the Donetsk Oblast. The author has given the overall performance of the enlightenment activities of various religious tendencies in the Oblast. Much attention has been directed to the aspect of ecclesiastical education of children as the Sunday schools. The author has drawn the conclusion that from the beginning of the democratic process in Ukraine the dynamics of religious organizations growth can be traced, the number of religious educational institutions has been increased, the role of religion and the Church in all spheres of public life has been strengthened, which is motivated by the people's attitude change to religion. Spirituality is the pivot for establishment of the civil society existing on the principles of spirituality and tolerance.

education, school, religion, church, community

Петров Олексій Олександрович – к. і. н., доцент кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: історія релігії, історія земств в Україні, історія статистики.

Петров Алексей Александрович – к. и. н., доцент кафедры истории и философии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: история религии, история земств в Украине, история статистики.

Petrov Alexey – Ph. D. (History), an Assistant Professor of the History and Philosophy Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: history of religion, history of elective district councils in pre-revolutionary (1917) Ukraine, statistics origins.

УДК 72.01:624.19

О. В. ЗЁМА, С. А. СТАСЕНКО

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

ФИЛОСОФСКО-МИФОЛОГИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ПОДЗЕМНОГО ПРОСТРАНСТВА

Статья посвящена изучению проблем освоения подземного пространства в философско-мифологическом ракурсе данной проблематики. В последние годы в мировой практике планировки и застройки городов и городов-мегаполисов в связи с дефицитом свободных городских территорий, ростом населения и рядом других причин, все большее внимание уделяется проблемам освоения подземной среды, а также строительству подземных объектов за пределами городской постройки. Но идея освоения подземелья не принадлежит нашим современникам и не является чем-то совершенно новым. Этот процесс начался в глубокой древности и может быть рассмотрен в широком философском контексте. Во все времена человека тянуло познать неизвестное.

подземное пространство, подземные сооружения, философско-мифологическое осмысление, мировые религии

Формулирование проблемы

Начало подземного освоения корнями уходит в глубокую древность. Возникают первые жилища, убежища (напр. пещеры). Существование человека в них чаще всего сопровождалось наличием ряда дискомфортных условий: повышенная влажность, недостаток света и тепла, возможность затопления, необходимость проветривания, опасность обрушения породы и грунта и др. Несмотря на ряд этих проблем, все эти факторы не повлияли на стремление человека познать подземные глубины.

Анализ последних исследований и публикаций

Освоение подземного пространства рассматривается в трудах А. А. Шилина [9], Д. С. Конюхова [5], где приводится широкий обзор истории освоения подземного пространства в различных странах мира, с точки зрения архитектурно-строительной практики, в научных статьях Е. А. Гайворонского и др. Перспективы освоения и повторного использования выработанного пространства Украины изучены Б. А. Лысыковым. Философский аспект проблемы пространства рассматривался в концепциях Р. Декарта, И. Канта [4], Г. Гегеля, Э. Гуссерля, М. Хайдеггера [8] и др.

Цели

Цель статьи – анализ подземного пространства как архитектурной, философской, религиозной, историко-культурной категории. Ставятся задачи: изучить отечественный и зарубежный опыт проектирования подземных сооружений; выявить роль подземного пространства в мировых религиозных верованиях различных народов; рассмотреть понимание пространства в учениях крупнейших философов; обобщить и проанализировать полученные сведения, пропустив через призму философско-мифологического восприятия.

Основной материал

...Сердцами прикипаем
 К руднику.
 И не понять:
 Какая злая сила,
 Романтикой
 Безумной подкупила,
 И почему глубины
 Нас влекут.

Иван Нечипорук. Горючий камень.

В последние годы в мировой практике планировки и застройки крупных городов и городов-мегаполисов все большее внимание уделяется проблемам освоения подземного пространства, а также строительству подземных объектов за пределами городской черты, обеспечивающих нормальное функционирование крупных населённых, в особенности промышленных, центров. Это вызвано целым рядом проблем, таких как:

- дефицит городских территорий;
- постоянный рост населения городов;
- скопление на дорогах больших масс транспортных средств;
- неспособность городской инфраструктуры справиться с постоянно возрастающими нагрузками и ухудшение экологической обстановки требуют всё более активного использования подземного пространства, в том числе для размещения транспортных и инженерных систем, объектов торговли и бытового обслуживания, складов и автостоянок и т. п. [5].

Согласно современным исследованиям, в большинстве случаев подземные сооружения, несмотря на значительные затраты при их возведении, являются наиболее оптимальными решениями многих вопросов функционирования города.

Комплексное освоение подземного пространства характерно для крупных городов и городов-мегаполисов, в основном в зонах общегородского центра и центрах муниципальных районов, в зонах наиболее важных транспортных узлов и пересечений, на территориях промышленного и коммунально-складского назначения.

Донбасс, будучи крупнейшим промышленным центром Украины, не стал исключением данной закономерности. В Донецке существует множество мифов и легенд о советских сокровищах в бомбоубежищах, линии узкоколейного метро, для эвакуации первых руководителей и таинственной подземной реке Бахмутке возле ДМЗ. Возможно, именно поэтому в Донецке несколько лет назад появились первые диггеры – исследователи подземелий, что подтверждает актуальность рассматриваемого вопроса [3].

Начало подземного строительства уходит корнями в глубокую древность. Прототипом подземных сооружений можно считать естественные пещеры и пустоты в скальных породах, используемые нашими предками. Пещера стала первым жилищем человека, защищавшим его от непогоды и хищников. Примерно в то же время человек начал подземным способом разрабатывать горные породы для получения различных полезных ископаемых. В Индии строили подземные храмы, в Турции на восьми подземных ярусах располагался небольшой подземный город, известны древние подземные поселения в Крыму [9].

Существованию человека в подземных жилищах чаще всего сопутствовали дискомфортные условия: повышенная влажность, недостаток света и тепла, возможность затопления, необходимость проветривания, опасность обрушения породы и грунта, потеря скрытности и т. п.

Специфика проектирования, строительства и эксплуатации подземных сооружений, находящихся в условиях воздействия воды и ее паров, давления грунтов и горных пород, требующих активного проветривания, обогрева, дренажа, водоотведения, способствовало накоплению опыта и появлению многих технических решений и приемов, обеспечивающих сохранность, долговечность и ремонтпригодность конструкций, которые затем широко использовались в архитектуре.

Несмотря на ряд проблем (повышенная влажность, недостаток света и тепла, возможность затопления, необходимость проветривания, опасность обрушения породы и грунта, потеря скрытности и т. п.), с которыми человек сталкивался при создании подземного жилища, это не повлияло на стремление человека познать земные глубины [1].

Представления о пространстве выражают характер развития всей философии в целом и представлений о бытии в частности. Пространство – это арена, на которой разворачиваются все события мирового действия и одновременно само пространство есть непосредственный участник этого действия, определяющий его ход [8]. Кажущаяся очевидность истинности представлений о пространстве как вместительнице всех вещей и событий длительное время затрудняла развитие учений о пространстве. В большей степени понимание категории пространства зависит от онтологических представлений эпохи, от трактовки категории бытия, что, собственно, вполне объяснимо: учение о пространстве – одна из главных составляющих онтологии. Например, для Канта пространство является априорной формой созерцания действительности. Посредством внешнего чувства (свойства нашей души) мы представляем себе предметы как находящиеся вне нас, и притом всегда в пространстве [4].

В древнейших религиозных системах подземное пространство представляет собой загробный мир, недифференцированное мрачное царство без солнечного света и радостей, размещенное чаще всего в нижнем ярусе трехъярусного мира (небесный – земной – подземный), табуированное для именованья и называющееся эвфемистически.

Подземное пространство в мировых религиях связано с понятием ада. В монотеизме – сначала в иудаизме, а вслед за ним в христианстве и исламе – акцентируются этические начала в жизни человека, что приводит к окончательному размежеванию загробного мира на Ад и Рай. В монотеистических религиях загробный мир неразрывно связан с идеями окончательного воздаяния человеку. Так в христианстве Ад представляет собой девять кругов, чем ниже круг, тем серьезней грехи, совершенные человеком при жизни. В буддизме особенностью является отсутствие четких и развернутых представлений об аде. Исключение составляет тибетская разновидность буддизма – Ваджраяна, главной особенностью которой является гигантская космологическая система. В Ваджраяне ад – место пребывания для существ, практикующих злобу и ненависть. По своей структуре ады напоминают глубоководную усеченную пирамиду из восьми слоёв, нижние слои значительно больше верхних. Ады уходят глубоко под воду под континентом до самого дна. Самые страшные ады расположены внизу, самые лёгкие – сверху. На каждом уровне центральную часть занимает горячий ад, а по периферии расположен холодный ад. Таким образом, имеется восемь горячих и восемь холодных адов.

В отличие от христианского или мусульманского ада, мучения не вечные, и после довольно длительного срока искупления негативная карма очищается и существа могут переродиться в высших мирах.

В древнегреческой мифологии подземное пространство обозначается как нечто мрачное и ужасное: «Глубоко под землей царит неумолимый, мрачный брат Зевса Аид. Полно мрака и ужасов его царство. Бездонные пропасти ведут с поверхности земли в печальное царство Аида. Мрачные реки текут в нем...».

Колдуны, алхимики, маги местом обитания и деяния избирали подземные лабиринты, убежища [7].

Мифологическое пространство, в которое изначально был погружен человек и представления о котором ему никогда не удавалось изжить полностью, обладает целым рядом важных свойств, на которых необходимо специально остановиться. Мифологическое пространство всегда противостояло хаосу [2].

Не случайно в архаическом сознании для пространства характерна культурная значимость места, в котором может оказаться человек. Центр пространства – это всегда место особой сакральной ценности. Внутри географического пространства оно ритуально обозначается некими особыми знаками, например камнем, храмом или крестом. Периферия пространства – это зона опасности, которую в сказках и мифах, отражающих указанное понимание, должен преодолеть герой. Иногда это даже место вне пространства (в некоем хаосе), что фиксируется в выражениях «иди туда, не знаю куда». Победа над этим местом и злыми силами обозначает факт освоения пространства, т. е. «приобщение его космизированному и организованному «культурному» пространству».

Для Донбасса культурно значимыми местами, местами особой сакральной ценности являются курганы. Так, донецкие курганы всегда привлекали внимание ученых. Научное исследование их началось более 100 лет назад. Особо заметный вклад внесли исследования выдающегося российского археолога В. А. Городцова, который в начале нашего века провёл раскопки в Бахмутском уезде Екатеринославской губернии (часть современного Артемовского и Славянского районов) [6].

Донбасс имеет непосредственную связь с подземной жизнью. Представители данной подземной жизни – шахтёры. Их по праву называют «чёрными рыцарями подземелий», а их труд является предметом различных литературных, художественных произведений.

Выводы

Начало подземного строительства уходит корнями в глубокую древность. Прототипом подземных сооружений можно считать естественные пещеры и пустоты в скальных породах, используемые нашими предками. Пещера стала первым жилищем человека, защищавшим его от непогоды и хищников. И несмотря на ряд проблем (повышенная влажность, недостаток света и тепла, опасность обрушения породы и грунта и т. п.), с которыми человек сталкивался при создании подземного жилища, это не повлияло на стремление человека познать земные глубины. В последние годы особое внимание уделяется проблемам освоения подземного пространства, возникшим из-за ряда факторов (дефицит городских территорий, постоянный рост населения городов и др.).

В древнейших религиозных системах подземное пространство представляется загробным миром. А в мировых религиях – связано с понятием ада.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Геродот. История – историография : пер. с греч. / Геродот. – М. : Ладомир, 1993. – 167 с. – ISBN: 5-86218-026-5.
2. Грейвс, Р. Мифы Древней Греции – міфологія : пер. с англ. / Р. Грейвс. ; под ред. и с послеслов. А. А. Тахо-Годи. – М. : Прогресс, 1992. – 247 с.
3. Учебное пособие для 10–11 классов / Р. Д. Лях [и др.]. – Донецк : [б. и.], 1999. – 336 с.: ил. – (История родного края / Донецкий гос. ун-т, Донецкий областной ин-т последипломного образования ; Ч. 2). - ISBN 966-95367-2-3.
4. Кант, И. Критика чистого разума / И. Кант. ; пер. с нем. Н. Лосского. – Мн. : Литература, 1998. – 960 с. – ISBN 985-437-396-7.
5. Колюхов, Д. С. Строительство городских подземных сооружений мелкого заложения: Специальные работы : учеб. пособие для вузов / Д. С. Колюхов. – М. : Архитектура, 2005. – 304 с. : ил. – Библиогр. : С. 293–296. – ISBN 5-9647-0047-0.
6. Манекин, Р. В. Донецк Forever. Очерки истории донецкого края [Электронный ресурс] / Р. В. Манекин. – Режим доступа : <http://infodon.org.ua/uzovka/190>.
7. Слукин, В. М. Архитектурно-исторические подземные сооружения / В. М. Слукин. – Свердловск : Сред-Урал. кн. изд-во, 1991. – 284 с.
8. Хайдеггер, Мартин. Бытие и время / пер. с нем. В. В. Библихина. – М. : Академический проект, 2011. – 448 с. – ISBN: 978-5-8291-1228-8. – (Серия: Философские технологии)..
9. Шилин, А. А. Освоение подземного пространства (зарождение и развитие) : учеб. пособие для вузов / А. А. Шилин. – М. : Изд-во Московского гос. горного ун-та, 2005. – 305 с. – ISBN 5-7418-0391-1.

Получено 19.01.2011

О. В. ЗЬОМА, С. О. СТАСЕНКО

ФІЛОСОФСЬКО-МІФОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПІДЗЕМНОГО ПРОСТОРУ Донбаська національна академія будівництва і архітектури

Стаття присвячена вивченню проблем освоєння підземного простору у філософсько-міфологічному ракурсі даної проблематики. В останні роки у світовій практиці планування і забудови міст та міст-мегаполісів у зв'язку з дефіцитом вільних міських територій, зростанням населення і низкою інших причин все більше уваги приділяється проблемам освоєння підземного середовища, а також будівництва підземних об'єктів за межами міської забудови. Але ідея освоєння підземелля не належить нашим сучасникам і не є чимось абсолютно новим. Цей процес почався в глибокій давнині і може бути розглянутий у широкому філософському контексті. У всі часи людину тягнуло пізнати щось невідоме.

підземний простір, підземні споруди, філософсько-міфологічне осмислення, світові релігії

ZOMA OLGA, STASENKO STANISLAV
PHILOSOPHICAL AND MYTHOLOGICAL COMPREHENSION OF
UNDERGROUND SPACE

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The paper deals with the study of the problems of underground space development from the philosophical and mythological points of view. Recently, the world practice of the planning and development of towns and cities because of the vacant land gap, population increase and the number of other reasons, much more attention has been paid to the development of the underground medium, as well as the construction of underground facilities in the suburb. But the conception of the cave opening up does not belong to our contemporaries and is not completely innovative. The process has begun since time immemorial and can be considered in broader philosophical context. At all times, a man has longed to get to know the unawareness. **underground space, underground structures, philosophical and mythological interpretation, world Churches**

Зьома Ольга Володимирівна – магістрант кафедри архітектурного проектування Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: дослідження об'єктів соціальної сфери для шахтарів. Удосконалення їх архітектурного середовища.

Стасенко Станіслав Олександрович – кандидат філософських наук, доцент кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: сучасна Західна філософія.

Зёма Ольга Владимировна – магистрант кафедры архитектурного проектирования Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: исследование объектов социальной сферы для шахтёров. Совершенствование их архитектурной среды.

Стасенко Станислав Александрович – кандидат философских наук, доцент кафедры истории и философии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: современная Западная философия.

Zoma Olga – a master's-student of the Architectural Design Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: social facilities investigation for the miners. Improvement of the facilities architectural medium.

Stasenko Stanislav – Ph. D. (Philosophy), an Assistant Professor of the History and Philosophy Department of the Donbass National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: contemporary Western philosophy.

УДК 801.3

О. В. РОМАНОВА ^а, І. Є. НАМАКШТАНСЬКА ^б, Ю. М. НОВИКОВА ^б, Г. Ю. АТАНОВА ^б

^а Російський університет дружби народів, ^б Донбаська національна академія будівництва і архітектури

МІСЦЕ АФОРИЗМІВ У ПІДГОТОВЦІ МОЛОДІ ДО УЧАСТІ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Важливе місце у процесі зближення і співставлення різних культур посідають афоризми, контрастивне вивчення яких у студентській аудиторії має велике значення. Розглядається питання використання афоризмів у процесі підготовки молоді до успішної участі у міжкультурному діалозі. Аналізуються форми, семантика та психологічний вплив афоризмів на формування у студентів уявлення про загальнолюдські морально-етичні цінності. Як ілюстрації наводяться афоризми представників різних народів та історичних епох. Зазначається, що афоризм – це ідеальний продукт міжкультурної комунікації, коли скарбниця загальнолюдських моральних цінностей поповнюється думками і світоглядом представників різних країн і культур.

гуманітарний простір, міжкультурна комунікація, міжкультурний діалог, міжкультурна компетенція, максима, сентенція, парадокс, моральні цінності

У зв'язку з рішеннями Ради Європи, Європейської Комісії, багатьох міжнародних конференцій міністрів іноземних справ і вищої освіти (Париж, 1998; Болонья, 1999; Прага, 2001; Берлін, 2003; Берген, 2005; Лондон, 2007 тощо) перед світовим товариством сьогодні поставлене завдання створення загального гуманітарного простору, що, у свою чергу, потребує підготовки молоді різних країн до участі у міжкультурному діалозі, який, «є вимогою нашого часу» [1, с. 4].

У широкому значенні міжкультурна комунікація визначається як «увесь спектр можливих типів спілкування, який відбувається понад межами можливих соціальних груп (дискурсивних систем), починаючи від груп, представники яких є носіями різних культур, до комунікації між чоловіками і жінками або колегами різного віку тощо» [2, с. 83]. У вузькому значенні міжкультурна комунікація формулюється як «процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні» [2, с. 82–83].

Важливе місце у процесі зближення і співставлення різних культур посідають афоризми, контрастивне вивчення яких у студентській аудиторії має велике значення, оскільки вони, по-перше, є носіями моральних цінностей окремих етносів, а, по-друге, знайомлять світову спільноту з їхніми видатними діячами, думки котрих, закарбовані у багатовікових мовних одиницях і донесені до наших днів, передають загальні для людства морально-етичні цінності.

Так що ж таке афоризм? Згідно з визначенням Зоряни Куньч, «афоризм – це короткий влучний вислів, що в стислій формі містить глибоку думку і є усталеним, крилатим» [3, с. 32]. Колектив укладачів «Словника іншомовних слів» дає таке визначення афоризму: «Афоризм – коротке лаконічне судження, яке в стислій, зручній для запам'ятовування формі містить глибоку думку» [4, с. 137]. Автори ж підручника «Сучасна українська літературна мова» за редакцією А. П. Грищенка, використовуючи поняття «крилаті слова» як сукупну групу, куди входять і афоризми, вводять таку дефініцію: «Крилатими словами називають стійкі, афористичні (гр. *aphorismos* – визначення), найчастіше образні вислови, засвоєні з фольклорних, літературних або наукових джерел, а також вислови видатних політиків, істориків, вживані у мовленнєвій практиці [...]» [5, с. 237]. У Анатолія Олексійовича Капелюшного зустрічаємося з таким визначенням крилатих висловів і афоризмів: «Крилаті висло-

ви (слова) та афоризми – сталі словесні формули, що є часто повторюваними в писемному й усному мовленні влучними висловами видатних осіб – письменників, філософів, учених, політичних діячів та ін. [...] На відміну від прислів'їв і приказок, це не безіменні вислови; вони зберігають більш чи менш прозоро зв'язок з першоджерелом виникнення» [6, с. 99].

Характеризуючи афоризми як надбання світової мудрості, Зоряна Куньч пише, «що виникли вони з народної мудрості і позначені філософською думкою і багатовіковим досвідом, завдяки чому «змістом своїм афоризми охоплюють моральні проблеми, питання етики, політики, побуту тощо» [3, с. 33].

За спрямованістю морально-повчального змісту афоризми поділяються на такі групи: *сентенції* (мають морально-повчальний зміст; часто це – життєві повчання), *максими* (в них у короткій формі висловлене певне моральне правило або етичний принцип), *парадокси* (думки, що не співпадають з усталеними поглядами).

Світлана Яківна Ермоленко, розглядаючи авторські стилі Тараса Григоровича Шевченка, Лесі Українки, Максима Рильського, Ліни Костенко, Івана Франка та інших українських поетів і аналізуючи шляхи утворення афоризмів, відзначає: «Багато причин – художньо-естетичних, суспільно-історичних, етнопсихологічних – сприяють поширеності літературної цитати в загальноживаній формі, перетворенню її в крилатий вислів. Очевидно, зародки «крилатості» наявні в стислій лаконічній формі, що влучно, образно передає узагальнений, символічний зміст думки. Крилатим стає вислів завдяки своїй художній досконалості, довершеності змістової і формальної структури» [7, с. 144]. Звертає увагу авторка і на те, що афоризм, зберігаючи «відбиток авторства», легко входить у нові контексти, чим оновлює свій асоціативно-образний зміст і викликає у слухача/читача різні відтінки емоційно-естетичного сприйняття. Серед семантичних рис афоризмів виокремлюються їхня узагальненість за змістом, модальність та характерні лексико-граматичні риси. «Афористичність структури і змісту сприяє естетизації вислову, – пише С. Ермоленко, – перетворенню його на загальноновідомі крилаті слова, відтворювані в різних ситуаціях спілкування й мовного самовираження» [7, с. 363]. Крім того, щодо афоризмів українського походження авторка доходить висновку про те, що із «... влучним афоризмом, оригінальною метафорою засвоюється і внутрішній механізм української мови, її характерні структурні ознаки» [7, с. 393]. Думаємо, що саме цей чинник покладено в основу широкого застосування при вивченні українського професійного мовлення афористичних висловів українських вчених, письменників і поетів, митців, політиків та інших представників різних соціальних і фахових прошарків суспільства.

Великий обсяг навчальної роботи з крилатими виразами видатних осіб світу передбачений Галиною Сергіївною Онуфрієнко у підручнику з риторики (для студентів вишів), де афоризми введено за такими темами: «Освіта і освіченість», «Людина як особистість», «Ідеал, чесноти, достоїнство і вади», «Людина, мова, суспільство», «Інтелектуальна і мовна культура поведінки», «Наука і науковці», «Знання і розум», «Освіта і виховання», «Людина і праця», «Професія» і таке інше [8]. У названій книзі та у навчальному посібнику «Науковий стиль української мови» [9] Галина Онуфрієнко пропонує різноманітні за методичною спрямованістю вправи та завдання для активізації мисленнєвої та мовленнєвої діяльності студентів, спираючись на загальнолюдські цінності висловлених в афоризмах думок, що сприяє здійсненню паралельно з пізнавальними і мовними ще й виховних функцій занять з українського професійного мовлення.

Досить часто афоризми використовуються як епіграфи до книг або їхніх розділів, окреслюючи таким чином змістову або ідейну спрямованість відповідної інформації [10]. Вводяться афористичні вирази і як узагальнений висновок сюжетного тексту [11]. Велику роботу у цьому напрямі проводять шкільні вчителі, котрі пропонують учням афоризми для розкриття їхнього змісту у вигляді творів або згортання головної проблеми твору у формі афоризму.

Афоризм – це ідеальний продукт міжкультурної комунікації, коли скарбниця загальнолюдських моральних цінностей поповнюється думками і світоглядом представників різних країн і культур. Причому під моральними цінностями ми маємо на увазі «поняття етики, яке відображає значущість для індивіда проявів моралі як регулятора суспільно належної поведінки і є втіленням його суб'єктивного діяльно-зацікавленого ставлення до реалізації у житті моральних норм і принципів» [12, с. 525]. За визначенням укладачів «Енциклопедії освіти», критеріями моральних цінностей «виступають не лише уявлення про такі моральні якості, як доброзичливість, повага до людської гідності, милосердя, доброта, людяність, толерантність, порядність, вміння прощати, не чинити зла, а й практичні дії, вчинки, мотиви, стимули і наміри людей. Особливе значення має розвиток потреби в емоційному і духовному контактах з людьми, потреба у самоповазі, співчутті та співпереживанні людей. Чільне місце серед названих цінностей посідають гуманна поведінка, виявлення поваги до людської гідності, людяність, бажання допомогти, прояви довіри, толерантності» [12, с. 527].

На жаль, сьогодні у вихованні молоді велику роль відіграють американська маскультура, зокрема, фільми, які здебільшого сприяють асиміляції національних культур народів різних країн, через кінематограф нав'язується етносам чужорідний для них стиль життя, що, у свою чергу, призводить до втрати ними національних культурних цінностей. Багатьма шляхами (комп'ютерні терміни та сленг, естрадні пісні, бізнесова термінологія тощо) йде агресивний тиск на національні мови та культури, що викликає серйозне занепокоєння культурологів, етнологів і мовців. «Існує осторога, – пише Пушкіна А. В., – що розповсюдження глобальної мови [англійської] знизить бажання людини вивчати інші мови й прискорить процес зникнення малих мов, що є, за суттю, інтелектуальною та соціальною трагедією. Можливо, це може відбутися лише у довгостроковій перспективі. Але вже зараз народам варто замислитися про збереження рідної мови та культурної спадщини» [13, с. 51].

Афоризми ж сприяють створенню у студентів міжкультурної компетенції – знання національно-культурної системи моральних цінностей, провідником яких є автор кожного крилатого виразу. Тому можна сказати, що афоризми допомагають підготувати молодь до міжкультурного діалогу, основу якого і складають загальнолюдські моральні цінності, які дозволяють ближче підійти до вивчення моральних цінностей окремо взятого етносу, бо вони «закладені і в кожній ідіоетнічній мові, її мовній картині світу» [2, с. 90].

У нашій роботі ми розглядаємо афоризми як носії загальних і конкретно взятих культурних середовищ та їхніх морально-етичних надбань, які є об'єднуючим фактором для народів різних країн. А для того, щоб не потонути у глибині і різноплановості даної проблеми, проаналізуємо моральні настанови представників різних часів і народів щодо самоудосконалення, виховання, навчання і освіти.

Перш за все звернемо увагу на **максими**. Як зазначалося раніше, у максимах в короткій формі виражене певне моральне право та етичний принцип. Наведемо декілька прикладів із багатовікової скарбниці різних народів [14]:

1. «*Справжня доброта зростає із серця людини*» (Конфуцій, Китай, бл. 551–479 рр. до н. е.).
2. «*Краща похвала – та, що лунає від людини, котрій ти нічого доброго не зробив*» (Абу-аль-Фарадж, Сирія, 1226–1286 рр.).
3. «*Наймудріша та людина, яку більш за все дратує втрата часу*» (Данте Аліґ'єрі, Італія, 1265–1321 рр.).
4. «*Найвища образа для чесної людини – запідозрити її у нечесності*» (Вільям Шекспір, Англія, 1564–1616 рр.).
5. «*Людина віддзеркалюється у своїх вчинках*» (Фрідріх Шиллер, Німеччина, 1759–1805 рр.).
6. «*Вважати себе страшним грішником – така ж зарозумілість, як і вважати себе святим*» (Микола Бердяєв, Росія, 1874–1948 рр.).

Серед **сентенцій** – рекомендацій людям взагалі, а також представникам окремих професій – можна виділити такі різночасові афоризми, які також належать носіям різних культур [14; 15]:

1. «*Вишляй простість нефарбованого полотна, утримуй в собі природність необробленого куска дерева, зменшуй користолюбство і обмежуй бажання*» (Лао-цзи, Китай, 579–499 рр. до н. е.).
2. «*Якщо хочеш пережити себе самого і бути у нащадків в повазі, то залиши після себе добродійну родину і хорошу книгу*» (Піфагор, Давня Греція, 576–496 рр. до н. е.).
3. «*Навчайте добродійно: напоумленим зброя дається заради справедливості, а не для смерті*» (Іоанн Богослов).
4. «*Не гоноруйте, бо всі ми смертні: сьогодні живі, а завтра в труні*» (Володимир Мономах, Київська Русь, 1053–1125 рр.).
5. «*Полюбляй істину, але будь поблажливим до помилок*» (Вольтер, Франція, 1694–1778 рр.).
6. «*Тримай час! Стережи його будь-яку годину, будь-яку хвилину. Без нагляду воно вислизає, як ящірка. Освітлюй кожну мить чесним, гідним звершенням! Надай йому ваги, значення, світла*» (Томас Манн, Німеччина, 1875–1955 рр.).
7. «*Завжди шукай спосіб зробити добро*» (Альберт Швейцер, Німеччина/Франція, 1875–1965 рр.).

Вочевидь у наведеній групі автори афоризмів (які презентують різні культури та історичні періоди) дають поради щодо самоудосконалення особистості, об'єднані загальним моральним спрямуванням до покращення рис характеру людини, а завдяки такій формі безпосереднього звертання до уявного читача/слухача зміст афоризму на нього підсилюється.

Афоризми мають і форму запитання-відповіді, що психологічно спочатку збуджує у читача реакцію щодо замислення над питанням і власної відповіді на нього, а потім при отриманні відповіді автора афоризму на власне запитання відбувається уявне співставлення читачем своєї можливої відповіді з наданою, через що поставлене автором виразу запитання набуває значення риторичного. І як ми побачимо із наведених нижче прикладів, й ця форма афоризму «пройшла через різні часи і країни». Отже, афоризми діалогічної форми [14]:

1. *«Що легко? – Давати поради іншим»* (Фалес, Давня Греція, 625–547 рр. до н. е.).
2. *«Хто ненавидить світ? – Ті, хто роздер істину»* (Августин Аврелій, Італія, 354–430 рр.).
3. *«Хочеш, гніваючись, отримати похвалу? Тоді гнівайся на вади, а не на людину»* (Еразм Роттердамський, Нідерланди, 1469–1536 рр.).
4. *«Чому люди йдуть за більшістю? Чи не тому, що вона має рацію? Ні, тому що сильна»* (Блез Паскаль, Франція, 1623–1662 рр.).
5. *«Хто ж з нас розуміє, що робить? Якби ми розуміли, ми би, мабуть, ніколи нічого не робили»* (Бернард Шоу, Англія, 1856–1950 рр.).
6. *«Заради чого нам ненавидіти один одного? Ми всі у згоді, нас уносить та ж сама планета, ми – команда одного човна»* (Сент-Екзюпері Антуан, Франція, 1900–1944 рр.).

Афоризм-парадокс так само притаманний як форма виразу представникам різних культур і часів. Наприклад: *«Жінки, які думають, – це ті, про яких не думають»* (Бернард Шоу, Англія, 1856–1950 рр.); *«Зробити з мармуру обличчя – це значить видалити із цього куска те, що не є обличчя»* (Антон Чехов, Росія, 1860–1904 рр.); *«Орхідея чудова, як сім смертних гріхів»* (Федір Тютчев, Росія, 1803–1873); *«Гроші потрібні навіть для того, щоб обходитися без них»* (Оноре Бальзак, Франція, 1799–1850); *«Не ходи рівною дорогою – посковзнешся»* (Єжи Лець, Польща, 1909–1966 рр.); *«Не вміє мовчати той, хто не вміє говорити»* (Сір Публій, Сирія, I ст. до н. е.); *«У безсиллі гнів дуже сильний»* (Афоризм стародавнього світу) [14].

Є афоризми, у яких автор як приклад для інших розповідає про своє ставлення до окремих життєвих ситуацій, до людей або подій. Найчастіше і такі афоризми мають символічний підтекст. До прикладу:

- Батлер Семюел (Англія, 1835–1902 рр.): *«Я опікуюся істиною не заради неї, а заради себе», «Я тримаю свої книги в Британському музеї», «Я абсолютно спокійно переносю брехню. Мене дратують тільки неточності»;*
- Лець Станіслав Єжи (Польща, 1909–1966 рр.): *«Я – за відновлення приватної власності на духовне життя», «Я бачив уві сні дійсність. З яким полегшенням я прокинувся!», «Я завжди сприймав його за лева, але коли побачив його на карачках, зразу зрозумів, що це – не лев»;*
- Антисфен (Давня Греція, 444–366 рр. до н. е.): *«Я віддав би перевагу божевіллю, ніж насолоді»;*
- Сократ (Давня Греція, 469–399 рр. до н. е.): *«Я їм, щоби жити, а інші люди живуть, щоби їсти»;*
- Томас Джефферсон (США, 1743–1826 рр.): *«Я не помічав, щоби чесність людей зростала з їхнім багатством», «Я впевнений, що душа кожного радіє, коли він робить добро іншій людині».*

Деякі афоризми мають форму життєвого гасла – стислого формулювання провідної ідеї, програми дій. Наприклад:

1. *«Без гніву й пристрасті»* (Тацит, Римська імперія, 56–117 рр.).
2. *«Народи! Намагайтеся перш за все мати добрі звичай, ніж закони: звичай є найпершими законами»* (Піфагор, Давня Греція, 576–496 рр. до н. е.).
3. *«Не принижуй себе»* (Мольєр, Франція, 1622–1673).
4. *«Будь обережним! Не потрап під чуже колесо фортуни»* (Станіслав Лець, Польща, 1909–1966 рр.).

Як бачимо, за синтаксичною побудовою афоризм – це найчастіше – одне чи два речення з відточеною лексико-граматичними засобами структурою і використанням різних риторичних фігур (анти тези, парадоксу, метафори, ритмічних елементів, «недоговорення», «діалогізації» (останні два терміни надаються у формулюванні Ю. Шевельова). На збудження думки того, хто знайомиться з афоризмом і замислюється над його змістом і місцем у скарбниці світової культури, впливає не тільки ідея, закладена у вирази, а й фігура (прізвище) автора, викликаючи додатковий інтерес до його особистості, життєвого та професійного шляху. «Хто це сказав?» – це питання виникає відразу ж після першого: «Що тут мається на увазі?».

А з огляду на те, що афоризми не тільки несуть в собі конкретні моральні настанови, але й, маючи глибокий контекст, стають темами та стимулами до бесід і обговорень загальнолюдських цінностей, вони виконують у міжкультурному діалозі об'єднуючі функції, коли представники різних культур знаходять порівняльні приклади обговорюваних ідей у рідному культурному середовищі, переконуючись у їхній життєздатності.

Використання сучасною молоддю афоризмів свідчить про те, що найкращі моральні цінності минулого знаходять у неї своїх шанувальників і продовжувачів, а якщо в одному монолозі, діалозі або полілозі лунають думки представників різних національностей і культур, то можна сказати, що процес міжкультурної комунікації відбувається у правильному напрямі. На підтвердження даної думки наведемо декілька прикладів мовою оригіналу із дописів студентів різних національностей до студентської газети Російського національного університету дружби народів (РУДН) «Дружба»:

– Тетяна Кузнецова: *«Наука – это спорт, гимнастика ума, доставляющая мне удовольствие»*. Именно эта

фраза Альберта Ейнштейна как нельзя лучше характеризует Марию Кореневу, студентку факультета физико-математических и естественных наук Российского университета дружбы народов» [16, с. 6].

– Олексій Небузданов: «Татьяна Кадинец, приехавшая на обучение в РУДН из Крыма, учится на аграрном факультете и уже несколько лет танцует в университетском ансамбле “Адель”, который в своем творчестве ориентируется на латиноамериканскую культуру. Она любит вышивать и старается не запускать любимый испанский язык, который продолжает совершенствовать самостоятельно. “Терпение и труд все перетрут” – вот какого девиза старается придерживаться будущий инженер» [16, с. 1].

– Сулейман Бравім Махмат: «Мы все – представители разных народов, но *Земля является общим домом*, который объединяет нас. Поэтому [...] необходимо формировать правильное представление о тех или иных традициях. Общество влияет на воспитание человека, который при гармоничном развитии сможет активно способствовать прогрессу цивилизации» [17, с. 4].

І як тут не згадати афористичний заповіт Тараса Григоровича Шевченка, висловлений 1845 року в посланні «І мертвим, і живим...» і зберігший свою актуальність до наших днів: «... *Учітесь, читайте, І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь...*».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жити разом у рівності й гідності. Біла книга з міжкультурного діалогу / Рада Європи, Комітет міністрів. – К. : Оранта ; ЦР «Демократія через культури», 2010. – 48 с.
2. Бацевич, Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації : словники України / Бацевич Ф. С. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
3. Куньч, Зоряна. Риторичний словник / Зоряна Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 341 с.
4. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [Уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с. (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).
5. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ [та ін.] ; за ред. А. П. Грищенка. – [2-ге вид., перероб. і допов.] – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
6. Капелюшний, А. О. Стилїстика. Редагування журналістських текстів: Практичні заняття : Навчальний посібник з курсів: Практична стилїстика української мови; Стилїстика тексту; Редагування в засобах масової інформації / Капелюшний А. О. – Львів : ПАІС, 2003. – 544 с.
7. Єрмоленко, С. Я. Нариси з української словесності: (стилїстика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с. – Бібліогр. : С. 407–416.
8. Онуфрієнко, Г. С. Риторика : навч. пос. / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
9. Онуфрієнко, Г. С. Науковий стиль української мови : навчальний посібник з алгоритмічними приписами / Онуфрієнко Г. С. – [2-ге вид. перероб. та доп.] – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
10. Новикова, Ю. М. Українська мова за професійним спрямуванням для студентів технічних ВНЗ спеціальності «Водопостачання та водовідведення» : навчальний посібник / Ю. М. Новикова ; за заг. ред. к.філол.н., професора І. Є. Намакштанської. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – 246 с.
11. Намакштанська, І. Є. Як дбаємо, так і маємо: Есе / І. Є. Намакштанська. – [Вид. 2-ге, виправлене і доповнене. Українською і російською мовами]. – Донецьк : Норд-Прес, 2009. – 137 с.
12. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
13. Пушкіна, А. В. Глобальний язык в современном мире: плюсы и минусы / А. В. Пушкіна // Контактные языки и диалекты в аспекте межкультурной коммуникации : Материалы докладов и сообщений. 16–19 ноября 2009 г. – М. : РУДН, 2010. – 266 с.
14. Енциклопедія мудрости / [Составители: К. Андриевская, М. Агеев, И. Атрошенко и др.]. – М. : РООССА, 2007. – 814 с.
15. Книга «Пчела». – М. : Русский раритет, 2001. – 240 с. – ISBN: 5-7034-0093-7. – (Мудрость веков).
16. Кузнєцова, Татьяна. Любознательность – ключ к успеху / Татьяна Кузнєцова // Дружба. – 2010. – № 17. – С. 8.
17. Махмат, Сулейман Бравім. XVIII неделя культуры Африки 2004 / Махмат Сулейман Бравім // Дружба. – 2004. – № 15. – С. 8.

Отримна 21.01.2011

Е. В. РОМАНОВА ^а, І. Е. НАМАКШТАНСКАЯ ^б, Ю. Н. НОВИКОВА ^б, Г. Ю. АТАНОВА ^б

МЕСТО АФОРИЗМОВ В ПОДГОТОВКЕ МОЛОДЕЖИ К УЧАСТИЮ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

^а Российский университет дружбы народов, ^б Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

Важное место в процессе сближения и сапостовления разных культур занимают афоризмы, контрастное изучение которых в студенческой аудитории имеет большое значение. Рассматриваются вопросы использования афоризмов в процессе подготовки молодежи к успешному участию в межкультурном диалоге. Анализируются формы, семантика и психологическое влияние афоризмов на формирование у студентов представления об общечеловеческих морально-этических ценностях. Как иллюстрации приводятся афоризмы представителей разных народов и исторических эпох. Отмечается, что афоризм – это идеальный продукт межкультурной коммуникации, когда сокровищница общечеловеческих моральных ценностей пополняется мыслями и мировоззрением представителей разных стран и культур.

гуманитарное пространство, межкультурная коммуникация, межкультурный диалог, межкультурная компетенция, максима, сентенция, парадокс, моральные ценности

ROMANOVA OLENA ^а, NAMAKSHTANSKAYA INNA ^б, YULIA NOVIKOVA ^б, ATANOVA GALINA ^б

APHORISMS IN YOUNG PEOPLE TRAINING TO INTERCULTURAL COMMUNICATION

^а The Russian University of Friendship of People, ^б The Donbass National Academy of Civil Engineering and Architecture

Aphorisms hold a prominent place during approximation and juxtaposition of various cultures and their contrasting study at the undergraduate audience is of great importance. The problem of aphorisms usage during the young people training for the successful contribution in the intercultural dialogue has been considered. The forms, semantics and psychological effect of aphorisms on the idea formation in undergraduates about the common to all mankind moral and ethical values have been analyzed. The aphorisms have been mentioned by way of illustrations from the languages of various peoples and historical periods. An aphorism has been noted to be an ideal product of the intercultural communication whenever the public coffers of moral values are replenished with ideas and outlook of subjects from various nations and cultures.

humanitarian space, intercultural communication, intercultural dialogue, intercultural competence, maxim, paradox, moral values

Романова Олена Валеріївна – к. с./х. н., доцент, зам. декана з наукової роботи Російського університету дружби народів. Наукові інтереси: лінгвістика, питання культури та етнології.

Намакштанська Інна Єгорівна – к. ф. н., професор кафедри прикладної лінгвістики та етнології Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: лінгвістика, питання культури та етнології.

Новикова Юлія Миколаївна – к. ф. н., доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: лінгвістика, питання культури та етнології.

Атанова Галина Юріївна – старший лаборант секції української мови та народознавства кафедри прикладної лінгвістики та етнології Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: лінгвістика, питання культури та етнології.

Романова Елена Валериевна – к. с./х. н., доцент, зам. декана по научной работе с Российского университета дружбы народов. Научные интересы: лингвистика, вопросы культуры и этнологии.

Намакштанская Инна Егоровна – к. ф. н., профессор кафедры прикладной лингвистики и этнологии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: лингвистика, вопросы культуры и этнологии.

Новикова Юлия Николаевна – к. ф. н., доцент кафедры прикладной лингвистики и этнологии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: лингвистика, вопросы культуры и этнологии.

Атанова Галина Юрьевна – старший лаборант секции украинского языка и народоведения кафедры прикладной лингвистики и этнологии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: лингвистика, вопросы культуры и этнологии.

Romanova Olena – Ph. D. (Agriculture), an Assistant Professor, the Head Deputy on Research of the Russian University of 'Peoples' Friendship. Research interests: linguistics, problems of culture and ethnology.

Namakshtanskaya Inna – Ph. D. (Linguistics), a Professor of the Applied Linguistics and Ethnology Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: linguistics, problems of culture and ethnology.

Novikova Yulia – Ph. D. (Linguistics), an Assistant Professor of the Applied Linguistics and Ethnology Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: linguistics, problems of culture and ethnology.

Atanova Galina – a senior laboratory assistant of the Applied Linguistics and Ethnology Department (the Ukrainian Language Section) of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: linguistics, problems of culture and ethnology.

УДК 801.318

Л. И. ШКУТ

Донецкий национальный медицинский университет им. М. Горького

РУССКАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ В КОНТЕКСТЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Статья посвящена коммуникативным проблемам обучения и употребления фразеологических единиц в разнотипных языках. Подобное рассмотрение представляется важным для понимания особенностей языка и культуры, национальных стилей коммуникации, а также для повышения межкультурной коммуникативной компетенции при общении на иностранном языке. Языковая афористика и фразеология рассматриваются с точки зрения отражения в них культуры, национально-психологических особенностей, опыта людей, говорящих на данном языке. Предлагаемые типы заданий и упражнений русской фразеологической синонимии будут способствовать более активному употреблению фразеологизмов в процессе коммуникации.

носители языка, коммуникативная компетенция, фразеология, фразеологические единицы, сравнение, синонимы, семантика, экспрессивность

Современный этап развития лингвистической науки характеризуется разнообразием исследований в сфере фразеологии и афористики, авторами которых являются Виноградов В. В., Мокиенко В. М., Попов Р. Н., Шанский Н. М., Солодуб Ю. П., Фомина Н. Д., Телия В. Н., Фелицина В. П., Кунин А. В., Семёнова О. А., Гуревич В. В. и др. Актуальными представляются вопросы сопоставительного анализа фразеологизмов и афоризмов, их перевода, семантического толкования, лингвострановедческого комментирования, межкультурной коммуникации.

Языковая афористика и фразеология рассматриваются с точки зрения отражения в них культуры, национально-психологических особенностей, опыта людей, говорящих на данном языке.

При сопоставлении языков в семантико-коннотативном плане фразеология и афористика обнаруживают много схожего, но на уровне моделей наблюдается несовпадение компонентного наполнения и образного содержания.

Кроме того, следует помнить, что при переводе фразеологизмов с одного языка на другой, как правило, искажается специфика их образных компонентов, т. е. происходит в некоторой степени потеря информации за счёт экспрессивности и образности выражения. Например: русский фразеологизм «*ждать у моря погоды*» и китайский эквивалент «*ждать у дерева зайца*» – русский фразеологизм подчёркивает пассивность действия, а китайский – безрезультативность действия.

Говоря о национальном своеобразии языков, А. В. Кунин отмечает, что фразеологические единицы (ФЕ) обнаружены в самых разнообразных разнотипных языках мира и представляют универсальный или интернациональный тип фразеологизмов [8, с. 26].

Языковая картина мира, представленная на чужом языке, вызывает интерес, так как отражение действительности не является тождественным у разных народов. Рассмотрим русские ФЕ типа: «*во всю ивановскую*» и «*в Тулу со своим самоваром не ездят*», которые культурно насыщены, сугубо национальны и отсутствуют в других языках. Как видно, в этой группе отражается внеязыковая действительность (элементы материальной и духовной культуры русского народа) в историческом прошлом. Экстралингвистическая информация мешает иностранцам понять их идиоматичность.

Так, в целом ряде европейских языков имеются ФЕ с общей семантикой «заниматься бесполезным делом», построенные по общей фразеологической модели «доставлять предметы туда, где они находятся в избытке». Например: «*возить уголь в Ньюкасл*» (англ.); «*носить воду в Рейн, в море*» (нем.); «*носить воду в Дунай*» (венг.); «*доставлять железо в Бискайю*» (исп.) и др. [7, с. 89–90].

Все приведенные фразеологизмы имеют специфический национальный характер, называют города, реки, вызывают представления об определённой стране.

Обратим внимание на русские фразеологизмы, имеющие в других языках эквиваленты в плане содержания, но абсолютно коннотативные по своей образности. Как правило, в них отражена психология народа, его традиции, быт, культура.

Приведём примеры: «*Нет дыма без огня*» (русский яз.); «*Нет волны без ветра*» (китайский яз.).

Общий смысл: «без причины ничего не бывает». Оба они употребляются в одинаковых ситуациях, однако в их основе лежат разные образы. Частично совпадающими ФЕ могут быть такие:

1) «*Держать нос по ветру*» (рус. яз.); «*Держать руль по ветру (по волнам)*» (китайский яз.). Перен.: применяться к обстоятельствам.

2) «*Капля в море*» (рус. яз.); «*крупинка в море*» (китайский яз.). Перен.: ничтожно малое количество по сравнению с чем-либо.

Проведённое выше сопоставление показывает, что при образном различии данные ФЕ тождественны семантически и, частично, структурно.

Для раскрытия значений ФЕ русского языка необходим анализ всех компонентов семантической структуры фразеологизма. Важно рассмотрение синонимических отношений фразеологизмов, которые имеют подобное предметное значение, но отличаются друг от друга эмоционально-экспрессивными, стилистическими, сочетаемостными и другими оттенками, которые лежат в сфере семантики. Например: «*ни жив ни мёртв*» – «*душа в пятки ушла*» – «*поджилки трясутся*».

Главная трудность в определении вариантов фразеологических синонимов состоит в том, что обнаруживается смещение основных признаков определяемых понятий.

Рассмотрим синонимичные фразеологизмы, выявляющие различия, которые лежат в сфере семантики ФЕ, но не затрагивают их понятийного тождества.

Русский язык	Английский язык
«Давать голову на отсечение»	«Ручаться жизнью»
«Брать в свои руки»	«Держать вожжи»
«Не покладая рук»	«Работать не останавливаясь»
«Хлопот полон рот»	«Иметь полные руки чего-либо»
«За плечами» (У него за плечами богатый опыт)	«Под поясом»

Различия между фразеологическими синонимами определяются по ситуации употребления и по широте охвата явлений, предметов действительности. Например, при общем значении «усердно, энергично» фразеологизм «не покладая рук» имеет оттенок «постоянно»; «засучив рукава» – «вдохновенно»; «в поте лица» – «не жалея себя, добывая средства к существованию».

Для выработки навыков определения различий смыслового порядка между синонимичными фразеологизмами выполняются следующие виды упражнений:

1. Выяснение значений данных синонимических ФЕ по словарю.
2. Подбор к данным ФЕ синонимов или антонимов.
3. Замена наречий «много», «мало», «несколько» синонимичными им фразеологизмами.
4. Составление предложений с синонимичными ФЕ.
5. Указание различий в значении фразеологических синонимов.

Предлагается также ряд упражнений на наблюдение, осмысление и осознание фразеологизмов. Эти упражнения вырабатывают навыки восприятия и воспроизведения ФЕ как единого, неделимого целого в смысловом отношении, легко заменяемого одним словом или словосочетанием.

После осмысления семантики ФЕ можно рекомендовать упражнения как на усвоение грамматической структуры фразеологизма, так и на составление предложений с ФЕ.

Пример упражнения. В ФЕ «бросаться словами», «болеть душой», «много брать на себя», «держат камень за пазухой» употребите отрицание «не» и составьте собственные предложения.

Указанный вид упражнений расширяет представление студента-иностранца о данных ФЕ, даёт навык использования их в распространённых конструкциях и в процессе межкультурной коммуникации.

Значительная роль отводится эмоционально-экспрессивной характеристике ФЕ. Отношение может быть ироническим, шутливым, преодобрительным и др. Например, «*ни в какие ворота не лезет*» (неодобрит.) – «очень плохо, никуда не годится, не выдерживает никакой критики»; «*до свадьбы заживёт*» (шутл.) – «не стоит расстраиваться, скоро пройдёт, ничего страшного». Обычно – утешение кому-либо по поводу незначительных огорчений, бед, боли. Ободрение человека, чаще всего ребёнка.

На определение различий этого вида предлагаются упражнения на определение эмоциональных оттенков фразеологизмов-синонимов и составление предложений с эмоционально-экспрессивными ФЕ.

Предлагаемые типы заданий и упражнений русской фразеологической синонимии будут способствовать более активному употреблению фразеологизмов в процессе коммуникации. Сопоставительная подача ФЕ, их анализ повысят интерес к овладению материалом, помогут выявить сходства и различия в разнотипных языках.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Телия, В. Н. Русская фразеология: семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 256 с.
2. Фелицына, В. П. Русские фразеологизмы: лингвострановедческий словарь / В. П. Фелицына, В. М. Мокиенко; под ред. Е. М. Верещагина. – М.: Рус. яз., 1990. – 238 с.
3. Федоров, А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка: В 2-х т. / А. И. Федоров. – М.: Цитадель, 1997. – 417 с.
4. Корнилов, О. А. Языковые картины мира как произвольные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М., 2003. – 293 с.
5. Мокиенко, В. М. Новая русская фразеология / В. М. Мокиенко. – Ополе: Univ. Opolski, 2003. – 185 с.
6. Шанский, Н. М. Опыт этимологического словаря русской фразеологии / Н. М. Шанский, В. Н. Зимин, А. В. Филлипов. – М.: Рус. яз., 1987. – 149 с.
7. Солодуб, Ю. П. Русская фразеология как объект сопоставительного структурно-типологического исследования / Ю. П. Солодуб. – М., 1985. – С. 89–90.
8. Кунин, А. В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М.: Высш. шк., Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.

Получено 17.01.2011

Л. Й. ШКУТ

РОСІЙСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Донецький національний медичний університет ім. М. Горького

Стаття присвячена комунікативним проблемам навчання й уживання фразеологічних одиниць у різномовних мовах. Цей розгляд є важливим для розуміння особливостей мови і культури, національних стилів комунікації, а також для підвищення міжкультурної комунікативної компетенції при спілкуванні іноземною мовою. Мовна афористика й фразеологія розглядаються з погляду відбиття в них культури, національно-психологічних особливостей, досвіду людей, що говорять даною мовою. Пропоновані типи завдань і вправ російської фразеологічної синонімії будуть сприяти більшому вживанню фразеологізмів у процесі комунікації.

носії мови, комунікативна компетенція, фразеологія, фразеологічні одиниці, порівняння, синоніми, семантика, експресивність

SHKUT LUDMILA

RUSSIAN LANGUAGE PHRASEOLOGY IN CONTEXT OF CULTURAL ANTHROPOLOGY

Gorky Donetsk National Medical University

The paper deals with the communicative problems of teaching and the idiomatic units application in the languages of heterogeneous systems. The given type of consideration is rather important for comprehension of the linguistic and cultural singularities, the national styles of communication, and also for the intercultural communicative competence while speaking in a foreign language. The aphoristic character of any language and its phraseology have been considered in the view of reflection of culture, national and psychological features and the native speakers experience in them. The suggested tasks and exercises in the Russian language idiomatic synonymy will provide the greater usage of idiomatic units during communication.

native speakers, communicative competence, phraseology, idiomatic units, comparison, synonyms, semantics, expressivity

Шкут Людмила Йосипівна – к. філол. н., доцент кафедри української й російської мов Донецького національного медичного університету ім. М. Горького. Наукові інтереси: комунікативні проблеми навчання, фразеологія, семантика.

Шкут Людмила Иосифовна – к. филол. н., доцент кафедры украинского и русского языков ДонНМУ им. М. Горького. Научные интересы: коммуникативные проблемы обучения, фразеология, семантика.

Shkut Ludmila – Ph. D. (Linguistics), an Assistant Professor of the Russian and Ukrainian Languages Department of the Gorky Donetsk State Medical University. Research interests: communicative problems of teaching, phraseology, semantics.

УДК 801.3:281.9

Н. Б. ПОДВИГИНА

Воронежский государственный архитектурно-строительный университет

«ЛЕТО ГОСПОДНЕ» И. С. ШМЕЛЕВА: ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АКТУАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ГРЕХ»

В статье анализируются индивидуально-авторская специфика концептуализации концепта «грех» на материале произведения И.С. Шмелева «Лето Господне». Религиозные концепты обладают огромным информационным потенциалом, разнообразными историко-культурными коннотациями, являются хранителями значимой для определенного социума информации. Содержание и ценностная составляющая таких концептов с течением времени меняется, что приводит к появлению в их структуре «культурного осадка» прошлых эпох, на который наслаиваются новые, современные смыслы и оценки. Выделяются когнитивные признаки рассматриваемого концепта, характерные для национальной концептосферы, и когнитивные признаки концепта «грех», являющиеся индивидуально-авторскими.

концепт, когнитивный, своеобразие, актуализация, грех

Религиозные концепты обладают огромным информационным потенциалом, разнообразными историко-культурными коннотациями, являются хранителями значимой для определенного социума информации. Содержание и ценностная составляющая таких концептов с течением времени меняется, что приводит к появлению в их структуре «культурного осадка» прошлых эпох, на который наслаиваются новые, современные смыслы и оценки.

С целью выявления когнитивных признаков, составляющих содержание концепта *грех*, нами был проведен анализ произведения «Лето Господне».

По Библии, первыми людьми, нарушившими волю Божью, то есть согрешившими, были Адам и Ева. Все люди происходят от них, и потому рождаются в состоянии греха, который удаляет человека от Бога, ведет к страданиям, болезням. «Постоянно передаваясь из поколения в поколение, грех завладел всеми людьми и всех подчинил себе» [1].

Поэтому *грех* является одним из наиболее значимых для сознания верующих людей концептов духовной культуры, в котором нашли отражение мировидение народа, его психология, этические и моральные принципы, религиозные и мирские знания.

Изначально грех – это осуществление зла, его конкретное воплощение, то есть преступление перед Богом, состоящее в противлении Его воле, отступлении от заповеданного Им. «Грех есть искажение образа Божия, вложенного в человека при сотворении. Не случайно грех сравнивают с болезнью» [2].

Рассмотрим когнитивные признаки концепта *грех*, актуализируемого лексемой грех в произведении И. С. Шмелева.

« – Ах, негодники! – вскрикивает вдруг Горкин, тыча на лужу пальцем. – ... Разговелись загодя, подлецы!

Я смотрю на лужу, смотрю на Горкина.

– Да скорлупа-то! – показывает он под ноги, и я вижу яичную красную скорлупу, как она светится под водой...

– Вот поганцы... часу не дотерпеть! – говорит грустно Горкин. – Какой же ему Праздник будет, поганцу, когда... Ондрейка это... Весь пост себе изгадил... Вот ты умник, ты дотерпел, знаю.

...Я вспоминаю горько, что и у меня не будет настоящего Праздника. ...Мне стыдно, что Горкин хвалит, я совсем не могу дышать... я сквозь слезы, тыча в колени Горкину, говорю:

– Горкин... я... я... я съел ветчинки...

Он садится на корточки, смотрит в мои глаза, смахивает слезинки шершавым пальцем, разглаживает мне бровки, смотрит так ласково...

– Сказал, покался... и простит Господь. Со слезкой покался... и нет на тебе **греха**» [4, с. 155]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил, прощающееся за покаяние).

«И Горкин совсем особенный – тоже священный будто. Он еще до свету сходил в баню, попарился, надел все чистое – Чистый сегодня понедельник! – только казакинчик старый: сегодня все самое затрапезное наденут, так “по закону надо”. И **грех** смеяться, и надо намазать голову, “по закону”, для молитвы» [4, с. 27]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

«Горкин сегодня причащался и потому нарядный. На нем синий казакинчик и сияющие козловые сапожки. ...Маленькое лицо, сухое, как у угодников, с реденькой и серой бородкой, светится, как иконка. “Кто он будет? – думаю о нем, – святомученик или преподобный, когда помрет?” Мне кажется, что он непременно будет преподобный, как Сергей Преподобный: очень они похожи».

– Ты будешь преподобный, когда помрешь? – спрашиваю я Горкина.

– Да ты sdурел! – вскрикивает он и крестится, и в лице у него испуг. – Меня, может, и к раю-то не подпустят... О Господи... ах ты, глупый, глупый, чего сказал. У меня **грехов**...

– А тебя святым человеком называют!» [4, с. 75]; актуализируется когнитивный признак (лежащее на совести чувство вины).

«Я хожу по зеленому, праздничному двору. Большая наша лужа как прудик, бережки у нее зеленые. Андрейка вкопал березку и разлегся. Ложусь и я, будто на бережку. Проходит Горкин и говорит Андрейке, что землю нынче **грех** копать, земля именинница сегодня, тревожить не годится, за это, бывало, вихры нарвут. Хочет отнять березку, но я прошу. “Ну, Господь с вами, – говорит он задумчиво, – а только непорядок это»» [4, с. 125]; актуализируется когнитивный признак (нарушение традиций, за которое положено наказание).

Лексема грех имеет достаточное количество производных. В анализируемом произведении для репрезентации когнитивных признаков концепта **грех** используются следующие дериваты лексемы грех: грешить / согрешить, грешный, грешно, грешник:

– Грешить – согрешить:

«В кабинете кричит отец, стучит кулаком и топает. ... Это он на Василь Василича.

– Пьяная морда! – кричит отец, стуча кулаком по столу, на котором подпрыгивают со звоном груды денег. – И посейчас пьян?! В такой-то великий день! **Грешу** с вами, с чертями... прости, Господи!» [4, с. 30]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

«Завтра вся земля именинница. ... Завтра на коленках молиться будем, в землю, о грехах. ... Как с цветочками встанем на коленки, ты и пошопчи в травку: “И тебе, мати сыра – земля, **согрешил**, мол, душой и телом”. Она те и услышит, и спокаешься во грехах. Все ей **грешим**. Вырастешь – узнаешь, как **грешим**. А то бы рай на земле-то был» [4, с. 90]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

«Смотрю на диакона, на левом крылосе. Он сегодня не служит почему-то, стоит в рясе, с дьячками, и огромный его живот, кажется, еще раздулся. Я смотрю на его живот и думаю, сколько он съел блинов и какой для него гроб надо, когда помрет ... Пугаюсь, что так **грешу** – помышляю, – и падаю на колени в страхе» [4, с. 38–39]; актуализируется когнитивный признак (нарушение в мыслях религиозных правил).

«За пустым столом Гришка разглядывает “Священную историю”, картинки. Показывает на Еву в раю и говорит:

– А ета чего такая, волосами прикрыта, вся раздевши? – И нехорошо смеется.

Я рассказываю ему, что это Ева, безгрешная когда была, в раю, с Адамом-мужем, а когда **согрешила**, им Бог сделал кожаные одежды» [4, с. 220]; актуализируется когнитивный признак (нарушение установленных запретов).

– Грешный:

«В доме открыты форточки, и слышен плачущий и зовущий благовест – по-мни ... по-мни ... Это жалостный колокол, по **грешной** душе плачет» [4, с. 28]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

«Заговины – как праздник: душу перед постом порадовать. Так говорят, которые не разумеют по духовному. А мы с Горкиным разумеем. Не душу порадовать – душа радуется посту! – а мамону, по слабости, потешить.

– А какая она, мамона ... **грешная**? Это чего – “мамона”?

– Это вот самая она, мамона, – смеется Горкин и тычет меня в живот. Утроба **грешная**. А душа о посте радуется» [4, с. 229]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

«Серое небо, скучное. Оно стало как будто ниже, и все притихло: и дома стали ниже и притихли, и люди загрустили, идут, наклонивши голову, все в грехах. Даже веселый снег, вчера еще так хрустевший, вдруг почернел и мякнет, стал как толченые орехи, халва халвой, – совсем его развезло на площади. Будто и снег стал **грешный**» [4, с. 35]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

«... там, в алтаре, ... в березках, невидимо, смотрит на нас Господь, во Святой Троице, таинственные Три Лица, с посошками. И ничего не страшно. С нами пришли березки, цветы и травки, и все мы, **грешные**» [4, с. 96]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

«На Александра Невского, 23 числа ноября, меня посылают поздравить крестного с ангелом, а вечером старшие поедут в гости. Я туда не люблю ходить: там гордецы – богачи, и крестный грубый, глаза у него “как у людоеда”, огромный, черный, идет – пол от него дрожит. Скажешь ему стишки, а он и не взглянет даже, только буркнет: “Ага, ладно, ступай, там тебе пирога дадут”, – и сунет рваный рублик. И рублика я боюсь: “**грешный**” он. Так и говорят все: “Кашинские деньги сиротскими слезами политы ... Кашины ... дерут с живого и с мертвого, от слез на пироге мокро”» [4, с. 247]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

– Грешно:

«Прошла “Верб”. Вороха роз пасхальных, на иконы и куличи, лежат под бумагой в зале. Страстные дни. Я еще не говею, но болтаться теперь **грешно**, и меня сажают читать Евангелие» [4, с. 65]; актуализируется когнитивный признак (боязнь греха).

«“Их-фимоны” ... А у нас называют – “ефимоны”, а Марьюшка – кухарка говорит даже “филимоны”, совсем смешно, будто выходит “филин” и “лимоны”. Но это **грешно**, так думать» [4, с. 34]; актуализируется когнитивный признак (боязнь греха).

– Грешник:

«Преосвященный весь так ликом и просветлел, будто блаженный сделался. Ручки сложил ладошками ... и молвил так:

– Сколь же предивно сие, хотя и в нарушение благочиния. По движению сердца содеяно нарушение сие. Покажите мне **грешника**» [4, с. 208]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

«Накануне страшного дня Горкин ведет меня в наши бани, ... где солидные гости моются. Банщики рады, что и я в **грешники** попал, но утешают весело: “Ничего, все грехи отмоем”» [4, с. 265]; актуализируется когнитивный признак (нарушение религиозных правил).

Итак, в русской национальной концептосфере по материалам словарей выделяются следующие когнитивные признаки концепта **грех**: «у верующих – нарушение действием, словом или мыслью закона Божия, воли Божьей, религиозных правил»; «по библейским представлениям – нарушение первыми людьми Адамом и Евой заповеди Бога, за чем последовало изгнание их из рая»; «предосудительный поступок»; «ошибка»; «вина, лежащая на совести»; «недостаток»; «беда, несчастье» [3].

В анализируемом произведении концепт **грех** имеет следующие когнитивные признаки: «нарушение религиозных правил, прощающееся за покаяние», «нарушение религиозных правил», «лежащее на совести чувство вины», «нарушение традиций, за которое положено наказание», «нарушение в мыслях религиозных правил», «нарушение установленных запретов», «боязнь греха».

Индивидуально-авторскими когнитивными признаками концепта **грех** в языковой картине мира И. С. Шмелева являются следующие: «нарушение традиций, за которое положено наказание», «нарушение в мыслях религиозных правил», «нарушение установленных запретов», «боязнь греха».

Для объективации данных когнитивных признаков автором используется лексема грех и ее дериваты грешить, согрешить, грешный, грешник, грешно, которые, образуя единое пространство, отражают структуру концепта **грех** и более детально описывают мир, устанавливая связи между его составляющими, тем самым обозначая результаты концептуальной деятельности человека. Большое количество производных говорит о том, что лексема и концепт **грех** осмысливаются как в связи с религиозной сферой деятельности, так и с бытовыми представлениями.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Божий. – М., 2005. – С. 33.
2. Мовлева, Н. С. Малый православный толковый словарь / Н. С. Мовлева. – М.: Русский язык-Медиа, 2005. – 536 с. – ISBN 5-9576-0177-2.

3. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 144.
4. Шмелев, И. С. Лето Господне / И. С. Шмелев. – М., 2003. – 258 с.

Получено 19.01.2011

Н. Б. ПОДВИГИНА

«ЛІТО ГОСПОДНЄ» І. С. ШМЕЛЬОВА: ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ГРІХ»

Воронежський державний архітектурно-будівельний університет

У статті аналізується індивідуально-авторська специфіка концептуалізації концепту «гріх» на матеріалі твору І. С. Шмєльова «Літо Господнє». Релігійні концепти мають величезний інформаційний потенціал, різноманітними історико-культурними конотаціями, є хоронителями значимої для певного соціуму інформації. Зміст і ціннісна складова таких концептів із часом міняється, що приводить до появи в їхній структурі «культурного осаду» минулих епох, на який нашаровуються нові, сучасні змісти й оцінки. Виділяються когнітивні ознаки цього концепту, характерні для національної концепт-сфери, і когнітивні ознаки концепту «гріх», який є індивідуально-авторськими.

концепт, когнітивний, своєрідність, актуалізація, гріх

PODVIGINA NADIYA

«GOD'S SUMMER» BY I. SHMELYOV: INDIVIDUAL AUTHOR'S FEATURES OF CONCEPT URGENCY OF «SIN»

Voronezh State University of Architecture and Civil Engineering

The article has analyzed the individual and author's specific character of conceptuality of the idea of «sin» on the material of Shmelyov's novel «God's Summer». The religious concepts are of great informative potential and various historical and cultural connotations being the keepers of the significant information for a definite society. The content and the valuable component of such kind of concepts changes during the period of time leading to the emergency of previous epochs «cultural after-taste» in their structure with laying of the present-day ideas and evaluations on them. The cognitive criteria of the considered concept being the typical for the national conceptual area, and the cognitive criteria of the «sin» being the individual and author's criteria have been singled out.

concept, cognitive, originality, urgency, sin

Подвігіна Надія Борисівна – аспірант кафедри російської мови й міжкультурної комунікації Воронежського державного архітектурно-будівельного університета. Наукові інтереси: вивчення релігійних концептів і історико-культурних аспектів.

Подвигина Надежда Борисовна – аспірант кафедры русского языка и межкультурной коммуникации Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Научные интересы: изучение религиозных концептов и историко-культурных аспектов.

Podvigina Nadiya – a postgraduate of the Russian Language and Intercultural Communication Department of the Voronezh State University of Architecture and Civil Engineering. Research interests: religious concepts and historical and cultural aspects.

УДК 8.25

И. А. КОТЮРОВА

Карельская государственная педагогическая академия

МЕСТО ИРОНИИ В НЕМЕЦКОЙ ПРЕССЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

В статье описываются некоторые важные особенности использования иронии в немецкой публицистике. Традиции немецкой прессы во многом отличаются от традиций российской журналистики. Принципиальные отличия, оказывающие прямое влияние на использование иронии, основаны на идеалах объективности немецкой журналистики и заключаются, во-первых, в четком разграничении на страницах газет новостей и мнения, и, во-вторых, в определении основной функции прессы, как информирования и однозначном отражении мнения. Предполагается, что читатель должен заранее знать, где он может встретить иронию. В связи с этим ирония в периодической печати Германии не является таким распространенным способом убеждения как, например, в России. Однако она встречается в определенных немецких газетах, на определенных страницах и только в определенных жанрах текста. В статье описываются такие потенциально «ироничные» жанры газетного текста и конкретные рубрики в современной немецкой прессе.

ирония, публицистика, немецкая пресса

Утверждение, что ирония стала ведущей чертой языка современных СМИ, вряд ли вызовет сомнения у российского читателя. Ирония размыла жанровые границы и из исконно сатирических жанров (памфлета или фельетона) перешла не только в аналитические статьи, но и в новостные сообщения.

В самом деле, ирония идеально вписывается в прагматику СМИ. Ведь современный текст газетной статьи на политическую тему, как правило, избегает открытой призывности, лозунговости, неаргументированной директивности; ему более свойственны аналитичность, доказательность изложения, отсутствие резко негативных окрасок в международных материалах и острая критичность в материалах о внутренней жизни страны. При этом ирония делает возможным как имплицитное, смягченное, так и открытое едкое выражение авторской оценки. Кроме того, преднамеренная смысловая неоднозначность текста не только дает возможность журналисту выразить свою оценку, но создает также специфический стилистический эффект, активизируя восприятие читателя. Принимая во внимание все эти преимущества иронии, российские журналисты очень часто используют ее в своих статьях, иногда даже неуместно.

В этом контексте крайне удивительным представляется тот факт, что в современных немецких газетах, особенно в региональных и местных изданиях (речь идет только о серьезной прессе), иронические высказывания встречаются крайне редко. Даже немецкоязычная Википедия прямо указывает: *In den Medien ist Ironie, von unfreiwilliger abgesehen, fast nur in Reservaten anzutreffen / Ирония в СМИ, не считая непреднамеренной иронии, встречается почти исключительно в специально отведенных для нее местах.*

С чем же связана такая «резервация»? На наш взгляд, редкое использование иронических высказываний на страницах серьезной прессы связано с особенностью немецкой газетной публицистики, которая заключается среди прочего в том, что журналистика очень четко **отделяет новость от мнения**. Это разграничение подчеркивается даже визуально: контрастно отличается фрактура шрифта заголовков информационных статей и комментариев [2; с. 143]; для комментариев выделяются отдельные колонки или даже страницы, «Meinungsseite» («страница мнений»).

Но даже на таких страницах журналисты в подавляющем большинстве случаев высказывают свое мнение прямо, не допуская намеков и двусмысленности. Чем шире публика, к которой обращается журналист, тем больше опасность, что ирония (преднамеренно или непреднамеренно) останется непонятой частью адресантов.

В этом состоит одна из главных причин, по которым ирония в целом не типична для немецких газет и журналов.

Некоторые исследователи указывают в качестве причины отсутствия иронии в немецких газетах нежелание читателей делать дополнительные интеллектуальные усилия, необходимые для понимания иронии. «Стратегия гарантированного понимания является останавливающим фактором при использовании иронии в аналитической статье и комментарии. Возможно также, что авторы не хотят подвергать читателя дополнительным интеллектуальным нагрузкам, и не нарушать ощущение комфорта от полного узнавания и понимания текста» [1].

Такое объяснение кажется нам сомнительным.

Скорее, редкое использование иронии в немецкой прессе связано с тем, что основную свою функцию немецкие газеты и журналы видят в *информировании или однозначном отражении мнений*, не допускающем вариантов интерпретации.

Клаус Ярхов, поднимая вопрос отсутствия иронии в публицистике, в своей статье «Ironieverbot» [3] пишет:

«Du sollst nicht ironisieren!» – sobald es um den 'uneigentlichen Sprachgebrauch' geht, sind sich alle Journalisten einig, zusammen mit Wolf Schneider: Die Ironie geht allenfalls in die Glosse, besser aber in die Gosse./ «Ты не должен иронизировать!» – как только речь заходит о «небуквальном использовании языка», все журналисты едины во мнении, как и Вольф Шнайдер: Место иронии в фельетоне, а еще лучше в канаве.

В этой статье мы находим много из того, что является немецкой реалией, во многом непонятной для российского восприятия. Так, например, странным кажется общепринятая в журналистике формула, которой всегда учили и учат немецких журналистов *«Ironie – das versteht der Leser nie»* / «Ирония? – читатель ее никогда не поймет». Профессор-лингвист Тобиас Энгельзинг, объясняя нежелание редакторов большинства немецких газет печатать ироничные статьи, указывает, что *«Ironie bei den Lesern sehr oft falsch verstanden wird: man nimmt den "uneigentlichen", spöttischen Ton für puren Ernst und schon gibts Ärger. Deshalb sind politische Tagesthemen der Ironie im Tageszeitungsgeschäft auch schwerer zugänglich als etwa unpolitische Themen»*. / «Ирония очень часто неверно понимается читателями: "иносказательный", насмешливый тон принимается абсолютно серьезно, и тут же появляется недовольство. Поэтому актуальные политические темы в газетном деле не так доступны иронии, как, например, темы неполитические» [из личного письма профессора Тюбингенского университета Тобиас Энгельзинга автору статьи].

Клаус Ярхов делает предположение, что редакции немецких изданий не любят иронизирующих авторов еще и из-за того, что ирония делает этих авторов узнаваемыми. Казалось бы, это большое преимущество. Подтверждением тому служат имена известных немецких журналистов, писавших в 20-е годы и прославившихся как тонкие ироничные авторы: Курт Тухольский, Петер Альтенберг, Антон Ку, Рода Рода и Карл Краус. Они являются лучшими примерами журналистской иронии и сатиры.

Однако в понимании немецких журналистов, видимо, такая ярко выраженная субъективность идет в разрез с идеалами объективности, которые являются началом всех начал немецкой газетной публицистики. Поэтому даже в колонках «Мнение», это мнение должно быть «газетным», а не авторским.

Типична судьба ироничной рубрики «Berliner Seiten» газеты Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ), которая просуществовала всего 3 года: с 1999 по 2002 годы. Летом 2002 года она была закрыта в результате сокращения штата сотрудников газеты, переживающей финансовые трудности. Редакция газеты посчитала сокращение именно этой рубрики наиболее безболезненным шагом, не отразившимся на интересе к газете.

Тем не менее, есть крупные издания, которые могут «позволить себе» ироничные рубрики и даже авторов, чей ироничный стиль узнаваем и востребован. Предполагается, что читатель должен заранее знать, где он может встретить иронию. К таким потенциально «ироничным» рубрикам относятся, в первую очередь, колонка «Streiflicht» в газете *Süddeutsche Zeitung*, «wahrheit» и «verboten» в газете *taz*, Zippert Zapf в журнале «Welt».

Жители Германии, регулярно читающие газеты, которых нам удалось опросить, абсолютно все были едины во мнении, что ирония – редкий гость в газете. Характерно, однако, что после некоторо-

го обдумывания они называли отдельные рубрики в конкретных газетах, где потенциально можно встретить иронию. Таким образом, они подтвердили соблюдение немецкими журналистами строгого правила: четко определять границы, где допустимо мнение, более того, где допустима ирония.

Итак, если говорить о газетных жанрах, где немецкие журналисты могут использовать иронию, то это, прежде всего, глоссы. В отечественной журналистике нет точного соответствия данному жанру, поэтому остановимся на его описании подробнее.

Глосса – это тип журналистского текста, в котором очень кратко в сатирической форме выражено мнение по какой-то одной актуальной проблеме. Х. Люгер [4] дает этому жанру следующую характеристику.

Глоссу можно узнать по обостренному полемическому стилю. Если в комментарии речь идет о том, чтобы в рамках противоречивых мнений последовательно обосновать определенную позицию, то в глоссах такая последовательность необязательна. Глоссы больше развлекают, нежели убеждают. Автор рассчитывает на то, что читатель уже имеет определенную информацию по теме, и подробно-го изложения подоплеки не требуется. Позиция журналиста к предмету текста также специфична. Его отношение к излагаемому можно определить как дистанцированно-насмешливое. Именно поэтому в глоссах ирония является конституирующей характеристикой и основным приемом журналиста. Высока также доля таких риторических средств как метафора, сравнение, идиомы, пословицы, насмешливые обращения.

Важные характеристики глоссы, не указанные Х. Люгером, приводит лексикон «Publizistik. Medienkommunikation» [5]. Называя глоссу ярким цветовым пятном, «комариным укусом» среди форм выражения мнения, лексикон отмечает «заостренную (до точки)» форму аргументации и концентрацию только на одном определенном аспекте. Интересным является утверждение, что сила воздействия глоссы частично определяется расположением на первой странице газеты.

Итак, ирония является конституирующей характеристикой глосс. Заметим только, что глоссы встречаются лишь в некоторых крупных изданиях серьезной прессы Германии.

Для других публицистических жанров ирония нетипична, однако она потенциально допустима в тех типах журналистских текстов, где основной акцент делается на передаче субъективного мнения. Согласно классификации Х. Люгера [4], к таким жанрам относятся колонка, комментарий, интервью-мнение и рецензия¹. В этих типах текста ирония встречается реже, чем в глоссах, поскольку она не относится к конституирующим чертам, а зависит исключительно от индивидуального стиля автора.

Так, в корпусе примеров проводимого нами исследования есть много иронических высказываний г-на Кюпперсбуша, собеседника газеты *taz* в еженедельной колонке «*Wie geht es uns, Herr Küppersbusch?*». Эта колонка является ярким примером размывания границ между разными типами текста: по структуре содержания – это *интервью-мнение*, однако самой газетой оно отнесено в разряд *колонка*, поскольку *taz* еженедельно предоставляет господину Кюпперсбушу место для публикации своего мнения. Ирония и сарказм – это ключевые характеристики стиля господина Кюпперсбуша, что является объяснением значительного количества иронических высказываний в этой колонке. В подавляющем большинстве других исследованных интервью и колонок иронических высказываний не встретилось.

Таким образом, ирония в целом не используется в немецкой периодической печати так широко, как, например, в художественной или разговорной речи. Видимо поэтому серьезных лингвистических исследований иронии в немецкой публицистике нет. Тем не менее, этот аспект кажется нам незаслуженно игнорируемым.

В завершение отметим, что маркетинговые исследования в области СМИ указывают на то, что современная немецкая молодежь все же хотела бы видеть прессу более раскрепощенной в вопросах субъективного выражения журналистского мнения и, как следствие, более ироничной. Называя формы представления информации, которые наиболее интересны современным молодым читателям, исследователь Филипп Икраф называет иронию и откровенную субъективность содержания. По утверждению специалиста, они дают читателю чувство «кажущейся аутентичности»: один из нас открыто высказывает свое мнение, невзирая на условности журналистики. «Der Journalist ist nicht mehr anonymer Berichterstatteer weitgehend abstrakter Ereignisse, sondern berichtet von den eigenen individuellen Erfahrungen» / «Журналист больше не аноним, докладывающий о разных абстрактных событиях, он сообщает о своих собственных переживаниях».

¹ В немецком языке обозначается словом Kritik. В рецензии обычно содержится критика какого-то художественного произведения, театральной постановки, фильма, книги и т.п.

Учитывая данные исследования, а также принимая во внимание тот факт, что печатная пресса претерпевает большие изменения в связи с развитием своих Интернет-версий, расширяющих интерактивные возможности, можно предположить, что постепенно ирония выйдет за пределы отведенных ей сегодня «заповедных зон».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Веселова, Н. В. Ирония в политическом дискурсе : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.04 / Н. В. Веселова. – Нижний Новгород, 2003.
2. Милостивая, А. И. Социокультурный аспект текста немецкой газеты / А. И. Милостивая // Вопросы романо-германской и русской филологии : межвуз. сб. науч. ст. – Пятигорск, 2001. – С. 137–144.
3. Jarchow, K. Ironieverbot. – <http://medienlese.com/2008/01/02/das-ironieverbot/>
4. Lüger, Heinz-Harald. Pressesprache / Lüger Heinz-Harald. – Tübingen, 1995. – S. 137–139.
5. Publizistik. Massenkommunikation. Das Fischer Lexikon – F.a.M., 2003. – S. 149.

Получена 09.02.2011

І. О. КОТЮРОВА

МІСЦЕ ІРОНІЇ У НІМЕЦЬКІЙ ПРЕСІ ПОЛІТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTI

Карельська державна педагогічна академія

У статті описуються деякі важливі особливості використання іронії у німецькій публіцистиці. Традиції німецької преси багато в чому відрізняються від традицій російської журналістики. Принципові відмінності, що прямо впливають на використання іронії, засновані на ідеалах об'єктивності німецької журналістики і полягають, по-перше, у чіткому розмежуванні на сторінках газет новин і думки, і, по-друге, у визначенні основної функції преси як інформування й однозначному відображенні думки. Передбачається, що читач повинний заздалегідь знати, де він може зустріти іронію. У зв'язку з цим іронія в періодичній пресі Німеччини не є таким розповсюдженим способом переконання як, наприклад, у Росії. Однак вона зустрічається у визначених німецьких газетах, на визначених сторінках і тільки у визначених жанрах тексту. У статті описуються такі потенційно «іронічні» жанри газетного тексту і конкретні рубрики в сучасній німецькій пресі.

іронія, публіцистика, німецька преса

KOTYUROVA IRINA

IRONY IN POLITICAL ORIENTATION PRESS OF GERMANY

Karelia State Pedagogic Academy

The article deals with some important features of irony usage in German political journalism. The traditions of German press differ from Russian ones. The principal differences directly impacting on irony usage based on objective ideals of German journalism and on precise demarcation between the news and the opinion in determination of basic informative function of the press. The article classifies the ironical styles of the newspaper texts in contemporary German press.

irony, journalism, German press

Котюрова Ірина Оврамівна – кандидат філологічних наук, ст. викладач кафедри німецької мови Карельської державної педагогічної академії. Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, іронія в німецькій пресі.

Котюрова Ирина Аврамовна – кандидат филологических наук, ст. преподаватель кафедры немецкого языка Карельской государственной педагогической академии. Научные интересы: когнитивная лингвистика, ирония в немецкой прессе.

Kotyurova Irina – Ph. D. (Linguistics), a senior lecturer of the German Language Department of the Karelia State Pedagogic Academy. Research interests: cognitive linguistics, irony in German press.

УДК 378147:811.111

Т. І. ЗАГОРУЙКО, О. Ф. КУРОЧКІНА
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЇ НА ІНТЕНСИФІКАЦІЮ ПРОЦЕСУ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стаття розглядає залежність інтенсифікації процесу викладання іноземних мов від урахування психологічних особливостей та рис характеру тих, хто вивчає іноземну мову. Наведено методики інтенсивного викладання іноземних мов, які були поширені протягом другої половини ХХ сторіччя та дано аналіз сучасних тенденцій інтенсифікації викладання іноземних мов. Автор зазначає, що оскільки викладання іноземної мови та практичне її засвоєння є процесами, що безпосередньо пов'язані з розумовою діяльністю людини, то звідси витікає зв'язок процесу навчання іноземних мов з психологією. Перебудова методики викладання іноземних мов, яка відбувається сьогодні, все більш потребує психологічного обґрунтування. Удосконалення навчальної та навчально-виховної роботи є одним з найважливіших завдань нашого часу.

інтенсифікація, методика викладання іноземних мов, мотивація, пам'ять, рольові ігри, комунікативний підхід, ініціативне мовлення

Удосконалення навчальної та навчально-виховної роботи в ВНЗ країни стало одним з найважливіших завдань нашого часу. Саме завдання не нове. Новими є умови, в яких його треба вирішувати та термін виконання. А це зумовлює пошук методів, що допоможуть розв'язати цю проблему. Знання людства, їх досвід зростає надзвичайно швидко, і цей процес весь час прискорюється. Виникає питання, як передати ці знання молоді і чи відповідає вимогам часу та кількість знань, яку підрастаюче покоління отримує.

Достатньо часто на сторінках часописів, збірок, монографій, присвячених питанням сучасного навчання іноземним мовам, можна зустріти термін «інтенсифікація». Як треба його розуміти стосовно процесу оволодіння іноземною мовою? Перш за все він передбачає таке навчання, при якому досягається значне зростання якісних та кількісних показників навчальних дій у кожного студента за одиницю часу.

Інтенсифікація виникла в зв'язку з необхідністю більш коротких термінів засвоєння іноземних мов.

В сучасному викладанні іноземних мов можна побачити декілька напрямків інтенсифікації навчального процесу. В одних випадках інтенсифікація спрямована на пошук шляхів оптимального використання навчального часу, в інших вона здійснюється за рахунок спеціальних прийомів, за допомогою яких концентрується увага або забезпечується активізація ненавмисного запам'ятовування мовного матеріалу. Інтенсифікації можна досягти і за рахунок оптимального застосування технічних засобів навчання та комп'ютерних технологій.

Інтенсифікація викладання іноземних мов з'явилась як об'єктивна необхідність, зумовлена наявністю цілої низки негативних факторів традиційного навчального процесу, які вже стали гальмом на шляху оволодіння іноземною мовою та вмінням користуватися нею практично.

Оскільки викладання іноземної мови та практичне її засвоєння є процесами, що безпосередньо пов'язані з розумовою діяльністю людини, то звідси витікає зв'язок процесу навчання іноземних мов з психологією. Перебудова методики викладання іноземних мов, яка відбувається сьогодні, все більш потребує психологічного обґрунтування.

В пошуках форм ефективного проведення заняття, які б забезпечили корисну діяльність і зайнятість кожного студента в кожну хвилину часу, важлива роль належить організації уваги студентів. Увага – це одна з основних форм пізнавальної діяльності, а також початковий ступінь розуміння. Організація уваги та спостереження є однією з головних умов успіху навчання з іноземної мови. Навчальний процес вимагає, щоб довільна увага, підкріплена метою, зацікавленістю та мотивами переходила у мимовільну увагу і активізувала розумову діяльність. Щоб увага була тривалою, предмет навчання повинен бути цікавим.

Процес викладання іноземної мови у вищій школі дуже тісно пов'язаний з раціональним використанням психофізіологічної теорії пам'яті.

Види пам'яті характеризують її тривалість і надійність. В методиці викладання іноземних мов ми маємо справу з довгостроковою та короткочасною пам'яттю, а також з оперативною, довільною та мимовільною пам'яттю. В довгостроковій пам'яті утримується мовний матеріал, готовий до вживання в мовленні. Короткочасна пам'ять пов'язана із швидкістю та слухністю надходження цього мовного матеріалу під час мовлення. Саме короткочасна пам'ять є основою мовлення. Не менш важливі в процесі засвоєння іноземної мови рецепторні види пам'яті: зорова, слухова, моторна та вербальна.

Мотивація може бути визначена як ставлення до мети вивчення іноземної мови. Найбільш успішними є ті студенти, яких цікавить не вивчення мови заради мови, але й культурний соціум країни, мову якої вони вивчають. Це так звана інтеграційна мотивація. Протилежна до неї є інструментальна мотивація, яка характеризується бажанням отримати дещо практичне або конкретне з курсу іноземної мови. Обидві мотивації не виключають, а навпаки доповнюють одна одну. Мотивація та цілеспрямованість є головними рушіями активізації навчального процесу, стимулюють роботу пам'яті, полегшують засвоєння, запам'ятовування і використання в мові лексико-граматичних структур іноземної мови. Не необхідність, а зацікавленість іноземною мовою є тим рушієм, який здатен привести до розкриття і максимального використання всіх можливостей пам'яті студента.

Наступні методи інтенсифікації процесу викладання іноземних мов пов'язані з використанням резервів нашого головного мозку, серед них сугестопедія, релаксopedія та ритмопедія. Кожен з цих методів направлений на досягнення надзвичайного рівня запам'ятовування мовного матеріалу і перш за все лексики. Всі ці методики приділяють велику увагу психофізіологічному стану людини. Вони змушують її повірити в свої сили, навіюють їй, що вона здатна на більше, ніж їй здається. Результати, яких досягав засновник сугестопедії болгарський вчений Д. Лозанов та його послідовники, здавались фантастичними. Через 24 дні словниковий запас його учнів зростав на 1500 слів. Але щоб досягти таких результатів, викладач повинен, по-перше, бути надзвичайною особою та добрим актором, по-друге, за цим методом не можна працювати в умовах звичайного традиційного розкладу студентів ВНЗ і навчального навантаження викладача. Він вимагає колосальної підготовки до занять викладача і щоденних 4–6 годин мови у студентів. Найкращі результати за цим методом можна отримати на прискорених курсах, особливо для дорослої аудиторії. Саме тому метод Лозанова не отримав широкого розповсюдження у традиційних навчальних закладах, але на його принципах було розроблено багато ефективних інтенсивних курсів і деякі елементи його методики досить успішно можна впровадити в викладання іноземної мови у вищому технічному навчальному закладі. Звернення до схованих резервів психічної діяльності студента, привнесення елементів театру та створення ненапруженої зацікавленої атмосфери заняття є тими раціональними зернами, які допомагають зробити процес навчання задоволенням.

Вчені в галузі методики викладання іноземних мов вважають, що викладання іноземних мов повинно бути адаптивним, тобто пристосованим до індивідуальних психологічних особливостей людини. Необхідно створювати сприятливі умови для розвитку недостатньо розвинених психологічних якостей того, хто навчається, і які відіграють важливу роль в оволодінні іноземною мовою.

Питання індивідуалізації викладання розглядалися багатьма психологами (Кірсанов О. О., Ко́нев О. М., Семенова Р. С.) та методистами (Бородуліна М. К., Бичкова Н. І., Лур'є О. С., Ляховицький М. В.). Під час процесу навчання неможливо прийняти до уваги всі індивідуальні риси студентів через їх велику кількість та різноплановість. Тому довелося їх обмежити наступними, які мають значний вплив на ефективність оволодіння іноземною мовою:

- 1) типом нервової системи;
- 2) типом мовної пам'яті;
- 3) типом мовної уваги;
- 4) типом мовної витривалості.

Досліди показали, що люди, які мають різні типи нервової системи, мовної пам'яті, уваги та витривалості, повинні забезпечуватись диференційованими режимами навчання. Тому психологічна культура викладача іноземної мови – необхідний ланцюг його педагогічної майстерності.

Основне призначення технічних засобів навчання (ТЗН) в іноземній мові – це інтенсифікація викладання через засвоєння ритму, швидкості, мелодики та динамічності мови, з одного боку, та завдяки можливості поширювати та збагачувати словниковий запас під час слухання автентичного іншомовного тексту. З іншого боку, прослуховування запису чи перегляд навчального або художнього фільму в навчальному процесі викликає зацікавленість студентів, а тим самим концентрує увагу та активізує різні види пам'яті.

ТЗН звільняють викладача від трудомісткої роботи по автоматизації навичок мовлення. Але найбільша цінність ТЗН, з нашої точки зору, полягає в можливостях, які вони відкривають для самостійної роботи студентів, бо можуть перебирати на себе багато функцій викладача: розповідають, пояснюють матеріал та помилки, видають завдання та ставлять питання, перевіряють та оцінюють відповідь і т. ін. Не менш важливим є і те, що збільшується час активного мовлення та слухання.

Дистанційне навчання – це особлива форма самостійної роботи студентів, в тому числі і у вивченні іноземної мови. Ця форма навчання долає головний недолік традиційного групового навчання, коли студентів різних за здібностями та рівнем знань ставлять в однакові умови – за певний час навчального процесу вони всі повинні засвоїти певну кількість матеріалу, що позначається на успішності навчання як більш, так і менш успішних студентів. Це серйозна проблема в викладанні іноземної мови в вищому технічному навчальному закладі, де це не профільна дисципліна. Дистанційне навчання дає змогу кожному студенту вибрати програму, яка відповідає його рівню знань і працювати та засвоювати матеріал у тому темпі, який відповідає його здібностям і який для нього є комфортним, тобто враховує його психологічні особливості. Таким чином, оволодіння навчальним матеріалом з іноземної мови, де в певній системі викладені зміст та методика навчання з доступною швидкістю, яку студент сам регулює, є індивідуалізацією навчальної діяльності кожного студента в умовах колективного навчання в аудиторії.

Важливим засобом інтенсифікації процесу викладання іноземної мови є використання навчальних комплексів, які являють собою сукупність навчальних матеріалів, таких як підручник, робочий зошит, тести до перевірки знань, аудіо та відео матеріали та книга для викладача. Координація цих основних та допоміжних засобів створює оптимальні умови для плідної праці в аудиторії і самостійно, дозволяє урізноманітнити навчальні дії, враховувати психологічні особливості студентів та підтримувати певний рівень зацікавленості й уваги.

Щоб зрозуміти, які шляхи інтенсифікації навчального процесу з іноземної є найкращими для кожного окремого колективу студентів, треба також враховувати сучасні тенденції викладання іноземних мов студентам. Розвиток методики викладання іноземних мов (МВІМ) як науки зумовлюють передусім такі фактори: зовнішнє середовище, соціальне замовлення, рівень розвитку базових для МВІМ наук. Оскільки стратегічним завданням державної освітньої політики є вихід України на ринок світових освітніх послуг, то провідною тенденцією в галузі навчання ІМ є орієнтація на міжнародні (європейські) стандарти. Друга тенденція – це рівневий підхід до навчання ІМ згідно з рівнями загального володіння ІМ, визначеними Радою Європи, та чітка професійна орієнтація іншомовної мовленнєвої підготовки фахівців. Наступна вимога пов'язана з завданням інтегративного вивчення мов і культури взаємодії індивіда та суспільства, суспільства і природи. Це спричинило реалізацію нового підходу в методиці викладання ІМ – навчання іншомовного спілкування в контексті діалогу культур.

Найбільш значною цінністю відповідно до проголошених принципів гуманізації й демократизації суспільства та освіти визнано вільну, розвинену й освічену особистість, здатну жити й творити в умовах, що постійно змінюються. Висунуті вимоги можна задовольнити такими психологічними підходами, як особистісно – орієнтований та особистісно – діяльний, які зумовили нові положення МВІМ: гнучкість у постановці цілей навчання, врахування особистих інтересів та індивідуальних особливостей студентів, навчання іншомовної мовленнєвої діяльності через мовленнєву діяльність, а не через мову. Основні принципи проблемного навчання, сформульовані в педагогіці, становлять основу проблемного навчання іноземним мовам. Активне впровадження проблемності в процес навчання іноземної мови привело до змін логіки побудови навчального процесу, його змісту і методів. Проблемне навчання реалізується через створення своєрідного ланцюга проблемних ситуацій та управління діяльністю студентів із самостійного вирішення навчальних проблем. Проблемний підхід до навчання іноземної мови має за мету активізацію навчальної діяльності студентів в різних аспек-

тах. У комунікативному аспекті він сприяє активізації пізнавальної діяльності через мовленнєве спілкування. В інтерактивному аспекті спільне вирішення проблемних завдань активізує соціальне міжособистісне спілкування студентів і створює умови їх творчої взаємодії з викладачем; у мотиваційному аспекті проблемний підхід дає змогу реалізувати соціальні та особисті мотиви щодо вирішення конкретної проблеми у процесі спілкування. В методиці викладання ІМ стають поширеними пошуково-ігрові, комунікативно-пошукові, комунікативно-орієнтовані рольові ігри та культурознавчі завдання та проекти. Змінюється роль викладача, бо не лише він несе відповідальність за результати навчання. Викладач передусім – помічник і консультант; студент теж має визначати свій рівень володіння ІМ. Організаційні зміни у навчальному процесі торкнулись розповсюдження дистанційного навчання, самостійна робота більше орієнтується на використання комп'ютерних програм та Інтернету. Студент має бути підготовленим до реалізації самоосвіти протягом усього життя. Оскільки ці завдання та тенденції в сучасній методиці викладання ІМ базуються на загальній педагогіці та психології і змінах та нових розробках в цих галузях, то вони притаманні для вищої освіти взагалі.

Навчання активного спілкування ІМ, безумовно у різному обсязі, – це завдання, яке в рівній мірі постає перед педагогами як мовних, так і немовних вишів. Комунікативний метод вважається тим засобом, який повинен допомогти вирішити це завдання. Для цього потрібно перейти від псевдокомунікації до комунікації справжньої, під час якої студенти висловлюють свої думки, ідеї та потреби в реальному контексті. Комунікативний підхід визначає і пропонує викладачу багато можливостей та ідей щодо стимулювання й заохочення студентів до активного творчого спілкування. Для досягнення цієї мети необхідно сприяти інтерактивному мовленню та самовираженню студентів, що стимулює їхню творчу уяву та імпровізацію. Результати такої роботи будуть більш плідними, якщо викладач враховує як психологічні особливості кожної особистості, так і студентського колективу в цілому, бо саме групова організація навчання є дійовою для створення сприятливих умов для комунікативного викладання ІМ, коли викладач може використовувати такі цікаві та стимулюючі види роботи, як рольові ігри та дискусії. Групова робота з подальшим переходом до індивідуалізованого навчання є одним з базових видів роботи на заняттях з іноземної мови. Студент, працюючи в групі, бере на себе відповідальність за планування, результати та хід роботи. Роль викладача при організації групових занять – це роль творця доброзичливої атмосфери, комунікативного партнера, експерта і радника, який пропонує альтернативні варіанти на випадок, якщо студенти не можуть самостійно вирішити проблему. Розвиток ініціативного мовлення шляхом взаємодії всіх видів мовленнєвої діяльності – це та проблема, над якою необхідно працювати для найкращого оволодіння мовою. Ініціативне мовлення не обмежує застосування традиційних методів роботи, як, наприклад, використання різноманітних мовленнєвих структур для індивідуального закріплення матеріалу при спілкуванні. Щоб студенти опанували іноземну мову і розвивали ініціативне мовлення, бажано застосовувати наочне приладдя, а також досвід, фантазію, здогадку. Для стимулювання ініціативного мовлення дуже важливо використовувати провокаційні запитання. Намагаючись використовувати на заняттях комунікативні ситуації, які б стимулювали мовлення, дуже важливо обговорювати реалії повсякденного життя. Таким чином в аудиторії створюється атмосфера доброзичливості, взаємодопомоги, спільної творчості.

Головним засобом формування іншомовної професійної компетенції студентів немовних вищих навчальних закладів є зміст навчальних матеріалів і якість освіти з іноземної мови, які мають відповідати вимогам державного стандарту. Завдання розробки теоретичних засад змістового аспекту навчання іноземної мови у немовному вузі є актуальним.

Об'єктивні умови сьогодення (розвиток науки, техніки, культури) викликають постійне кількісне збільшення обсягу змісту освіти і, відповідно, змісту навчання, а час навчання, як відомо, обмежений.

Зміст іншомовної освіти у немовному вузі має розглядатися не тільки з точки зору його адекватності потребам професійної діяльності майбутніх фахівців, але з урахуванням «гнучкості» змістово-часових характеристик цієї діяльності. В методичному аспекті – це сфера майбутньої професійної діяльності у вигляді типових професійних комунікативних ситуацій. На першому курсі освіта має більш загальний непрофесійний характер. Але і на першому курсі можна надати іншомовній освіті студентів професійно-спрямованого характеру за рахунок імпліцитної професіоналізації, яка вважається засобом інтенсифікації навчального процесу і передбачає інтегроване навчання непрофесійних і відібраних професійно значущих лексичних одиниць на рівні непрофесійного контексту в межах типових комунікативних ситуацій непрофесійної сфери. Основними психолого-методичними структурами, що потребують формування на цьому етапі, є змістово-сміслові характеристики

професійної діяльності, які впливають на якість і успішність іншомовного професійного спілкування.

Проблема підвищення якості навчання не може бути розв'язана без змін у комплексі соціально-культурних аспектів, в тому числі:

- формування нового ставлення до освіти і, зокрема, до вивчення іноземних мов у студентів, а саме творчий пошук знань, самостійність мислення на противагу некритичному заучуванню готових матеріалів без вміння застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях;

- формування нової філософії студента і викладача – активне партнерство у пошуку знань на противагу філософії «постачальника і одержувача», заохочення індивідуального вибору і прийняття рішень на противагу контролю і управління студентом;

- реформа програми викладання – нові підходи до викладання іноземних мов, зміна педагогічних цінностей, навчальних матеріалів і методик та запровадження їх на довготривалій основі, що приведе до зміни психології студента.

Для ефективного навчання іноземної мови необхідно, щоб ситуація іншомовного спілкування випливала з проблемної соціальної або професійної ситуації, яка розглядається в проблемному навчанні як ситуація пізнавального професійного утруднення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Артёмов, В. А. Психология обучения иностранным языкам / В. А. Артёмов. – М. : Просвещение, 1965. – 267 с.
2. Беляев, Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б. В. Беляев. – М. : Просвещение, 1965. – 174 с.
3. Ніколаєва, С. Ю. Сучасні тенденції навчання іноземних мов студентів мовних спеціальностей / С. Ю. Ніколаєва // Міжнародна науково-методична конференція «Інноваційні підходи до навчання іноземних мов та культур у новому тисячолітті» / Під ред. О. Б. Тарнапольського. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 24
4. Kapusta, T. A. Strategic competence in a professionally oriented class / T. A. Kapusta // Міжнародна науково-методична конференція «Інноваційні підходи до навчання іноземних мов та культур у новому тисячолітті» / Під ред. О. Б. Тарнапольського. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70.
5. Кульчицька, О. О. Інноваційні методики: революція чи еволюція? / О. О. Кульчицька // Міжнародна науково-методична конференція «Інноваційні підходи до навчання іноземних мов та культур у новому тисячолітті» / Під ред. О. Б. Тарнапольського. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 76.
6. Мірошніченко, Е. В. Психолого-методичні фактори оптимізації змісту іншомовної освіти у немовному вищому навчальному закладі / Е. В. Мірошніченко. – Дніпропетровськ, 2002. – 258 с.

Отримано 07.02.2011

Т. И. ЗАГОРУЙКО, О. Ф. КУРОЧКИНА ВЛИЯНИЕ ПСИХОЛОГИИ НА ИНТЕНСИФИКАЦИЮ ПРОЦЕССА ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

Статья рассматривает зависимость процесса обучения иностранным языкам от учета психологических особенностей и черт характера тех, кто изучает. Приведены методики интенсивного преподавания, которые были распространены во второй половине XX столетия и дан анализ современных тенденций интенсификации преподавания иностранных языков. Автор отмечает, что поскольку преподавание иностранного языка и практическое ее усвоение является процессами, которые непосредственно связаны с умственной деятельностью человека, то отсюда вытекает связь процесса обучения иностранным языкам с психологией. Перестройка методики преподавания иностранных языков, которая происходит сегодня, все более нуждается в психологическом обосновании. Усовершенствование учебной и учебно-воспитательной работы есть одним из важнейших задач нашего времени. **интенсификация, методика преподавания иностранных языков, мотивация, память, ролевые игры, коммуникативный подход, инициативное говорение**

ZAGORUYKO TAMARA, KUROCHKINA OLGA
PSYCHOLOGY EFFECT ON PROCESS INTENSITY OF FOREIGN LANGUAGE
STUDY

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The paper deals with the dependence of the foreign language teaching process on the psychological singularities and features of those who learn a foreign language. The methods of intensive teaching of foreign languages spread during the second half of the XXth century have been given and the analysis of the present-day tendencies of foreign language teaching intensity has been done. The authors have noted the fact as far as the foreign language teaching and its practical assimilation are the process directly linking to human mental activity, this yields the connection of language teaching with psychology. The modification of methods of foreign languages teaching taking place today requires the psychological justification in greater extent. The teaching and educational activities improvement is one of the most essential problems nowadays. **intensification, methods of foreign languages teaching, motivation, memory, role plays, communicative approach, initiative speaking**

Загоруйко Тамара Іванівна – доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології, секції іноземних мов Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: методика викладання іноземних мов, роль викладача в навчальному процесі, проблеми виховання студентської молоді.

Курочкіна Ольга Федорівна – доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології, секції іноземних мов Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: методика викладання іноземних мов, роль викладача в навчальному процесі, проблеми виховання студентської молоді.

Загоруйко Тамара Ивановна – доцент кафедры прикладной лингвистики и этнологии, секции иностранных языков Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: методика преподавания иностранных языков, роль преподавателя в учебном процессе, проблемы воспитания студенческой молодежи.

Курочкина Ольга Федоровна – доцент кафедры прикладной лингвистики и этнологии, секции иностранных языков Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: методика преподавания иностранных языков, роль преподавателя в учебном процессе, проблемы воспитания студенческой молодежи.

Zagoruyko Tamara – an Assistant Professor of the Applied Linguistics and Ethnology Department (Foreign Languages Section) of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: methods of foreign languages teaching, an instructor's role in the teaching process, the problems of undergraduates' education.

Kurochkina Olga – an Assistant Professor of the Applied Linguistics and Ethnology Department (Foreign Languages Section) of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: methods of foreign languages teaching, an instructor's role in the teaching process, the problems of undergraduates' education.

УДК 811.111

В. О. ГАРКУШЕВА, О. Л. КАПІНУС, Л. І. ШАМРАЙ
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА НА ЗАНЯТТЯХ З ДІЛОВОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізований термін «ділова англійська мова», розглянуті особливості термінологічної лексики та способи її вивчення у двох компонентах ділової англійської мови. Зазначено, що викладач іноземної мови має формувати і розвивати комунікативну компетенцію студентів з іноземної мови, а не фахову компетенцію з економічних, або будь-яких інших дисциплін. Проблема вивчення термінологічної лексики студентами немовних вузів була і є актуальною у сучасній методичній науці. Автор зазначає, що вивчення термінологічної лексики при викладанні іноземної мови професійного спрямування буде тим успішнішим й ефективнішим, чим краще зроблений вибір іншомовного фахового матеріалу, який залучається до навчального процесу.

термінологічна лексика, ділова англійська мова, семантизація термінів, текст за фахом

Проблема вивчення термінологічної лексики студентами немовних вузів була і є актуальною у сучасній методичній науці. Термінологічна лексика необхідна студентам насамперед при читанні спеціальних текстів за фахом у вищому закладі освіти (ВЗО) з метою отримання професійної інформації, для ведення професійно-орієнтованої бесіди або дискусії із зарубіжними фахівцями, а також при написанні анотації, реферату чи повідомлення. Тому викладачу ділової англійської мови необхідно розуміти основні властивості термінологічної лексики, як семантизувати її значення у спеціальних текстах, за допомогою яких вправ активізувати її подальше вживання в усному і писемному мовленні. Метою даної статті є аналіз функціонування термінологічної лексики, особливості її будови та вивчення на заняттях з ділової англійської мови.

Що мається на увазі під визначенням поняття «ділова англійська мова»? На думку англійських спеціалістів у цій галузі Л. Джоунса і Р. Александера, «ділова англійська мова не є спеціальною мовою зі спеціальною граматикою, це просто англійська мова, яка вживається у ділових ситуаціях». Але наголошують на специфічності навчальних матеріалів, а також на необхідності поставити потреби студентів у центр курсу ділової англійської мови, розглядаючи її як свого роду підхід до вивчення мови, що базується на потребах студентів.

У цілому, погоджуючись з вищенаведеним визначенням і характеристикою терміна «ділова англійська мова», слід зауважити, що у дослідженнях зарубіжних фахівців з цього питання поряд з часто вживаним терміном *Business English* вживаються й інші: *English for Special Purposes*, *Business Communication*. Хоча вище перелічені поняття тісно переплітаються, вони не тотожні, тому необхідно дати чітке пояснення кожного терміна, щоб уникнути двозначності при їх вживанні, особливо в нормативних документах типу навчальних програм, робочих планів тощо. Можна вважати, що *English for Special Purpose*, або англійська мова для спеціальних цілей, це субмова банкірів, менеджерів, фінансистів і т. п. відповідно до фахової підготовки студентів у ВЗО, тобто це мова за професійним спрямуванням студентів. Для кожної такої субмови є своя термінологія, яка власне й робить її мовою певного фаху.

Другий компонент, *Business Communication*, або ділове спілкування, включає цілий ряд аспектів, такі як ділове листування та розмови по телефону, презентації і ділові зустрічі / наради, переговори і дебати, аргументування й інтерв'ювання. Курс ділової комунікації висвітлює питання написання резюме та влаштування на роботу, взаємовідносини персоналу всередині компанії та міжкультурні (міжнаціональні) відмінності, вирішення конфліктних ситуацій, анкетування, ряд інших не менш

важливих аспектів ділового життя. Як пропонує З. В. Данилова, вивчати ділову комунікацію потрібно у логічному взаємозв'язку: формувати вміння «загальної комунікації» (слухати й дискутувати, вести полеміку й аргументувати свою думку), і «професійної комунікації» (презентації доповідей або проектів чи ведення переговорів, симуляції ділових зустрічей чи дебатів тощо). Ці два компоненти і складають інтегрований курс, який має назву *Business English*, тобто «ділова англійська мова». Тому треба окремо розглянути особливості термінологічної лексики та способи її вивчення у двох компонентах ділової англійської мови.

Очевидно, що вивчення термінологічної лексики при викладанні іноземної мови професійного спрямування буде тим успішнішим й ефективнішим, чим краще зроблений вибір іншомовного фахового матеріалу, який залучається до навчального процесу. Таким базовим матеріалом є, перш за все, тексти фахового спрямування, які вважаються «джерелом для розширення фахового термінологічного словника», предметом читання та обговорення на заняттях, основою для використання в ситуаціях мовлення, для аудіювання, тобто для цілеспрямованої і продуктивної мовленнєвої діяльності студентів.

Як вважає К. Ф. Кусько, «текст за фахом – це передусім засіб становлення та розвитку професійної, точніше мовнопрофесійної майстерності». Вдало підібраний оригінальний текст виховує «культуру термінологічного спілкування» студентів, розширює їхню «професійно орієнтовану ерудицію», формує у студентів комунікативну спроможність, необхідну для професійного і ситуативного спілкування в усній та письмовій формах. Власне читання літератури за фахом збагачує термінологічний вокабуляр студентів, що, у свою чергу, дає можливість «транспозиції термінологічних одиниць в усний чи письмовий текст за фахом», тобто будувати непідготовлене висловлювання за професійною тематикою, вести документацію тощо. Отже викладач ділової іноземної мови повинен вирішити, який текст підібрати для читання на занятті. Як свідчить практика, на початковому етапі вивчення англійської мови професійного спрямування студенти більш зацікавлені й продуктивно опрацьовують термінологію сучасних текстів науково-популярного стилю, періодичних видань за фахом навчання у ВЗО. Студенти старших курсів, в яких уже сформовано предметно-понятійну базу, які розуміють терміни рідною мовою, опрацьовують самостійно термінологію з неадаптованих автентичних текстів наукового стилю. Такий вид ознайомлювального або пошукового читання необхідний студентам як для підготовки до написання рефератів, доповідей тощо, так і для їх майбутнього професійного росту, поглиблення знань за фахом. Таким чином, студент не лише отримає певну суму знань та навичок, але й навчиться самостійно й оперативно використовувати отриману інформацію у повсякденній діяльності.

На користь використання саме науково-популярних текстів на початковому етапі свідчить і та обставина, що такі тексти мають бути зрозумілими передусім спеціалістам з мови, а не з фаху підготовки студентів. Тому коли викладач ділової англійської мови добре розуміє суть викладених у навчальному тексті економічних чи інших проблем, то дискусія чи обговорення прочитаного буде носити предметний характер, студенти будуть поєднувати, збагачувати свої знання як з іноземної мови, так і з фаху підготовки у ВЗО.

При такому підході до опрацювання термінології у навчальних текстах буде діяти принцип, згідно з яким викладач забезпечує мову, а студент забезпечує зміст. З цього випливає, що викладач іноземної мови, який, за рідким винятком, не є, скажімо, економістом чи менеджером, не буде вчити студентів економічних законів чи категорій, пояснювати економіку чи фінанси англійською мовою, судити про фахову компетентність студентів, про фаховий зміст їх висловлювань. Це справа спеціалістів певного профілю. Викладач іноземної мови формує і розвиває комунікативну компетенцію студентів з іноземної мови, а не фахову компетенцію з мікроекономіки чи маркетингу, бухгалтерського обліку, будь-якої іншої дисципліни.

Робота над текстом за фахом починається з подачі фонетичного опрацювання термінів і термінологічних словосполучень як ізольовано, так і в реченнях при викладанні умовно-мовленнєвих вправ рецептивного і репродуктивного характеру.

Щоб семантизувати термін, встановити наявні зв'язки з іншими термінами, які входять до визначеної сукупності термінів, необхідно дати його тлумачення у певному контексті.

Отже термін набуває конкретного значення у контексті, а контекст, у свою чергу, допомагає здогадатись про відповідне значення терміна, не вдаючись до його перекладу. Усі ці чинники додають особливих труднощів студентам при семантизації термінів, але вчать їх згодом правильно вживати ці терміни в актах мовленнєвої діяльності. Наприклад, ізольований термін *rate* може мати такі значення: *норма; розмір; ставка; тариф; розцінка; курс; ціна; швидкість (тем); режим; відсоток; частка; коефіцієнт; про-*

порція; ступінь; розряд; інтенсивність; частота; клас; ранг. Тому при відриві від контексту важко збагнути конкретне значення терміна. Але використання терміна *rate* у термінологічних словосполученнях чи у певному контексті робить його зрозумілим. Тому у студентів не викликає утруднень згодка про значення термінологічних словосполучень *rate of exchange* (обмінний курс), або *inflation rate* (темпи інфляції). Іншим способом семантизації та швидкого запам'ятовування термінологічної лексики є спосіб деривації термінів. Для того щоб розкрити значення термінів при читанні текстів професійного спрямування, а в підсумку збагатити термінологічний словник студентів, рекомендується проводити аналіз словотворчих елементів термінів.

Типи підприємств: private and public companies; joint-stock company; partnership; sole proprietor.

Люди: shareholder; partner; sole proprietor; salaried manager; managing director; executive director.

Діяльність: to raise finance; to bear losses; to run the company; to withdraw money; to compete; to trade; to incur debts; to go bankrupt.

Документи: deed of partnership; contract; share; subscription clause; debenture.

Фінанси: cash; money; savings; debts; authorized capital; funds; assets; loan; dividend; profit.

Органи управління: Stock Exchange; Board of Directors; shareholders' meeting.

Словотворчі елементи термінів: префікс – un, re, dis, il, mis, over, up; корінь – pay, allow, price, turn, limit, profit, employ, invest, own, compete, develop, cover, approve, product, legal, use; суфікс – less, over, able, ment, er, ship, tion.

Для семантизації термінів доцільно застосовувати й інші способи:

– пояснення термінів засобами англійської мови: *cash money in coins or notes, readily acceptable for the settlement of debts; debenture acknowledgement of indebtedness, esp. a long-term loan taken by a company and repayable at a fixed date;*

– підбір термінологічних синонімів: *expenditures – spending; advanced economies – developed countries; to reduce taxes – to cut taxes; to purchase – to buy; to lay off – to make redundant; revenue – yield;*

– підбір антонімічних термінів: *fixed costs – variable costs; liabilities – assets; income – outcome; employer – employee; market value – face value; to withdraw money from an account – to enter a sum to an account;*

– порівняння термінів британського та американського варіантів англійської мови: *shareholder – stockholder; shop – store; current account – checking account; managing director – chief executive officer; labour force – workforce;*

– переклад (якщо вичерпано інші можливості для семантизації термінів).

Отже є чимало способів для семантизації термінів, розкриття їх значень при читанні спеціальних текстів, щоб у подальшому активізувати їх в усному чи писемному мовленні. Деякі теоретики і практики мови наголошують на необхідності застосування рідної мови для семантизації термінів з метою їх кращого запам'ятовування та свідомого застосування в актах комунікації. Так, у групах з низьким рівнем мовної і мовленнєвої підготовки, в яких лише одне-два практичних занять на тиждень, викладачу важко відійти від традиційної тріади минулого століття: читання – переклад – механічне заучування напам'ять (застарілих і далеких від реального життя) текстів, які практично переповнені термінами. Проте у групах інтенсивного вивчення англійської мови така схема не спрацьовує, такого просто не може бути. Студенти, як правило, читають тексти в позааудиторний час, а на занятті йде обговорення дискусійних питань, які висвітлюються в тексті, коментування і критичний аналіз прочитаного. Таким чином, досягаються «точність, плавність та ефективність» вживання термінологічної лексики в актах усної чи писемної комунікації.

Як уже зазначалось, курс ділової англійської мови (*Business English*) включає в себе, крім курсу англійської мови професійного спрямування (*English for Special Purposes*), ще й курс ділової комунікації (*Business Communication*).

Практично методика опрацювання та засвоєння термінів у курсі *Business Communication* не відрізняється від тієї, що описана при вивченні англійської мови професійного спрямування, і йде за такою схемою:

– усна презентація термінів, їх семантизація;

– виконання вправ із застосуванням, як правило, комп'ютера, графічних опор тощо: заповнення пропусків у тексті, підбір визначень термінів з кількох варіантів, завершення речень, зіставлення термінів та їх дефініцій, визначення одного зайвого слова та ін.;

– написання ділових документів з метою закріплення термінології у писемному мовленні. Особливістю вивчення термінологічної лексики в курсі «Комунікації в бізнесі» є те, що текстами для опрацювання термінологічної лексики, а отже і джерелом поповнення термінологічного запасу студентів, є автентичні матеріали у формі ділових листів, контрактів, угод, декларацій, рекламних проспектів, протоколів ділових зустрічей, прайс-листів компаній тощо.

Отже термінологія пронизує весь курс ділової англійської мови, і завдання викладача знайти такі форми і методи її подачі та опрацювання, які б зробили цей процес цікавим і бажаним для студента.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Jones, L. International Business English. A course in communication skill / L. Jones, R. Alexander. – Cambridge : University Press, 2003. – 87 p.
2. Данилова, З. В. Семантична продуктивність економічних термінів / З. В. Данилова // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2010. – № 1. – С. 40–44.
3. Кусько, К. Ф. Лінгвістика тексту за фахом / Кусько К. Ф. // Лінгводидактична організація навчального процесу з іноземних мов у вузі. Колективна монографія. – Львів : Світ, 1996. – С. 13.
4. Алексеева, Л. Е. Методика обучения профессионально ориентированному иностранному языку : [курс лекций] / Л. Е. Алексеева. – СПб.: Филол. ф-т СПбГУ, 2007. – 136 с.
5. Семенчук, Ю. О. Вивчення термінологічної лексики у курсі ділової англійської мови / Ю. О. Семенчук. – Іноземні мови. – 2003. – № 3. – С. 29–32.

Отримано 28.01.2011

В. А. ГАРКУШЕВА, Е. Л. КАПИНУС, Л. И. ШАМРАЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА НА ЗАНЯТИЯХ ПО ДЕЛОВОМУ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В статье проанализирован термин «деловой английский язык», рассмотрены особенности терминологической лексики и способы ее изучения в двух компонентах делового английского языка. Указано, что преподаватель иностранного языка должен формировать и развивать коммуникативную компетенцию студентов по иностранному языку, а не профессиональную компетенцию по экономическим или любым другим дисциплинам. Проблема изучения терминологической лексики студентами неязыковых вузов была и есть актуальной в современной методической науке. Автор отмечает, что изучение терминологической лексики при преподавании иностранного языка профессионального направления будет тем успешнее и эффективнее, чем лучше сделан выбор иноязычного профессионального материала, который используется в учебном процессе.

терминологическая лексика, деловой английский язык, семантизация терминов, текст по специальности

GARKUSHEVA VALENTINA, KAPINUS YELENA, SHAMRAY LILLA GLOSSARY USAGE AT BUSINESS ENGLISH CLASSES

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The paper deals with the analysis of the term «Business English», the glossary peculiarities and the methods of its study in two components of Business English. A foreign language instructor has been pointed out to have to form and develop the communicative competence of the undergraduates in a foreign language, but not the occupational competence in economics or any other discipline. The problem of glossary study by the undergraduates of non-linguistic institutions has been urgent in the contemporary foreign languages teaching methods. The authors have noted that the study of terminology at teaching of a foreign language for specific purposes will be more successful and efficient depended on the best choice of a foreign language for specific purposes material invoked to the studies.

glossary, Business English, semantic development of terms, special text

Гаркушева Валентина Олексіївна – доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології, секція іноземних мов Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: методика викладання іноземних мов, педагогіка.

Капінус Олена Леонідівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології, секція іноземних мов Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: історія грецьких громад України, методика викладання іноземних мов.

Шамрай Ліла Іванівна – старший викладач, доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології, секція іноземних мов Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: методика викладання іноземних мов, педагогіка.

Гаркушева Валентина Алексеевна – доцент кафедры прикладной лингвистики и этнологии, секция иностранных языков Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: методика преподавания иностранных языков, педагогика.

Капінус Елена Леонидовна – кандидат исторических наук, доцент кафедры прикладной лингвистики и этнологии, секция иностранных языков Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: методика преподавания иностранных языков, педагогика.

Шамрай Лиля Ивановна – старший преподаватель, доцент кафедры прикладной лингвистики и этнологии, секция иностранных языков Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: методика преподавания иностранных языков, педагогика.

Garkusheva Valentina – an Assistant Professor of the Applied Linguistics and Ethnology Department (Foreign Languages Section) of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: teaching methods of foreign languages, pedagogy.

Kapinus Yelena – Ph. D. (History), an Assistant Professor of the Applied Linguistics and Ethnology (Foreign Languages Section) of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: history of Greek Communities in Ukraine, teaching methods of foreign languages.

Shamray Lilla – a senior lecturer of the Applied Linguistics and Ethnology Department (Foreign Languages Section) of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: teaching methods of foreign languages, pedagogy.

УДК 811.111+811.161.2

Н. В. СОЛОВІЙОВА

Макіївський економіко-гуманітарний інститут

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ПРЕДИКАТИВУ СКЛАДЕНОГО ІМЕННОГО ПРИСУДКА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена розгляду засобів вираження предикативу складеного іменного присудка англійської і української мов. Розглянуто особливості копулятивних дієслів. Розгляд засобів вираження членів речення, зокрема предикативу як частини складеного іменного присудка набуває актуальності при навчанні іноземної мови з опорою на рідну. Метою даної статті є компаративний аналіз засобів вираження іменної частини складеного іменного присудка в англійській та українській мовах. Розглянутий в статті матеріал може бути використаний в курсі порівняльної типології англійської і української мов, практичної граматики та для розробки вправ, націлених на опрацювання навичок побудови речень з копулятивним дієсловом.

конструктивний і комунікативний підходи, обов'язкове оточення, актуальне членування, головні і другорядні члени речення, предикатив, копулятивне дієслово

Розгляд засобів вираження членів речення, зокрема предикативу як частини складеного іменного присудка набуває актуальності при навчанні іноземної мови з опорою на рідну. Речення – це складний феномен, що характеризується дуалізмом. З одного боку – це елемент системи мови, з іншого – одиниця мовлення. Тому при навчанні побудови і аналізу речення треба враховувати двоплановість цієї мовної одиниці.

Метою даної статті є компаративний аналіз засобів вираження іменної частини складеного іменного присудка в англійській та українській мовах. Практичний матеріал статті репрезентований прикладами з творів художньої літератури.

Аналіз речення як вищої одиниці вищого синтаксичного рівня може вестися в двох основних планах: конструктивному і комунікативному. Розгляд речення як конструктивної одиниці передбачає аналіз його структури, структурних елементів, що його складають, їх зв'язки і взаємовідносини. Такий підхід можна назвати структурним. З позиції представників цього підходу, таких як Іванова І. П., Блох М. Я., Адмоні В. Г., Холодович А. А., речення – це певна синтаксична конструкція, що складається зі структурного каркасу і тих елементів, які можна виключити зі складу конструкції без шкоди для її цілісності [4, с. 164].

Речення характеризується замкнутістю синтаксичних зв'язків. Це є одним з проявів властивості речення, що називається антидифузністю, тобто прагненням до об'єднання компонентів речення в єдине ціле. Крім замкнутості їх синтаксичних зв'язків, об'єднаність елементів в структурі самого речення забезпечується обов'язково дистрибутивними відношеннями між елементами. Так, кожний залежний елемент припускає наявність домінуючого. В іменній групі «a very important person» інтенсифікатор «very» не може функціонувати без домінуючого слова: прикметник (припускає відповідно) синтаксично співвіднесений з іменником, артиклем. Той факт, що залежний елемент не існує без домінуючого, є очевидним. Але можливі випадки зворотного порядку, коли синтаксично домінуюче слово припускає наявність залежного слова в якості свого обов'язкового оточення.

Обов'язкове оточення елемента є невід'ємною синтаксичною характеристикою, яка реалізується при його синтаксичній актуалізації. Якщо помістити цей елемент в синтаксичний ланцюг, це приведе до появи в ньому його обов'язкового оточення. Обов'язково дистрибутивні оточення, що характеризують елемент і його обов'язкове залежне оточення, можуть виникати як результат дії різних

факторів. Спільна зустрічаємість підмета і присудка обумовлена структурними особливостями речення. Сама диференціація цих членів речення виникає на основі їх взаємної протиставності.

Конструктивно значущі елементи, які виступають модифікаторами членів речення, можуть бути представлені імпліцитно. Регулярність зв'язку елемента з його обов'язковим оточенням робить випущення можливим, що є неможливим для факультативного оточення.

Факультативне оточення не є структурно необхідним. Вживання або не вживання залежного оточення в аспекті структурних закономірностей мови є вільним, наприклад, обставини способу дії при дієслові.

Отже, з одного боку, речення – це конструкція, структура якої задається системою мови. З іншого боку, ця структура отримує своє індивідуальне лексичне наповнення, може розгортатися або редукуватися відповідно до конкретних цілей і вимог спілкування.

Речення може розглядатися як цілісна комунікативна одиниця, коли аналізується комунікативне призначення речення, або характер взаємодії з іншими одиницями того ж порядку в більших, ніж речення, відрізках мовлення. Такий підхід до вивчення речення можна назвати комунікативно-функціональним, представниками якого виступають Почепцов Г. Г., Сусов І. П., Фріз Д. [3, с. 108].

Комунікативна організація речення вирізняється тим, що вона спрямована не на сферу мови, а на сферу мовлення. Вона визначається мовленнєвою ситуацією і зумовленим цією ситуацією комунікативним завданням. Механізм комунікативного аспекту зрозумілий тільки за умови, якщо ми розглядаємо речення в конкретному мовленнєвому контексті, у якому це речення функціонує як висловлення.

Прості та складні речення мають спільну ознаку: вони оформлюються як єдине комунікативне ціле. Частина складного речення з комунікативного погляду відрізняються від простих речень тим, що вони позбавлені комунікативної цілісності. Як у простому, так і у складному діють спільні закономірності дистрибуції компонентів. Вони пов'язані з комунікативним завданням. Основна функція порядку слів у складному реченні – вираження актуального членування. За експресивно нейтральним порядком частин актуально значуща частина складного речення стоїть в постпозиції. Здебільшого комунікативне членування реалізує поділ речення на дві частини: висхідну (тему) і основну (рему) [2, с. 245], [10, с. 148].

Розрізнявальні ознаки комунікативних типів визначаються відмінністю актуального членування речення, а саме різним характером їх рематичних компонентів, які виражають логічний предикат висловлення. Рема розповідного речення виражає інформацію безпосереднього повідомлення або заяви про якийсь факт, якісну подію. Рема спонукального речення програмує дію адресата спонукування. Рема питального речення висловлює запит інформації. Окличні речення не мають свого комунікативного статусу, тому не можуть бути виділені в окремий тип. Виділення таких речень як «Oh, my God!», «By Jingo!» в окличні с точки зору Б. А. Ільїша [5, с. 186] не є досить коректним, тому що їх не можна віднести до речень взагалі: в них відсутня експліцитна і імпліцитна структура актуального членування.

В рамках комунікативних типів розрізняють і 6 проміжних: розповідно-питальні, питально-розповідні, розповідно-спонукальні, спонукально-розповідні, питально-спонукальні і спонукально-питальні, які поєднують в собі риси різних комунікативних типів.

У славістиці комунікативний аспект речення став окремим об'єктом вивчення у 20–40-і роки ХХ сторіччя. Творцем комунікативного синтаксису вважають чеського лінгвіста В. Матезіуса, у якого вчення про речення як комунікативну одиницю набуло викінченого опрацювання.

Найголовнішим здобутком традиційного вчення вважається обґрунтування поділу членів речення на головні і другорядні. В основу цього поділу покладено неоднакове відношення членів речення до побудови реченнєвої структури. За диференційну ознаку, на підставі якої члени речення поділяються на головні і другорядні, виступає формальна ознака, яка стосується входження чи не входження відповідного члена речення до предикативної основи речення, до того мінімуму, який необхідний для функціонування речення як граматично оформленої предикативної одиниці. Предикативну основу речення формують тільки головні члени – підмет і присудок. Розподіл членів речення на головні і другорядні належить до ізоморфних рис англійської та української мов. Професор Смірницький А. І. виділяє чотири типи присудка як одного з головних членів речення з точки зору його змісту: [8, с. 13] а) процесуальний присудок: The doctor arrived; б) кваліфікативний: He is a doctor; в) об'єктний: He has many friends; г) обставинний: He is here. Всі чотири типи не обов'язково виступають в чистому вигляді. В окремих випадках лексичне значення дієслова може послаблюватися. З точки зору структури присудок в порівнювальних мовах поділяється на простий і складений. Останній може бути складеним дієслівним і складеним іменним [1, с. 259], [9, с. 247].

Традиційно складеним іменним присудком вважається такий, що складається з копулятивного дієслова та предикатива, що характеризує особу або предмет, виражений підметом [6, с. 166].

Компаративний аналіз засобів вираження предикатива показав, що найбільше відсоткове співвідношення складає предикатив, виражений іменником і прикметником (49 і 32 % в українській та 56–24 % в англійській).

В українській мові частини присудка, виражені іменником, виявляють морфологічне різноманіття. Найбільш поширеними формами є називний та орудний безприйменниковий відмінки і знахідний із прийменником «за». Називний стосується постійної ознаки предмета, орудний безприйменниковий і знахідний із прийменником «за» – непостійної ознаки.

He was an architect.

His intentions were no longer so simple.

Він мені не ворог.

Ти темний, як осіння ніч.

Менша кількість припадає на предикатив, виражений займенником і числівником (6 і 4 % в українській та 5–3 % в англійській). Високий відсоток речень з такими частинами мови пояснюється тим, що вони є повнозначними, мають своє лексичне значення і тому частіше використовуються.

The suitcase is mine.

We were six in the room.

Її хата – одна на всіх городі.

Плугар на селі – це все.

Зустрічаються досить численні приклади з предикативом, вираженим реченням. В англійській мові це складає 5.5 %, а в українській – 4 %.

It's what I've been praying for.

У нас головне поки що, щоб цифра справна була.

Незначний відсоток складають речення, в яких предикатив виражений інфінітивом, прислівником, дієприкметником (2, 1, 1 % – в українській та 2,0, 0,5, 1,0 % в англійській), такими частинами мови, які не вживаються так часто, як зазначені вище. До цієї групи можна віднести і неподільну групу слів, до складу якої входять слова, які відносяться до різних частин мови.

		іменник	займенник	числівник	герундій	дієприкметник	прислівник	неподільна група слів	речення
		June's first thought was to go away.	It was too much for the day.	He was surprised when he saw her smiling.	Лиш боротися значить жити.	Партизани – це забагато для мене.	І душевна теплість, і видіння далекої молодості були зруйновані цими словами.		
англ	56	24	5	1	2	0,5	1	5,5	
укр	49	32	6	4	2	2	1	4	

Розбіжність в кількості речень з предикативом, вираженим неподільною групою слів на користь англійської мови (61 % в українській та 2 % в англійській) пояснюється аналітичною будовою мови з розгалуженою системою прийменникових словосполучень.

'I am in a hurry', said Bosinney.

Цей чоловік – ні риба, ні м'ясо.

Крім того, в англійській мові зустрічаються речення з предикативом, вираженим герундієм (1 %), частиною мови, яка притаманна тільки англійській мові (табл. 1).

Таблиця 1. Засоби вираження предикатива складеного іменного присудка в англійській та українській мовах

За семантичною ознакою копулятивні дієслова розподіляються на 3 класи. До першого класу належать дієслова, що втратили своє лексичне значення (to be, to get) в українській мові їм відповідають неповнозначні дієслова (бути, являти собою, ставати). Відсоткове співвідношення їх складає: 30 % – англійська мова, 17 % – українська мова.

Другий клас містить дієслова, що частково втратили своє лексичне значення (to become, to grow, to turn, to seem). В українській мові їм відповідають напівповнозначні дієслова (виявлятися, зватися, складати, вважатися, утворювати, здаватися, ставати, перетворюватися), що складає відповідно 40 і 45 %.

До третього класу належать дієслова, які мають повне лексичне значення, але вони виступають в ролі копулятивних дієслів (to remain, to stay, to keep, to continue). В українській мові до нього належать повнозначні дієслова руху, перебування в певній позиції, діяльності (іти, стояти, сидіти, робити), а також дієслова 'народитися, жити, вмерти'. Відсоткове співвідношення складає: 30 і 38 % (табл. 2).

Таблиця 2. Розподіл копулятивних дієслів за семантичною ознакою в англійській та українській мовах.

	Англійська мова	Українська мова
I клас	30 %	17 %
II клас	40 %	45 %
III клас	30 %	38 %

Невелика розбіжність в співвідношенні класів копулятивних дієслів на користь української мови пояснюється більшою кількістю дієслів, які відносяться до другого і третього класів. Треба зазначити, що для української мови є характерним випущення копулятивного дієслова першого класу. (Марко – птах перелітний). Зв'язки можуть брати на себе вказівні частки: це, ось, от, то. (Плугар на селі – це все). В англійській мові, як мові аналітичної будови, на відміну від синтаксичної будови української мови, копулятивне дієслово вживається для збереження структури речення.

Порівняльне і типологічне дослідження мовних явищ визначається одним з найбільш плідних напрямків у лінгвістиці останніх десятиліть, що допомагає не лише визначити риси ізоморфізму та аломорфізму, але й уникнути інтерференції під час перекладу з однієї мови на іншу.

Розглянутий в статті матеріал може бути використаний в курсі порівняльної типології англійської і української мов, практичної граматики та для розробки вправ, націлених на опрацювання навичок побудови речень з копулятивним дієсловом та аналізу помилок, які можливі при перекладі з української мови на англійську.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева, І. О. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови : навчальний посібник / І. О. Алексеева. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 328 с.
2. Блох, М. Я. Теоретическая грамматика английского языка / М. Я. Блох. – М. : Высшая школа, 1983. – 383 с.
3. Блох, М. Я. Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох. – М. : Высшая школа, 1986. – 160 с.
4. Иванова, И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высшая школа, 1981. – 280 с.
5. Ильиш, Б. А. Строй современного английского языка / Б. А. Ильиш. – Л. : Просвещение, 1971. – 365 с.
6. Корунець, І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – К. : Либідь, 1995. – 233 с.
7. Мореховская, Э. Я. Основы теоретической грамматики английского языка / Э. Я. Мореховская. – К. : Вища школа, 1984. – 287 с.
8. Смирницкий, А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1957. – 284 с.
9. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Ревун, Л. Ю. Шевченко [та ін.] ; за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.
10. Сучасна українська мова. Синтаксис : підручник / За ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

Отримано 26.01.2011

Н. В. СОЛОВЬЕВА

ОСОБЕННОСТИ СПОСОБОВ ВЫРАЖЕНИЯ ПРЕДИКАТИВА СОСТАВНОГО
ИМЕННОГО СКАЗУЕМОГО В АНГЛИЙСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Макеевский экономико-гуманитарный институт

Статья посвящена рассмотрению способов выражения предикатива составного именного сказуемого английского и украинского языков. Рассмотрены особенности глаголов-связок. Рассмотрение средств выражения членов предложения, в частности предикативу как части составленного именного сказуемого приобретает актуальность при обучении иностранному языку с опорой на родную. Целью данной статьи есть компаративный анализ средств выражения именной части составленного именного сказуемого в английском и украинском языках. Рассмотренный в статье материал может быть использован в курсе сравнительной типологии английского и украинского языков, практической грамматики и для разработки упражнений, нацеленных на обработку привычек построения предложений с копулятивным глаголом.

конструктивный и коммуникативный подходы, обязательное окружение, актуальное членение, основные и второстепенные члены предложения, предикатив, глагол-связка

SOLOVIOVA NELLI

COMPARISON OF PREDICATIVE COMPLEMENT USAGE IN ENGLISH AND
UKRAINIAN

Makiyivka Institute of Economics and Humanities

The paper deals with the problems of predicative complement usage in English and Ukrainian. The particular features of the link verbs have been considered in the paper. The analysis of the parts of the sentences, namely the predicative, as the part of the compound nominal predicate is of great importance at the foreign language teaching with support to the mother tongue. The purpose of the paper is the comparative analysis of the predicative complement of the compound nominal predicate in English and Ukrainian. The data considered in the paper can be used in the course of the comparative typology of English and Ukrainian, in practical grammar and for the development of exercises aimed at the practice processing of the sentence construction with the copulative verb.

constructive and communicative methods, obligatory environment, actual division, main and secondary parts of the sentence, predicative, link verb

Соловйова Неллі Володимирівна – старший викладач кафедри англійської філології Макіївського економіко-гуманітарного інституту. Наукові інтереси: теоретична грамати́ка, порівняльна типоло́гія англійської та української мов.

Соловьёва Нелли Владимировна – старший преподаватель кафедры английской филологии Макеевского экономико-гуманитарного института. Научные интересы: теоретическая грамматика, сравнительная типология английского и украинского языков.

Solovyova Nelly – a senior lecturer of the English Philology Department of the Makiyivka Institute of Economics and Humanities. Research interests: the theoretical English, grammar, the comparative typology of English and Ukrainian.

УДК 801.802

Л. М. ЛЕЩЕНКО

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ РОСІЙСЬКИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

У статті йдеться про способи перекладу українською мовою російських форм дієприкметників, які часто зустрічаються у наукових текстах. Наведені приклади суфіксів, що використовуються в українській мові при перекладі активних і пасивних дієприкметників. Звертається увага на необхідність розмежування у використанні суфіксів для утворення різних за змістом понять. Кожна розвинена мова має власні засоби подавання цих понять, причому засоби, наприклад української мови, істотно відрізняються від звичних засобів російської мови. Через це неможливо буквально (слово в слово, форма у форму) перекладати українською російські мовні конструкції, пов'язані з процесами, особливо коли в російській мові вжито дієприкметники.

дієприкметник, пасивні і активні дієприкметники, суфікси дієприкметників, віддієслівний прикметник

Науково-технічна мова, яка має описувати, пояснювати, характеризувати природні й соціальні процеси та явища, технічні об'єкти, потребує спеціальних засобів для того, щоб подавати змінювання об'єктів у часі, пов'язані з цим події, їх наслідки, а також здатність до дії, перебування в дії тощо, тобто усі ці поняття, які називають **процесовими**. Кожна розвинена мова має власні засоби подавання цих понять, причому засоби, наприклад української мови, істотно відрізняються від звичних засобів російської мови. Через це неможливо буквально (слово в слово, форма у форму) перекладати українською російські мовні конструкції, пов'язані з процесами, особливо коли в російській мові вжито дієприкметники (рос. **причастия**).

Для подавання процесових понять, позначуваних у російській мові дієприкметниками, в українській мові необхідно вживати такі засоби:

- перебування у стані дії позначити дієприкметниками та описовими конструкціями;
- властивості об'єктів і суб'єктів дії – прикметниками;
- назви об'єктів і суб'єктів дії – іменниками.

Так, російські термінологічні конструкції з дієприкметниками та похідними від них прикметниками в багатьох випадках доцільно перекладати власне українськими конструкціями, а саме:

1) одним іменником з відповідним суфіксом:

рос.:

*несущая способность
окружающая среда
сканирующее устройство
считывающее устройство*

укр.:

*тримкість
довкілля
сканер
зчитувач*

2) двоіменниковими словосполученнями:

*воздействующий фактор
запрещающий сигнал
неотопливаемое здание*

*чинник впливу
сигнал заборони
будинок без опалення*

3) описовими зворотами:

рос.:

*определявший
определивший
создавший*

укр.:

*що визначав
що визначив
що створив, що утворив*

У російській мові особливо дуже поширені пасивні дієприкметники теперішнього часу на **-м(ий)** (рос. *страдательные причастия настоящего времени*). Істотною відмінністю української мови від російської є повна відсутність пасивних дієприкметників теперішнього часу. Існує лише дуже небагато прикметників дієслівного походження на **-м(ий)**, що втратили дієслівні ознаки і виконують ті функції, які мають прикметники взагалі, наприклад, **відомий, знайомий, невідомий, незнайомий, незримий, рухомий, свідомий** тощо. Українська мова має власні засоби для подавання відповідних процесових понять, але правильно вибрати їх можна лише, якщо визначити, яке значення передає російська термінологічна словосполучка. Якщо поняття означає здатність бути об'єктом дії, то дієприкметник необхідно перекладати прикметником на **-н(ий), -овн(ий)**; від дієслів з префіксом **-** з суфіксом **-енн(ий), -анн(ий)**; якщо ж поняття означає перебування об'єктом недоконаного процесу, то необхідно перекладати дієприкметником на **-н(ий), -т(ий), -ован(ий), -уван(ий), -юван(ий), -овуван(ий)**.

рос.:
анализируемый факт
водорастворимая краска
восстанавливаемая система
допускаемый износ
измеряемая величина
напыляемый материал
несоизмеримые величины

укр.:
аналізований факт
водорозчинна фарба
відновна система
допускний знос
вимірювана величина
напилюваний матеріал
несумірні величини

Російські пасивні дієприкметники минулого часу (рос. *страдательные причастия прошедшего времени*) на **-нний (-анний, -янный, -енний, -ённий)** та **-тый** за своїм значенням і функціями, як правило, аналогічні українським пасивним дієприкметникам на **-н(ий), -ан(ий), -ян(ий), -ен(ий), -єн(ий), -ован(ий), йован(ий), ьован(ий), -уван(ий), -юван(ий)**, утворених від дієслів доконаного виду.

рос.:
деформированный
обработанный
растянутый

укр.:
деформований, zdeформовуваний, деформований
оброблений, опрацьований
розтягнений, розтягнутий

Російські активні дієприкметники теперішнього часу на **-щ(ий)** (рос. *действительные причастия настоящего времени*) перекладаються прикметниками на **-льн(ий), -ч(ий), -н(ий), -івн(ий)**, або описовою конструкцією **який(що) + дієслово**, а в окремих випадках прикметником чи дієприкметником, що набув функцію іменника:

рос.:
разрушающий контроль
откидывающий момент
деталь, передающая крутящий момент
заведующий кафедрой

укр.:
руйнівний контроль
перекидний момент
деталь, що передає крутний момент
завідувач кафедри

Особливі труднощі виникають із перекладом російських дієприкметників на **-ущийся/-ющийся**, через відсутність в українській мові аналогічних форм і багатозначність деяких російських дієприкметників цього типу. Російські дієприкметники на **-щийся**, утворені від перехідних дієслів, перекладаються українською мовою віддієслівними прикметниками на **-овн(ий), -н(ий)**:

рос.:
дифференцирующийся
интегрирующийся
отодвигающийся

укр.:
диференційовний
інтегрований
відсувний

А утворені від неперехідних дієслів перекладаються прикметниками на **-к(ий), -ист(ий), -лив(ий), -н(ий)** тощо:

рос.:
изменяющаяся облачность
пересекающиеся прямые
легковоспламеняющийся материал
небьющееся стекло

укр.:
мінлива хмарність
неперетинні прямі
легкозаймистий матеріал
небитке скло

Якщо російські дієприкметники на **-щийся** вживають для означення перебування учасником неперехідної дії, то для перекладу перевагу віддають описовим конструкціям **який(що) + дієслово**, наприклад: *движущийся автомобиль* – **автомобіль, що рухається**. У російській мові є невелика кількість дієприкметників на **-щийся**, що набули функцію іменників. Ці поняття засобами української мови

передаються відповідними українськими іменниками або прикметниками, що набули функцію іменників:

рос.:	укр.:
<i>нуждающийся</i>	<i>бідний, нужденний</i>
<i>пресмыкающийся</i>	<i>плазуни</i>
<i>трудящийся</i>	<i>трудівник</i>
<i>учащийся</i>	<i>учень, студент</i>

Слід зауважити, що українська мова не знає активних дієприкметників минулого часу на **–вш(ий)**, **–ш(ий)**, які, як правило, українською завжди передають описовими зворотами:

рос.:	укр.:
<i>воздействовавший</i>	<i>який (що) діяв, (що) впливав</i>
<i>исследовавший</i>	<i>(що) досліджував, (що) дослідив</i>
<i>начавший</i>	<i>який (що) почав</i>
<i>отодвинувший</i>	<i>який (що) відсунув</i>
<i>отодвигавший</i>	<i>який (що) відсовував</i>

В українській мові є активні дієприкметники минулого часу, утворені від основи інфінітива неперехідних префіксованих дієслів за допомогою суфікса **–л(ий)**, наприклад:

укр.:	рус.:
<i>дозріти – дозрілий</i>	<i>созревший</i>
<i>замерзнути – замерзлий</i>	<i>замерзший</i>
<i>прогнати – прогнаний</i>	<i>прогнанный</i>
<i>розтанути – розтанлий</i>	<i>растаявший</i>

Російські дієприкметники на **–вшийся** та **–шийся** утворені від зворотних дієслів на **–ся**, в них ця частка зберігається, наприклад, *стремиться – стремившийся, устремиться – устремившийся*. А в українській мові немає аналогічних форм, оскільки від дієслів на **–ся** дієприкметники взагалі не утворюють. Тому перекладати ці конструкції слід виходячи із сутності поняття, а не з форми дієприкметника. У випадку, коли ці дієприкметники, еквівалентні пасивним дієприкметникам на **–н(ий)**, **–т(ий)**, в українській мові можна перекласти теж пасивним дієприкметником доконаного виду на **–н(ий)**, **–т(ий)**, напр.:

нерастворившийся минерал   нерастворенный минерал → нерозчинений мінерал;
установившийся режим → установленный режим → усталений режим.

В інших випадках для їх перекладу слід використовувати описові звороти.

Отже, застосовуючи зазначену систему словотвірних правил, можна уникнути при перекладі з російської мовних конструкцій, непритаманних українській мові, досягти точності та однозначності термінів і висловів у текстах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Російсько-український словник наукової і технічної мови / [авт.-укл. О. Войналович, В. Моргунюк]. – К. : Вирій, Сталкер, 1997. – 256 с. – (термінологія процесових понять).
2. Зубков, М. Сучасний український правопис : [Комплексний довідник] / М. Зубков. – Харків : Торсінг, 2002. – 208 с.
3. Пономарів, О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посібник / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
4. Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури. Том 1. Російсько-український словник термінів будівництва й архітектури / [С. Жуковський, Р. Кінаш, Л. Полюга, В. Базидевич ; за ред. Р. Кінаха]. – Львів : Ліга-Прес, 2005. – 960 с.
5. Українська ділова мова: практичний посібник на щодень / [укл.: М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська ; за ред. М. Д. Гінзбурга]. – Харків : Торсінг, 2003. – 592 с.

Отримано 26.01.2011

Л. М. ЛЕЩЕНКО

К ВОПРОСУ ПЕРЕВОДА НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК РУССКИХ ПРИЧАСТИЙ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В статье идет речь о способах перевода на украинский язык русских форм причастий, которые часто встречаются в научном тексте. Приведены примеры суффиксов, используемых в украинском языке при переводе действительных и страдательных причастий. Обращается внимание на необходимость разграничений в употреблении суффиксов для образования разных по содержанию понятий. Каждый развитый язык имеет собственные средства подачи этих понятий, причем средства, например украинского языка, существенным образом отличаются от обычных средств русского языка. Через это невозможно буквально (слово в слово, форма в форму) перекладывать украинской русские языковые конструкции, связанные с процессами, особенно когда в русском языке употреблены причастия.

причастие, пассивные и активные причастия, суффиксы причастий, отглагольное прилагательное

LESCHENKO LJUBOV

TRANSLATION OF PARTICIPLES FROM RUSSIAN INTO UKRAINIAN

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The article deals with the versions of translation of participles presenting in the text for specific purposes from Russian into Ukrainian. The suffixes used in Ukrainian for the translation of the active and passive participles have been exemplified. Attention has been paid to the necessity for the distinctions of suffixes usage to form the concepts various by content. Every developed language has got its own means of supply of the concepts, the tools, e.g. of Ukrainian, being substantially distinguished from the conventional means of Russian. Thus, it is impossible literally (word for word, form for form) to translate Russian linguistic structures into Ukrainian, especially if they connected to the processes for describing of which Russian participles have been used.

participle, passive and active participles, suffixes of participles, verbal adjective

Лещенко Любовь Михайловна – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики та етнології Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: лінгвометодичні аспекти викладання мови у вищому навчальному закладі.

Лещенко Любовь Михайловна – старший преподаватель кафедры прикладной лингвистики и этнологии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: лингвометодические аспекты преподавания языка в высшем учебном заведении.

Leschenko Ljubov – a senior lecturer of the Applied Linguistics and Ethnology Department of applied of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: linguistic and teaching methods of a language in higher educational establishment.

УДК 378.14+37.037+796

М. И. ПОПОВ, В. И. ПОПОВ, В. В. ЖЕВАНОВ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРИКЛАДНАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ИНЖЕНЕРА-СТРОИТЕЛЯ

В статье рассмотрены особенности профессионально-прикладной физической подготовки инженеров-строителей, даны рекомендации по использованию средств и методов для развития и воспитания профессионально необходимых личностных, психофизических и физических качеств. Автор отмечает, что методика профессионально-прикладных учебных занятий строится в соответствии с принятыми в теории и методике физической культуры подходами, но имеет свои специфические особенности. Специфика заключается, прежде всего, в соподчиненности целей и задач занятий целям и задачам конкретной профессиональной деятельности, поэтому исходными данными при их планировании и организации являются требования, предъявляемые к специалисту характером и условиями этой профессиональной деятельности на определенном ее этапе.

профессионально-прикладная физическая культура, личностные, психофизические и физические качества

Актуальность

Профессионально-прикладная физическая культура (ППФК) – часть культуры труда и физической культуры в целом, специфика которой заключается в направленности на содействие развитию и оптимизации условий для реализации психофизических качеств и психофизиологических процессов в человеческом организме в профессиональной деятельности. Методика профессионально-прикладных учебных занятий строится в соответствии с принятыми в теории и методике физической культуры подходами, но имеет свои специфические особенности. Специфика заключается, прежде всего, в соподчиненности целей и задач занятий целям и задачам конкретной профессиональной деятельности, поэтому исходными данными при их планировании и организации являются требования, предъявляемые к специалисту характером и условиями этой профессиональной деятельности на определенном ее этапе. Прикладная направленность учебных занятий не исключает их воспитательной, образовательной, эмоциональной, игровой, спортивной самооценности. Наоборот, самооценность прикладных физкультурных занятий позволяет более эффективно решать поставленные прикладные задачи.

Цель и задачи данной статьи осветить основные вопросы ППФК будущих инженеров строителей. Для этого рекомендуем следующее организационно методическое построение занятий по профессионально-прикладной физической культуре:

1. Определить исходные данные физической подготовленности занимающихся (студентов) для планирования и организации профессионально-прикладных физкультурных занятий: специальность, курс обучения, этап профессиональной деятельности, особенности ее характера и условий, требования к человеческому организму.
2. На основании исходных данных сформулируем конкретные цели, задачи, приоритеты и наиболее значимые направления в профессионально-прикладной физкультурной деятельности.
3. Подбираем средства (комплексы физических упражнений, виды спорта, игры, средства восстановления) и формы занятий.

4. Устанавливаем нагрузку и режим занятий в соответствии с существующими рекомендациями с учетом уровня подготовленности контингента занимающихся.

5. Оцениваем результаты проделанной работы по изменениям качества успеваемости студентов, по производительности их, в основном, умственного труда, профессионально-прикладной физической подготовленности и других показателях профессионально важных качеств и способностей, психофизиологических функций.

6. На основании полученных результатов, осуществляем необходимую корректировку занятий.

Основная сложность при проведении занятий по ППФК состоит в том, чтобы отобрать и использовать такие средства (физические упражнения, их комплексы, виды спорта и тренажерные устройства), которые бы в наибольшей степени способствовали совершенствованию профессиональной физической подготовленности в соответствии с требованиями конкретной специальности будущего инженера-строителя.

Множеством исследований установлено, что для инженера-строителя необходим целый ряд специальных личностных, психофизических и физических качеств, среди которых основными являются:

- личностные (организаторские способности, инициативность, смелость и решительность, стойкость, эмоциональная устойчивость, оперативное мышление);
- психофизические (статическая выносливость и устойчивость к гиподинамии, устойчивость работоспособности в условиях высоты и узкой опоры, устойчивость к воздействию неблагоприятных метеорологических и производственных факторов, устойчивость в проявлении внимания);
- физические (общая выносливость, быстрота движений, мышечная сила, ловкость).

Методы и средства ППФК

Развитие и совершенствование личностных качеств.

Для развития организаторских способностей мы применяем преимущественно спортивные игры-упражнения с мячом: ведение мяча с изменением направления и скорости, ведение мяча без зрительного контроля, в условиях единоборства защитника и нападающего; остановка, передача мяча партнеру по звуковым сигналам; броски и ловля мяча различными хватами, сигналы для выполнения и ловли тем или иным хватом в момент, когда мяч находится в воздухе; броски мяча в заданную цель; выполнение сочетаний приемов в дефиците времени; учебная игра в баскетбол, волейбол, ручной мяч.

Важное место в развитии организаторских способностей отводится инструкторской и судейской подготовке. После прохождения теоретического курса привлекаем студентов к организации и проведению соревнований, проведению утренней и производственной гимнастики, разминке в подготовительной части занятия, а также других физкультурно-оздоровительных мероприятий как в процессе обучения в вузе, так и в период производственных практик.

Инициативность – выполнение физических упражнений одним из многих способов по личной инициативе; доверяем самостоятельное проведение учебно-тренировочных занятий с группой; устраиваем соревнование с другими студентами на оптимальное решение двигательной задачи; даем право самостоятельного выбора тактического плана выступления на соревнованиях; организацию и проведение физкультурно-массовых соревнований в группе, на факультете; участие в соревнованиях по спортивным играм, эстафеты и т. д.

Для воспитания смелости и решительности рекомендуем прыжки в воду с трамплина и вышки; бег и ходьба с закрытыми глазами; бег под крутую горку с преодолением препятствий, преодоление усложненной полосы препятствий; прыжки в глубину; соскоки с гимнастических снарядов, акробатические упражнения, прыжки на батуте.

Стойкость хорошо развивает длительный бег в сложных метеорологических условиях (ветер, дождь, снег), кроссовый бег до 3 ч, кроссовый бег по сильно пересеченной местности; преодоление полосы препятствий; плавание на дистанцию 1 000 м и более, ныряние на дальность; лыжный переход; однодневные и многодневные пешие и лыжные походы.

Для воспитания эмоциональной устойчивости можно рекомендовать упражнения, способствующие мобилизации всех сил занимающихся, приобретению опыта волевого поведения в условиях эмоциональной напряженности, такие как бег с горы, по сложному маршруту, легкоатлетические эстафеты, прыжки в высоту с разбега; выполнение гимнастических и акробатических упражнений, сложных для данного контингента занимающихся; выполнение упражнений на высоте и ограниченной опоре; участие в соревнованиях; проведение учебных занятий в присутствии зрителей.

Оперативное мышление – это способность быстро перерабатывать поступающую информацию, причем выбор решений, которые принимает оператор, должен соответствовать поставленной зада-

че в данном конкретном случае на заданный промежуток времени. Для его развития целесообразно применять бег по сложному закрытому маршруту, выполнение комплексов гимнастических упражнений с заданием на изменение ритма и темпа движений, изменение направления движений, порядка (чередования) упражнений; эстафета с преодолением препятствий, с ведением мяча, переноской мячей; бег под гору, спортивные игры (баскетбол, волейбол, бадминтон, теннис, настольный теннис, мини-футбол); подвижные игры («салки», «челнок» и др.); ориентирование на местности; элементы борьбы (борьба в стойке), бокса (бой на ринге).

Развитие и совершенствование психофизических качеств.

Для формирования статической выносливости и устойчивости к гипподинамии применяются динамические и статические упражнения, направленные на развитие мышц, которые испытывают наибольшую статическую нагрузку в процессе профессиональной деятельности. К этой группе средств можно отнести продолжительную ходьбу, бег, марш-бросок; метание различных предметов массой от 0,5 до 10,0 кг (граната, ядро и т. п.); общеразвивающие упражнения, включающие наклоны, приседания, вращения туловища, выполняемые в быстром и медленном темпе; то же, но с гимнастической палкой, гантелями, набивными мячами, в парах; упражнения на гимнастических снарядах, скамейках, стенках; статические упражнения (равновесия, мосты, стойки), удержание прямых ног под углом 30, 40 и 90°, передвижения в упоре. Дают хороший эффект продолжительная игра в футбол, гандбол, баскетбол.

Формирование устойчивости, работоспособности в условиях высоты и узкой опоры тесно связано с совершенствованием равновесия и улучшением функции вестибулярного аппарата.

Упражнения на равновесие: стойки на носках, на одной ноге в сочетании с различными движениями руками, туловищем, повороты на месте и в движении; ходьба и её разновидности; упражнения на повышенной опоре (скамейке, бревне, комбинированном снаряде, сборной конструкции), гимнастических снарядах, наклонной и горизонтальной лестнице, лазания по канату, акробатические упражнения, батут.

К упражнениям, способствующим улучшению функции вестибулярного анализатора, относятся: ходьба и бег с ускорениями и внезапными остановками, прыжки на одной и двух ногах на месте и с продвижением; подтягивание на перекладине, сгибание и разгибание рук в упоре; подъемы переворотом на перекладине; оборот вперед и назад в упоре на перекладине, вис согнувшись и прогнувшись на кольцах; акробатические упражнения; пробегание лабиринта на скорость, преодоление полосы препятствий.

Воспитание устойчивости к воздействию неблагоприятных метеорологических и производственных факторов осуществляется, в основном, закаливанием организма, мышечной тренировкой и сочетанием тренировки и закаливания. Выносливость и устойчивость к высокой температуре достигаются с помощью физических упражнений, сопровождающихся значительным теплообразованием (бег на 500, 1 000 и 3 000 м, интенсивное передвижение на лыжах, игра в футбол, баскетбол), а также при выполнении упражнений в условиях высокой температуры и затрудненной теплоотдачи (ходьба, бег, спортивные игры с мячом при температуре 30 °С и более, то же самое, но в теплом или воздухопроницаемом костюме). Эффективными средствами являются купания в бассейне с подогретой до 30 °С водой, прием теплых ванн, душа. Выносливость и устойчивость к низкой температуре обеспечивается с помощью физических упражнений, выполняемых в условиях низкой температуры в облегченной одежде. Эффективным средством является местное и общее закаливание холодным воздухом и водой (обтирания, обливания, холодный душ, круглогодичные купания и т. п.). Выносливость и устойчивость к резким перепадам температуры достигаются с помощью упражнений, выполняемых в условиях резких колебаний температуры (физические упражнения зимой выполняются в помещении, а затем на открытом воздухе, и наоборот, упражнения выполняются на солнце и в тени, интенсивный бег на солнце чередуется с медленной ходьбой в тени). Большой эффект дает применение контрастного душа.

При выборе средств и методов, направленных на совершенствование устойчивости в проявлении внимания, необходимо учитывать постепенное усложнение двигательных заданий, их новизну, неожиданность появления или изменений тех или иных ситуаций или сигналов. При этом рекомендуется периодически изменять способ выполнения упражнений (на месте, в движениях, прыжками и т. п.); постепенно вводить новые действия, изменять условия проведения упражнений.

Для формирования устойчивости внимания следует давать различные усложненные команды свистком, флагом, определенным положением руки и т. п., широко использовать игровые задания.

Из раздела легкой атлетики используем пробегание 15–20-метровых отрезков за указанное время; ходьба или бег в колонне по одному, голова повернута влево (вправо); прыжки со скакалкой со сменой частоты; выполнение упражнений по словесному объяснению без предварительного показа; кроссовый бег по пересеченной местности, эстафеты. Также акробатические упражнения с усложняющимися заданиями; подвижные и спортивные игры: ведение и остановка баскетбольного мяча по звуковым сигналам; ведение мяча без зрительного контроля; выполнение передач по звуковому сигналу; броски мяча в заданную цель и др.

Развитие и совершенствование физических качеств

Формирование общей выносливости (ОВ) обеспечивается длительным выполнением тренировочной нагрузки в режиме, который соответствует работе умеренной и большей мощности. ОВ развивается посредством разнообразных физических упражнений, вовлекающих в работу более 2/3 мышц тела.

Рекомендуемые нами упражнения на воспитание ОВ – это спортивная ходьба в быстром темпе на дистанцию 150–200 м; спортивная ходьба до 800 м; бег в равномерном темпе с постепенным увеличением продолжительности с 5–8 до 20 мин; кроссовый бег на дистанцию от 1 000 до 3 000 м и др. Продолжительная игра в баскетбол, футбол, ручной мяч.

В качестве средств воспитания быстроты движений используем упражнения, которые можно выполнить с максимальной скоростью. Данные упражнения должны быть просты по технике исполнения, хорошо освоены занимающимися и их продолжительность должна быть такой, чтобы к концу выполнения их скорость не снижалась вследствие утомления.

Для этого используем следующие упражнения: бег на короткие дистанции из различных исходных положений; беговые упражнения на месте и в движении с максимальной частотой шагов; бег с максимальной скоростью и резким изменением направлений; прыжки в длину с места, с разбега; метание теннисного мяча по внезапно появляющимся целям и др. Рекомендуем ведение баскетбольного мяча с изменением направления, скорости, обводка препятствий; передача мяча различными способами по сигналам; перемещение парами с передачей мяча, нападающий удар в волейболе и др.

Основной задачей воспитания мышечной силы как физического качества является всестороннее её развитие с целью обеспечения проявления силовых возможностей человека в различных видах деятельности. Средствами воспитания силы являются силовые упражнения, упражнения с внешним сопротивлением. В качестве внешнего сопротивления используется масса различных предметов (штанга, гири, гантели, набивные мячи), противодействие партнера, борьба в стойке и в партере в полном сопротивлении, сопротивление упругих предметов, сопротивление внешней среды.

При выборе внешнего сопротивления необходимо придерживаться следующих методических приемов:

- масса предметов должна подбираться в соответствии с физической подготовленностью занимающихся. На занятиях необходимо чередовать упражнения с предметом и без предметов;
- для выполнения упражнений с противодействием партнера и упражнений с применением элементов борьбы производится подбор пар, близких по массе и росту партнеров;
- упражнения с сопротивлением внешней среды включают в себя бег по песку, снегу, воде, в гору и т. п.;
- упражнения, отягощенные весом собственного тела (отжимания, подтягивания, подъемы силой из виса в упор, лазания по канату, шесту).

Воспитание ловкости сводится к воспитанию способности осваивать координационно сложные двигательные действия и перестраивать двигательную деятельность в соответствии с требованиями внезапно меняющейся обстановки. Основной путь формирования ловкости – овладение новыми разнообразными двигательными навыками и умениями, поэтому для ее развития могут быть использованы любые упражнения, являющиеся в определенной степени новыми: общеразвивающие упражнения на согласованность движений; бег в сочетании с поворотами и прыжками; бег спиной вперед, боком, с изменением направлений. Метание легкоатлетических снарядов из различных исходных положений, после прыжков, с поворотов; метание в цель в ускоренном темпе; метание в цель попеременно двумя руками; прыжки в длину, стоя боком (спиной) в направлении прыжка; прыжки в длину, высоту различными способами; прыжки с поворотами и др. Широко применяются упражнения на гимнастических снарядах, акробатические упражнения; прыжки с поворотами на 30, 180, 360 градусов с последующим кувырком; кувырки вперед через вращающуюся скакалку; соскоки со снарядов с поворотами, упражнения в балансировке и др.

Из раздела спортивных игр рекомендуем броски мяча в цель, в корзину с места, в движении, в прыжке, после поворотов, кувырком вперед; ведение баскетбольного мяча попеременно левой и правой рукой, с обводкой препятствий, жонглирование мячами и др.

Методы и организация исследований

Чтобы проследить динамику изменений показателей физической работоспособности и эффективность данной методики были обследованы, в начале первого и в конце четвертого семестра, студенты академии специальности промышленное и гражданское строительство (ПГС), механического факультета (Мех) и института экономики (ЭК).

Строители занимались по вышеизложенной методике, а механики и экономисты по обычной программе.

Для оценки физиологического состояния изучались среднестатистические данные индекса Гарвардского степ-теста, функциональной пробы (20 приседаний за 30 секунд), проба Штанге с задержкой дыхания на вдохе и проба Генчи с задержкой дыхания на выдохе, показатели двигательных качеств: бег 100 м, 3 000 м, челночный бег (4 – 9 м), поднимание туловища из положения сидя, подтягивание в висе. Прыжки в длину с места, динамометрия силы кисти сильной руки по отношению к весу тела. Из таблицы видно, что процент прироста физических качеств и уровня физической работоспособности у строителей значительно выше и составил в среднем 11,4 %, в то время как механики и экономисты улучшили свои показатели на 6,9 и 7,4 % соответственно.

Таблица. Оценка изменений показателей физических качеств и работоспособности студентов ДонНАСА разных специальностей

Нормативы Специальность		Индекс Гарвардского степ-теста	Проба 20 приседаний за 30 сек (процент восстанов. к 3 мин.)	Задержка дыхания (в сек)		Динамо-метрия (в % к массе тела)	Бег 100 м	Бег 3000 м	Челночный бег	Подтягивание в висе	Поднимание туловища из положения сидя	Прыжок в длину с места	Процент прироста
				Вдох	выдох								
ПГС	исходн	70.7	73	48	40	64.7	13.8	14.08	9.8	9	36	208	
	итогов	82.7	82	57	46	70.3	13.4	13.26	9.4	12	44	224	
	%	14,5	10,9	15.7	13.0	7.9	2.8	5.8	4.08	25.0	18.1	7,1	14.4
Мех	исходн	65.8	78	45	38	71.4	13.9	14.13	9.7	8	35	216	
	итогов	70.4	84	49	42	75.8	13.6	13.58	9.5	9	41	221	
	%	9.9	7.1	8,1	9.5	5.8	2.1	3.8	2.06	11.1	14.6	2.3	6.9
ЭК	исходн	71,4	77	46	41	66.1	14.1	14.56	9.6	7	41	210	
	итогов	79.2	81	51	47	70.1	13.9	14.43	9.5	9	43	217	
	%	9.8	4.9	9.8	12.7	5.7	1.4	2.6	4.04	22.2	4.6	3.2	7.4

Выводы

Современная строительная индустрия с автоматизацией и механизацией производственных процессов, высокой интенсивностью труда на фоне значительных нервно-эмоциональных нагрузок неизбежно связана с большим напряжением умственных, психических и физических сил, повышенными требованиями к координации и культуре движений, высокой концентрации внимания работающих. Перечисленные качества нуждаются в постоянном развитии и совершенствовании, ибо чем прогрессивнее техника и сложнее технология производства, тем более совершенным должен быть человек, занятый в этом производстве.

Научно методически обоснованное применение средств и методов физической культуры и спорта в процессе подготовки инженеров-строителей к профессиональной деятельности становится все более актуальным. Полноценное использование профессиональных знаний и умений возможно лишь только при хорошем состоянии здоровья и высокой работоспособности. Уровень подготовки каждого молодого специалиста – выпускника вуза – физической, функциональной, психофизиологической, для предстоящей профессиональной деятельности становится его неотъемлемым качеством и приобретает не только личное, но и социально-экономическое значение.

Взаимосвязь физической культуры и профессиональной деятельности объективно существует, носит весьма разнообразный характер, имеет глубокие исторические корни и выражается в системе средств и методов физической культуры, разработанной применительно к профессионально трудовой деятельности, т. е. в профессионально прикладной физической культуре.

Методика и средства ППФК, изложенные в данной статье могут быть рекомендованы для решения задач профессионально-прикладной подготовки будущих инженеров-строителей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ильинич, В. И. Профессионально-прикладная подготовка студентов. Физическая культура в профессиональной деятельности бакалавра и специалиста // Физическая культура студентов : Учебник / Под ред. В. И. Ильинича. – М. : Гардарики, 1991. – С. 380–432.
2. Раевский, Р. Т. Профессионально-прикладная физическая подготовка студентов строительных ВУЗов : учебное пособие / Р. Т. Раевский. – М. : Высшая школа, 1991. – 136 с.
3. Спеціальний випуск за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Здоров'я і освіта: проблеми та перспективи» // Теорія і практика фізичного виховання : Науково-методичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 253–310.
4. Физическая культура : учебное пособие / под ред. В. А. Коваленко. – М. : Изд-во АСВ, 2000. – 432 с.
5. Федорова, С. В. Профессионально-прикладная физическая подготовка : учебное пособие / С. В. Федорова. – Владивосток : Дальрыб. ВТУЗ, 2003. – 234 с.

Получено 24.01.2011

М. І. ПОПОВ, В. І. ПОПОВ, В. В. ЖЕВАНОВ
ПРОФЕСІЙНО-ПРИКЛАДНА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ІНЖЕНЕРА-БУДІВЕЛЬНИКА

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

У статті розглянуті особливості професійно-прикладної фізичної підготовки інженерів-будівельників, дані рекомендації з використання засобів і методів для розвитку й виховання професійно необхідних особистісних, психофізичних і фізичних якостей. Автор відзначає, що методика професійно-прикладних навчальних занять будується відповідно до прийнятого в теорії й методиці фізичної культури підходами, але має свої специфічні особливості. Специфіка полягає, насамперед, у співвідпорядкованості цілей і завдань занять цілям і завданням конкретної професійної діяльності, тому вихідними даними при їхньому плануванні й організації є вимоги, висунуті до фахівця характером і умовами цієї професійної діяльності на певному її етапі.

професійно-прикладна фізична культура, особистісні, психофізичні й фізичні якості

POPOV MICHAIL, POPOV VASILIIY, ZHEVANOV VYACHESLAV
OCCUPATIONAL AND APPLIED PHYSICAL TRAINING OF CIVIL ENGINEER
Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The article deals with the features of occupational and applied physical training of engineers, pieces of advice on the application of the tools and methods for occupational development and education required personal, psychophysical and physical qualities. The authors has noted that the methods of the occupational and applied training classes are formed in accordance with accepted theory and methodology of physical training approaches, but has got its proper specific features. The specificity is, above all, in subordination of the purposes and tasks of classes to the purposes and tasks of the particular vocational activity, so the initial data at their planning and organization are the demands made to an expert by the nature and terms of the vocational activity on its certain stage.

occupational physical culture, personal, psycho-physical and physical qualities

Попов Михайло Ілліч – старший викладач кафедри фізичного виховання Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: професійно-прикладна фізична культура інженера-будівельника.

Попов Василь Ілліч – професор, заслужений тренер України, завідувач кафедри фізичного виховання й спорту Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: професійно-прикладна фізична культура інженера-будівельника.

Жеванов В'ячеслав Володимирович – старший викладач кафедри фізичного виховання Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: професійно-прикладна фізична культура інженера-будівельника.

Попов Михаил Ильич – старший преподаватель кафедры физического воспитания Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: профессионально-прикладная физическая культура инженера-строителя.

Попов Василий Ильич – профессор, заслуженный тренер Украины, заведующий кафедрой физического воспитания и спорта Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: профессионально-прикладная физическая культура инженера-строителя.

Жеванов Вячеслав Владимирович – старший преподаватель кафедры физического воспитания Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: профессионально-прикладная физическая культура инженера-строителя.

Popov Michail – a senior instructor of the Physical training Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: occupational and applied physical culture of the civil engineer.

Popov Vasily – a Professor, a Chair of the Physical Training Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: occupational and applied physical culture of the civil engineer.

Zhevanov Vyacheslav – a senior instructor of the Physical Training Department of the department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: occupational and applied physical culture of the civil engineer.

УДК 796.42

А. Н. БЕЛОХВОСТОВ, Т. А. БЕЛОХВОСТОВА, В. С. ДМИТРИЧЕНКО
Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

ВЫНОСЛИВОСТЬ И ЕЁ РАЗВИТИЕ ПОСРЕДСТВОМ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ

В этой статье рассматриваются аспекты интегральной подготовки спортсменов, специализирующихся в видах выносливости. Анализ литературных источников по данной проблеме подтверждает необходимость комплексной подготовки в учебно-тренировочном процессе. Таким образом, выносливость является базовым физическим качеством для многих видов спорта, наиболее эффективным средством развития выносливости является бег. Уровень развития выносливости зависит от функциональных возможностей всех органов и систем организма. Общая выносливость является не только основой поддержания высокой работоспособности в поединке, компенсируя неблагоприятные сдвиги в организме и восстанавливая энергоресурсы в ходе самого боя, но и обеспечивает переносимость высоких объемов тренировочных нагрузок, т. е. физическую работоспособность человека.

выносливость общая и специальная, режим аэробный и анаэробный, бег

Выносливость – важнейшее физическое качество, проявляющееся в профессиональной, спортивной практике (в той или иной степени в каждом виде спорта) и повседневной жизни. Она отражает общий уровень работоспособности человека. В теории физвоспитания под выносливостью понимают способность человека значительное время выполнять работу без снижения мощности нагрузки её интенсивности или как способность организма противостоять утомлению. Выносливость – многофункциональное свойство человеческого организма и интегрирует в себе большое число процессов, происходящих на различных уровнях: от клеточного до целостного организма. Однако, как показывают результаты современных научных исследований, ведущая роль в проявлении выносливости принадлежит факторам энергетического обмена веществ и вегетативным системам, которые его обеспечивают, а именно сердечно-сосудистой, дыхательной, а также ЦНС.

Выносливость как качество проявляется в двух основных формах:

- в продолжительности работы без признаков утомления на данном уровне мощности;
- в скорости снижения работоспособности при наступлении утомления.

На практике различают несколько видов выносливости: общую и специальную.

Под общей выносливостью понимают совокупность функциональных возможностей организма, определяющих его способность к продолжительному выполнению с высокой эффективностью работы умеренной интенсивности. С точки зрения теории спорта общая выносливость – это способность спортсмена продолжительное время выполнять различные по характеру виды физических упражнений сравнительно невысокой интенсивности, вовлекая в действие многие мышечные группы. Уровень развития и проявления общей выносливости определяется:

- аэробными возможностями организма (физиологическая основа общей выносливости);
- степенью экономизации техники движений;
- уровнем развития волевых качеств.

Общая выносливость является основой высокой физической работоспособности.

Основным показателем выносливости является максимальное потребление кислорода (МПК) л/мин. С возрастом и повышением квалификации МПК повышается. Средствами развития общей выносливости являются упражнения, позволяющие достичь максимальных величин сердечной и дыхательной производительности и удерживать высокий уровень МПК длительное время.

В зависимости от интенсивности работы и выполняемых упражнений выносливость различают как силовую, скоростную, скоростно-силовую, координационную и выносливость к статическим усилиям.

Под силовой выносливостью понимают способность преодолевать заданное силовое напряжение в течение определенного времени. В зависимости от режима работы мышц можно выделить статическую и динамическую силовую выносливость. Статическая силовая выносливость, следуя из названия, характеризуется предельным временем сохранения определенных мышечных усилий (определенная рабочая поза). Динамическая силовая выносливость обычно определяется числом повторений какого-либо упражнения. С возрастом силовая выносливость к статическим и динамическим силовым усилиям возрастает.

Под скоростной выносливостью понимают способность к поддержанию предельной и околопредельной интенсивности движений (70–90 % max) в течение длительного времени без снижения эффективности профессиональных действий. Эти действия специфичны для многих профессий, в том числе и для спорта. Поэтому методика совершенствования скоростной выносливости будет иметь сходные черты при профессиональной и спортивной подготовке.

Для «базовой» подготовки логика тренировочного процесса остаётся прежней: сначала развитие общей выносливости и разносторонняя скоростно-силовая подготовка. По мере решения этой задачи тренировочный процесс должен всё больше специализироваться.

Координационная выносливость характеризуется способностью выполнять продолжительное время сложные по координационной структуре упражнения.

Специальная выносливость – это способность спортсмена эффективно выполнять специфическую нагрузку за время, обусловленное требованиями его специализации.

Иными словами – это выносливость к определенному виду спортивной деятельности, способность эффективно проводить технические приёмы в течение схватки, игры и т. д.

Специальная выносливость с педагогической точки зрения представляет многокомпонентное понятие, так как уровень ее развития зависит от многих факторов:

- общей выносливости;
- скоростных возможностей спортсмена (быстроты и гибкости работающих мышц);
- силовых качеств спортсмена;
- технико-тактического мастерства и волевых качеств спортсмена.

Можно выделить два основных методических подхода к развитию специальной выносливости:

1) аналитический, основанный на избирательно направленном воздействии на каждый из факторов, от которых зависит уровень её проявления в избранном виде спорта. Это связано с тем, что в одних видах спорта выносливость непосредственно определяет достигаемый результат (ходьба, бег на разные дистанции и т. д.), в других она позволяет лучшим образом выполнить определенные тактические действия (бокс, спортивные игры и т. д.);

2) целостный подход, основанный на интегральном воздействии на различные факторы специальной выносливости.

Уровень развития выносливости зависит от функциональных возможностей всех органов и систем организма. Особенно ЦНС, ССС, дыхательной и эндокринной систем, а также состояния обмена веществ и нервно-мышечного аппарата. Некоторые виды выносливости могут некоррелировать друг с другом. Можно обладать высокой выносливостью в динамической работе и малой в удержании статического усилия. Это обусловлено различиями в биохимических механизмах обеспечения работ и в особенностях развития торможения в ЦНС. Чем больше интенсивность, тем меньше выносливость.

Одним из самых эффективных и доступных средств воспитания общей выносливости является бег.

Для развития выносливости применяются разнообразные методы тренировки, которые можно разделить на несколько групп: непрерывные и интегральные, а также контрольный или соревновательный. Каждый из методов имеет свои особенности.

Равномерный непрерывный метод. Этим методом развивают аэробные способности различных видов спорта, в которых выполняются циклические однократно-равномерные упражнения малой и умеренной мощности (продолжительность 15–30 мин, ЧСС – 130–160 уд/мин).

Переменный непрерывный метод. Заключается в непрерывном движении, но с изменением скорости на отдельных участках движения. Иногда этот метод называется методом игры скоростей или «фартлек». Предназначен для развития как специальной, так и общей выносливости.

Интервальный метод (разновидность повторного метода) – дозированное повторное выполнение упражнений относительно небольшой интенсивности и продолжительности со строго опреде-

лённым временем отдыха, где интервалом отдыха служит обычно ходьба либо медленный бег. Используются представителями циклических видов спорта (лыжи и др.).

Проявление выносливости можно представить как результат различного сочетания трех ее компонентов: аэробного, гликолитического и алактатного.

Изменяя интенсивность упражнения, время его выполнения, количество повторений упражнения, интервалы и характер отдыха, можно избирательно подбирать нагрузку по её преимущественному воздействию на различные компоненты выносливости. Совершенствование же двигательных навыков, повышение технического мастерства приводит к снижению энергозатрат и повышению эффективности использования биоэнергетического потенциала, т. е. к увеличению выносливости.

Полностью избежать подключения анаэробного гликолиза в реальном поединке вряд ли возможно, а иногда и нецелесообразно в тактическом плане, и к этому необходимо быть готовым. Но стратегия развития и совершенствования специальной выносливости для рукопашного боя в целом должна основываться на двух основных предпосылках:

1. Совершенствования специальной выносливости за счет улучшения компонентов мощности и емкости алактатных анаэробных способностей.
2. Развития и совершенствования компенсаторных механизмов: увеличения мощности аэробных способностей.

Совершенствование алактатной анаэробной мощности осуществляется при выполнении специальных упражнений в сериях продолжительностью 6–10 секунд, повторяемых 5–6 раз с отдыхом от 10–15 секунд до 1–3 минут. Всего в тренировке можно выполнить 2–4 таких серии нагрузки с отдыхом между ними 4–5 минут. Чем меньше тренированность, тем более продолжительными должны быть интервалы отдыха. Эти промежутки отдыха необходимо заполнять упражнениями на растягивание или плавным и медленным выполнением комплексов формальных упражнений, по аналогии с комплексами оздоровительной гимнастики ушу. Увеличивая постепенно продолжительность выполнения серий специальных упражнений до 15–20 секунд, можно добиться увеличения алактатной емкости. Главный критерий контроля направленности нагрузки – высокая, не снижающаяся от серии к серии мощность выполнения упражнения и отсутствие чувства забитости, локальной «тяжести» работающих мышц. Если же повторять 10-секундные серии упражнения с 10–15 секундными интервалами отдыха подряд 10–15 раз и более, то можно изменить общую направленность нагрузки на совершенствование аэробной мощности, а при увеличении продолжительности пауз отдыха до 30 секунд нагрузка будет направлена на увеличение аэробной емкости и эффективности использования энергетического потенциала. В таком режиме выполнения серий упражнений решаются не только задачи развития специальной выносливости, но одновременно и совершенствования техники, развития специальной силы и быстроты. При коротких интервалах отдыха заполнять их другими упражнениями, конечно, не следует.

Для совершенствования гликолитических анаэробных возможностей необходимо увеличить продолжительность выполнения серий упражнений от 20 до 30–45 секунд. При интервалах отдыха 3–6 минут нагрузка будет направлена на увеличение мощности, а при сокращении их от 1,5 минут до 10 секунд – на емкость анаэробного гликолиза. Для развития и совершенствования специальной выносливости, проявляющейся в способности вести поединок на уровне своей максимальной мощности, применяют специальные подготовительные упражнения в различном режиме мышечной деятельности: в основном рекомендуется использовать для этого «бой с тенью», выполнение серий упражнений на снарядах, в передвижениях и др.

Например:

1. При тренировке на снарядах необходимо выполнять: 10–15 «включений» по 3–4 мощных и быстрых ударных или защитных действий продолжительностью 1,0–1,5 секунды каждое включение и чередовать их с более спокойными движениями для восстановления организма в виде перемещений, изменения стоек и т. д. Всего следует выполнять 5–6 таких серий через 1,5–2,0 минуты отдыха.

2. При выполнении прыжковых упражнений: 10–15 секунд интенсивной работы (или 10–15 прыжков) повторить 5–6 раз через 1,5–2,0 минуты отдыха или работы малой интенсивности.

3. Для совершенствования гликолитической анаэробной способности и адаптации к ацидотическим сдвигам во внутренней среде, приводящим к резкому снижению работоспособности (в том числе и точности действий) – выполнять специальные упражнения на снарядах, «бой с тенью», сочетания ударов и передвижений: 5–6 серий по 20–30 секунд интенсивной работы в чередовании с работой малой интенсивности в течение 1–3 минут. С ростом тренированности продолжительность восстановительной работы можно сокращать равномерно или с уменьшением к концу серии, например – 90 секунд – 75 – 60 – 45 – 30 секунд отдыха. После такой серии требуется отдых до 10 минут, в течение

которого необходимо по возможности выполнять дыхательные упражнения, упражнения на расслабление и гибкость.

Нагрузку можно увеличить за счет дополнительных отягощений при выполнении специальных упражнений (в виде манжет, накладок, жилетов, поясов, гантелей и т. д.). Примеры таких упражнений для развития силовой выносливости были рассмотрены в разделе силовой подготовки. Вместе с тем для более избирательной направленности упражнений с тяжестями на тот или иной механизм обеспечения локальной мышечной выносливости необходимо придерживаться следующих правил:

1. Для увеличения максимальной анаэробной мощности используются упражнения с отягощением 30–70 % от предельного с количеством повторений от 5 до 12 раз. Выполнять их надо с высокой скоростью, в максимально возможном темпе с произвольными интервалами отдыха между подходами – до восстановления. Количество подходов определяется опытным путем – до снижения мощности выполняемой работы, но обычно выполняется до 6 подходов.

2. Для увеличения анаэробной алактатной емкости и повышения эффективности использования энергетического потенциала: упражнения с отягощением от 20 и до 60 % от предельного с количеством повторений 15–30 раз с высокой скоростью и темпом движений. Выполняется 3–4 подхода с отдыхом 2–3 минуты. В процессе работы необходим постоянный контроль за техникой выполнения упражнений.

3. Для совершенствования компенсаторных механизмов и адаптации к работе в условиях резких ацидотических сдвигов повторить не более 4 серий упражнения в высоком темпе с отягощением 20–30 % от предельного и с работой «до отказа» в каждой серии. При больших (до 10 минут) интервалах отдыха (в течение которых необходимо выполнять упражнения на расслабление, гибкость, различные махи) работа будет направлена преимущественно на совершенствование анаэробной гликолитической производительности, а при относительно небольших интервалах (1–3 минуты) – на истощение анаэробных внутримышечных ресурсов и совершенствование их емкости.

Аэробные возможности развиваются эффективно при выполнении длительных непрерывных упражнений, таких как кроссовый бег, ходьба на лыжах, плавание. Можно для этих целей применять и спортивные игры. Аэробные возможности относительно малоспецифичны и не очень сильно зависят от вида упражнения. Поэтому если, например, в беге или плавании повысились аэробные возможности, то это улучшение скажется и на выполнении других упражнений. Чем ниже мощность выполняемой работы, тем меньше её результативность зависит от совершенства двигательного навыка и больше – от аэробных возможностей. Функциональные возможности вегетативных систем организма при этом будут высокими при выполнении всех упражнений аэробной направленности. В связи с этим выносливость к работе такой направленности приобретает общий характер и её называют общей выносливостью.

Общая выносливость является не только основой поддержания высокой работоспособности в поединке, компенсируя неблагоприятные сдвиги в организме и восстанавливая энергоресурсы в ходе самого боя, но и обеспечивает переносимость высоких объемов тренировочных нагрузок, т. е. физическую работоспособность человека. В литературных источниках недаром подчеркивается то большое значение, которое придавали этому важнейшему качеству мастера древности. Упражнения аэробной направленности, как правило, выполнялись в утренние часы. Это были чаще всего длительные пробежки продолжительностью до 1–2 часов, иногда в сочетании с ходьбой.

Опыт показывает, что в общем объеме тренировочной нагрузки целенаправленную работу над развитием общей выносливости удобнее всего выполнять в утренние часы на физической зарядке. Такая работа должна быть «фоном», на который накладываются все объемы специальных упражнений. Рекомендуется в зависимости от самочувствия и подготовленности ежедневное непрерывное пробегание 5–6 км в равномерном темпе со скоростью от 6,0 до 4,5 минут на один километр. Чем выше уровень общей выносливости, тем более высокой может быть и скорость бега. Один раз в 2–3 недели, лучше всего в выходной день, можно пробежать и более длинную дистанцию – до 10–15 км в равномерном темпе с той же скоростью. Периодически можно пробегать с более высокой скоростью (3–4 минуты на 1 км) и обычную дистанцию в 5–6 км, но такая работа может выполняться не чаще, чем 1 раз в неделю.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Богатырёв, В. С. Методика развития физических качеств юношей : учебное пособие / В. С. Богатырёв. – Киров, 1995. – 134 с.
2. Вострокнутов, В. С. Формирование интереса учащихся к занятиям физической культурой : Методические рекомендации / В. С. Вострокнутов. – Москва : Изд-во Регион, 1999. – 58 с.

3. Ильинчина, В. И. Физическая культура студента / В. И. Ильинчина. – М., 1999. – 87 с.
4. Кузнецов, В. С. Теория и методика физического воспитания и спорта / В. С. Кузнецов, Ж. К. Холодов. – М. : Академия, 2000. – 167 с.
5. Мильнер, Е. Г. Выбираю бег / Е. Г. Мильнер. – М, 1990. – 92 с.
6. Настольная книга учителя физической культуры / Под ред. Л. Б. Кофмана. – М., 1998. – 176 с.

Получено 20.01.2011

О. М. БІЛОХВОСТОВ, Т. О. БІЛОХВОСТОВА, В. С. ДМИТРИЧЕНКО
ВИТРИВАЛІСТЬ І ЇЇ РОЗВИТОК ЗА ДОПОМОГОЮ ФІЗИЧНИХ ВПРАВ
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

В цій статті розглядаються аспекти інтегральної підготовки спортсменів, що спеціалізуються в видах витривалості. Аналіз літературних джерел з цієї проблеми підтверджує необхідність комплексної підготовки в навчально-тренувальному процесі. Таким чином, витривалість є базовою фізичною якістю для багатьох видів спорту, найбільш ефективним засобом розвитку витривалості є біг. Рівень розвитку витривалості залежить від функціональних можливостей всіх органів і систем організму. Загальна витривалість є не тільки основою підтримки високої працездатності у двобої, компенсуючи несприятливі зрушення в організмі й відновлення енергоресурсів в ході самого бою, але й забезпечує витривалість високих обсягів тренувальних навантажень, тобто фізичну працездатність людини.

витривалість загальна і спеціальна, режими аеробний і анаеробний, біг

BELOKHVOSTOV ALEXANDER, BELOKHVOSTOVA TATYANA,
DMITRICHENKO VICTOR
POWERS OF ENDURANCE AND ITS PROGRESS BY MEANS OF PHYSICAL
EXERCISES
Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The paper deals with the aspects of the integral preparation of sportsmen specialized in the kinds of endurance. The analysis of the references of the problem confirms the necessity of the complex training at the studying and work out process. Thus, the power of endurance is the basic physical quality for the number of sports; running is the most effective means of the power of endurance progress. The level of the power of endurance progress depends on the functional possibilities of all the organs and the body systems. The general power of endurance is not only the basis of maintenance of high capacity in a single combat, compensating unfavorable changes in the body and recovery of energy resources during the combat but it also provides bearableness of high volumes during the training loads, i.e. physical capacity of a man.

power of endurance: general and special, modes aerobic and anaerobic, running

Білохвостов Олександр Миколайович – старший викладач кафедри фізичного виховання Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: проблеми підготовки бігунів на середні дистанції.

Білохвостова Тетяна Олексіївна – старший викладач кафедри фізичного виховання Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: проблеми підготовки бігунів на середні дистанції.

Дмитриченко Віктор Степанович – старший викладач кафедри фізичного виховання Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: проблеми підготовки бігунів на середні дистанції.

Белохвостов Александр Николаевич – старший преподаватель кафедры физического воспитания Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: проблемы подготовки бегунов на средние дистанции.

Белохвостова Татьяна Алексеевна – старший преподаватель кафедры физического воспитания Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: проблемы подготовки бегунов на средние дистанции.

Дмитриченко Виктор Степанович – старший преподаватель кафедры физического воспитания Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: проблемы подготовки бегунов на средние дистанции.

Belokhvostov Alexander – a senior instructor of the Physical Training Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: problems of mid-distance runners training.

Belokhvostova Tatyana – a senior instructor of the Physical Training Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: problems of mid-distance runners training.

Dmitrichenko Victor – a senior instructor of the Physical Training Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: problems of mid-distance runners training.

УДК 796.323

А. Н. ВИЦЬКО, Д. С. СИНЕНКО

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

СПОРТИВНЫЙ ОТБОР В ИГРОВЫХ ВИДАХ СПОРТА

Непрерывный рост достижений в спорте вообще, и в спортивных играх, в частности, предъявляет все больше требований к системе подготовки спортсменов, в которой существенное место занимает поиск одаренных людей. Поэтому среди желающих заниматься спортом необходимо повысить качество отбора, и осуществить поиск наиболее талантливых и перспективных детей, которые могут показать выдающиеся спортивные результаты. В спорте период проявления максимальных результатов невелик, колеблется около 2–10 лет, и поэтому в большинстве случаев оказывается недостаточным для достижения высокого уровня подготовленности. Поэтому надо отдавать предпочтение детям, имеющим нужный уровень развития спортивно-важных качеств. Кроме того, спорт есть экстремальный вид деятельности, где нельзя обойтись без отбора эмоционально-устойчивых людей.

спортивный отбор, спорт, комплекс, спортсмен, методика

Спортивный отбор — длительный, многоступенчатый процесс, который может быть эффективным лишь в том случае, если на всех этапах многолетней подготовки спортсмена обеспечена комплексная методика оценки его личности, предполагающая использование различных методов исследования.

Другое определение спортивного отбора звучит так: «Спортивный отбор — это комплекс мероприятий по выявлению спортсменов, обладающих высоким уровнем способностей, отвечающих требованиям специфики вида спорта. Качественно видоизменяясь, отбор входит в систему многолетней подготовки.

Спортивный отбор проходят все участники спортивной деятельности: спортсмены, тренеры, судьи, спортивные врачи, специалисты из комплексной научной группы и т. д. Часто назначение определенного тренера сборной команды оказывает значительно большее влияние на спортивные достижения, чем включение в нее самого сильного спортсмена».

Очевидно, что выдающиеся спортивные достижения — это результат сложного взаимодействия наследственных факторов и влияния внешней среды. Дискуссионным при этом является вопрос о соотношении этих слагаемых спортивных успехов. Одни отдают предпочтение внешним факторам: труду, воспитанию, тренировке, другие — наследственным способностям, таланту.

Допустим, мы хотим разыскать рослого и с высоким уровнем развития быстроты юношу. Рослым будем считать человека, который входит в 1 % самых высоких в своей возрастной и половой категории людей — в среднем один на каждые 100 обследованных, т. е. вероятность разыскать такого человека 0,01. Те же требования предъявим к людям с более высоким уровнем быстроты. Если представить, что такие люди попадаются в равной мере часто среди людей разного роста, то вероятность встретить человека рослого и с высоким уровнем развития быстроты равна уже 0,0001. Если этот человек к тому же должен овладеть, например, высоким уровнем развития ловкости или выносливости, то возможность найти такого человека среди его сверстников будет равна лишь одному из миллиона.

При этом следует заметить, что требования к выдающимся спортсменам не исчерпываются перечисленными двигательными качествами. Спортсмен экстра-класса должен отвечать большому числу обязательных условий. Подобное уникальное сочетание способностей найти в одном человеке крайне трудно.

Способности не являются врождёнными, а формируются в процессе развития. Врождёнными могут быть лишь анатомо-физиологические особенности, то есть задатки, которые лежат в основе развития способностей. К таким задаткам относятся особенности высшей нервной деятельности, строение тела, свойства нервно-мышечного аппарата и т. д.

Проблема способностей – это проблема индивидуальных различий между людьми. Физиологической основой индивидуальных различий является учение И. П. Павлова о свойствах и типах нервной системы.

Способности формируются неравномерно. Нередко отмечается раннее проявление спортивных способностей, но встречаются и дети с замедленными темпами формирования способностей. Иногда такой путь развития является более перспективным. Отсутствие ранних высоких достижений ещё не означает, что большие способности не проявятся в дальнейшем.

Условно различают три уровня развития способностей:

1. Самые общие способности. К ним можно отнести хорошее здоровье, нормальное физическое развитие, трудолюбие, настойчивость, работоспособность, интересы, склонности и т. д.

2. Общие элементы спортивных способностей: быстрое освоение спортивной техники, умение адаптироваться к значительным мышечным напряжениям, высокий уровень функциональной подготовки, способность преодолевать утомление, успешное восстановление после тренировочных нагрузок и т. д.

3. Специальные элементы спортивных способностей: быстрый прирост спортивных результатов, высокий уровень развития специальных качеств, высокая мобилизация, готовность и устойчивость в условиях противоборства с противником и т. д.

В отдельных видах спорта структура способностей неодинакова. Так, в циклических видах спорта важную роль в структуре способностей играют стабильность мышечно-двигательных дифференцировок, «чувство темпа», «чувство ритма», способность к адекватным оценкам функционального состояния.

В скоростно-силовых видах спорта важны точные мышечно-двигательные дифференцировки, точная пространственно-временная ориентировка, «чувство ритма». В играх на первый план выступают психические качества, в основе которых лежит система процессов, определяющая возможность в кратчайшие сроки воспринимать возникающие ситуации, принимать и реализовывать творческие решения.

Некоторые специалисты одним из проявлений «двигательной одарённости» считают способность быстро, «буквально на лету», схватывать и запоминать технику выполнения сложных элементов, а также достаточно прочное её закрепление.

В последнее время усилился генетический подход к проблеме спортивных способностей. Академик Астауров Б. Л. отмечает, что возможности воспитания и тренировки не беспредельны, их границы определены наследственной конституцией (генотипом) данного индивидуума. На это указывал ещё Ч. Дарвин. Он говорил, что воспитание и окружающая обстановка производит лишь слабое влияние на способности человека, большинство которых в действительности являются врождёнными.

Роль генетической информации в формировании спортивных способностей изучена недостаточно. В частности, установлена большая наследственная обусловленность роста по сравнению с массой тела. Значительная наследственная предрасположенность обнаружена в латентном периоде двигательной реакции, в скоростно-силовых тестах (прыжок в длину с места и с разбега, бег на 30 м), в относительной силе мышц и максимальной ЧСС. По результатам исследования Шварца В. Б. генетически обусловлены анаэробные процессы.

Преимущественно средовая обусловленность проявляется в абсолютной силе мышц, частоте движений, некоторых показателях ловкости метания ядра.

Можно сделать вывод о том, что более простые в координационном отношении действия в большей мере наследственно предопределены, чем сложные движения.

В исследованиях Сергиенко Л. П. показано, что развитие подвижности в суставах человека также находится под значительным влиянием наследственных факторов. Оказалось, что влияние генов на гибкость характерно в большей степени для женского организма, чем для мужского. Активность действия генетических факторов на развитие гибкости снижается в ходе индивидуального развития.

Влияние генетических факторов в большей степени проявляется в отношении функции сердечно-сосудистой системы и в меньшей – в отношении аппарата внешнего дыхания. Такие показатели внешнего дыхания, как мощность вдоха, минутный объём дыхания, максимальная лёгочная вентиляция, существенно зависят от факторов внешней среды.

Исследования энергетического обмена позволили сделать предположение о «генетической обусловленности механизмов энергетического обеспечения мышечной деятельности – аэробного и анаэробного процессов», а также высказать мысль о том, что «энергетические критерии отбора в циклических видах спорта достаточно надёжны».

Таким образом, наследственный фактор в значительной степени определяет физическое развитие, формирование двигательных качеств, аэробную и анаэробную производительность организма, величину прироста функциональных возможностей под влиянием спортивной тренировки. Но, признавая значимость генетического фактора, не следует умалять роли внешней среды. На большую роль внешней среды в формировании таланта косвенно указывают следующие факты. Анкетирование более 600 спортсменов высокого класса показало, что дети, которые достигли в последующем успехов в видах спорта, требующих выносливости, родились в многодетных семьях (трое и более детей). Известно, что в многодетных семьях дети рано становятся самостоятельными. Для них характерна большая настойчивость и целеустремлённость, им в большей мере приходится помогать по хозяйству. Это вырабатывает умение организовывать свободное время. Очевидно, средовые факторы, в частности особенности воспитания детей, играют важную роль во всех видах спорта, где важны настойчивость, трудолюбие, умение преодолевать трудности.

Для понимания взаимодействия генетических и средовых факторов представляет интерес проблема критических или чувствительных (сенситивных) периодов развития. Имеются данные о том, что воздействие тренировки более эффективно в раннем возрасте для одарённых детей. Напротив, для детей, «не имеющих наследственного предрасположения», наибольшее влияние тренировки проявляется в более позднем возрасте.

При характеристике возрастных границ сенситивных периодов важно ориентироваться не только на паспортный, но и на биологический возраст.

Таким образом, проблема спортивных способностей требует осторожного подхода к оценке природной одарённости, диктует целесообразность всестороннего анализа морфологических, функциональных и психических свойств юного спортсмена.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андреев, В. И. Факторы определяющие эффективность техники дистанционного броска в баскетболе : автореф. дис. канд. пед. наук. / В. И. Андреев. – Омск, 1988. – 32 с.
2. Айропетянц, Л. Р. Спортивные игры / Л. Р. Айропетянц, М. А. Гадик. – Ташкент : Ибн. Син, 1981. – 188 с.
3. Баскетбол. Броски по кольцу: Мастера советуют // Физкультура в школе. – 1990. – № 7. – С. 19–23.
4. Баскетбол : Учебник для институтов физической культуры / Под. ред. Ю. М. Портнова. – М. : Физкультура и Спорт, 1988. – 156 с.
5. Баскетбол : учебник для вузов физической культуры / Под. ред. Ю. М. Портнова. – М. : Физкультура и Спорт, 1997. – 183 с.
6. Белов, С. Баскетбол. Броски по кольцу / С. Белов // Физкультура в школе. – 1990. – № 6–7. – С. 4–7.
7. Бондарь, А. И. Учись играть в баскетбол / А. И. Бондарь. – Минск : Полынья, 1986. – 129 с.

Получено 27.01.2011

О. М. ВІЩЬКО, Д. С. СИНЕНКО
СПОРТИВНИЙ ДОБІР В ГРАЛЬНИХ ВИДАХ СПОРТУ
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

Безперервний ріст досягнень у спорті взагалі, і в спортивних іграх, зокрема, пред'являє усе більше вимог до системи підготовки спортсменів, у якій істотне місце займає пошук обдарованих людей. Тому серед бажаючих займатися спортом необхідно підвищити якість добору, і здійснити пошук найбільш талановитих і перспективних дітей, які можуть показати видатні спортивні результати. У спорті період прояву максимальних результатів невеликий, коливається приблизно 2–10 років, і тому в більшості випадків виявляється недостатнім для досягнення високого рівня підготовленості. Тому треба віддавати перевагу дітям, що мають потрібний рівень розвитку спортивно-важливих якостей. Крім того, спорт є екстремальним видом діяльності, де не можна обійтися без добору емоційно-стійких людей.
спортивний добір, спорт, комплекс, спортсмен, методика

VICKO ALEXANDER, SINENKO DMITRY
QUALIFICATION IN SPORTS GAMES

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

The continuous growth of achievements in sports in general, and in sports games, in particular, presents more and more demands to the training system of sportsmen, where the substantial place is occupied by the search of the gifted people. Therefore among the people interested to go in for sports, it is necessary to promote the qualification rate, and to carry out the search of the most talented and perspective children enabling to show prominent sporting results. In sports the period of display of maximal results is too short. It varies about 2–10 years and thus, in most cases it appears to be insufficient to achieve the high level of preparation. It is therefore necessary to give preference to the children having the required level of development of sports significant qualities. Besides, the sports are the extreme type of activity, where it is impossible to do without the selection of emotionally steady people.

qualification, sport, complex, sportsman, training method

Вицько Олександр Миколайович – асистент кафедри фізичного виховання Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: підвищення загальних фізичних якостей та удосконалення тренувального процесу у циклі спортивних ігор.

Синенко Дмитро Станіславович – асистент кафедри фізичного виховання Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: підвищення загальних фізичних якостей та удосконалення тренувального процесу у циклі спортивних ігор.

Вицько Александр Николаевич – ассистент кафедры физического воспитания Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: повышение общих физических качеств и усовершенствование тренировочного процесса в цикле спортивных игр.

Синенко Дмитрий Станиславович – ассистент кафедры физического воспитания Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: повышение общих физических качеств и усовершенствование тренировочного процесса в цикле спортивных игр.

Vicko Alexander – a teaching fellow of the Physical Training Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: increase of general physical qualities and improvement of training process in the cycle of sports games.

Sinenko Dmitry – a teaching fellow of the Physical Training Department of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Research interests: increase of general physical qualities and improvement of training process in the cycle of sports games.

ЗМІСТ

ТИМОШКО Г. В. Дослідження професійної спрямованості студентів магістрантами	3
МІКЛАШЕВИЧ Н. В., САРКІСОВА І. Г., СУВОРОВА С. В. Особистісно-діяльнісний підхід до навчання майбутніх інженерів-будівельників	7
БОГУСЛАВСЬКА В. Г., СВІРЕНКО Ж. С. Соціальні проблеми працевлаштування молоді	13
ЯКОВЛЕВА Е. А. Сучасні тенденції громадянсько-патріотичного виховання молоді	17
БАБЕНКО В. М. Періодизація історії України як предмет філософсько-історичного аналізу	22
СЕВЕРИЛОВА П. В. Світоглядні витоки давньоруської історіософії	26
КОВАЛЕНКО В. Г. Трансформація виборчої системи України (на прикладі парламентських виборів)	31
ЛАВРИНЕНКО Г. А., ПРИМУШ М. В., ДОРОШЕНКО Т. Ф., СКРИПАЛЬ Ю. О. Концепція еколого-політологічної освіти в контексті національної самосвідомості	35
НОРКІНА Т. П., ТАРХАНОВА Н. О., МАЗУРІНА І. О. Стратегія сталого розвитку регіонів: ресурсно-екологічний аспект	40
ВОЛОШЕНКО В. О. Особливості взаємодії комітетів незаможних селян та місцевих органів влади (на матеріалах Донбасу)	45
ПЕТРОВ О. О. Освітнянська діяльність релігійних течій на Донеччині	49
ЗЬОМА О. В., СТАСЕНКО С. О. Філософсько-міфологічне осмислення підземного простору	54
РОМАНОВА О. В., НАМАКШТАНСЬКА І. Є., НОВИКОВА Ю. М., АТАНОВА Г. Ю. Місце афоризмів у підготовці молоді до участі у міжкультурній комунікації	59
ШКУТ Л. Й. Російська фразеологія в контексті лінгвокультурології	66
ПОДВИГІНА Н. Б. «Літо Господнє» І. С. Шмельова: індивідуально-авторські особливості актуалізації концепту «гріх»	70
КОТЮРОВА І. О. Місце іронії у німецькій пресі політичної спрямованості	74
ЗАГОРУЙКО Т. І., КУРОЧКІНА О. Ф. Вплив психології на інтенсифікацію процесу вивчення іноземної мови	78
ГАРКУШЕВА В. О., КАПІНУС О. Л., ШАМРАЙ Л. І. Термінологічна лексика на заняттях з ділової англійської мови	84
СОЛОВ'ЙОВА Н. В. Особливості засобів вираження предикативу складеного іменного присудка в англійській та українській мовах	89
ЛЕЩЕНКО Л. М. До питання перекладу українською мовою російських дієприкметників	94
ПОПОВ М. І., ПОПОВ В. І., ЖЕВАНОВ В. В. Професійно-прикладна фізична культура інженера-будівельника	98
БІЛОХВОСТОВ О. М., БІЛОХВОСТОВА Т. О., ДМИТРИЧЕНКО В. С. Витривалість і її розвиток за допомогою фізичних вправ	105
ВІЦЬКО О. М., СИНЕНКО Д. С. Спортивний добір в гральних видах спорту	111

СОДЕРЖАНИЕ

ТИМОШКО Г. В. Исследование положительного отношения к профессии студентов магистрантами	3
МИКЛАШЕВИЧ Н. В., САРКИСОВА И. Г., СУВОРОВА С. В. Личностно-деятельностный подход к обучению будущих инженеров-строителей	7
БОГУСЛАВСКАЯ В. Г., СВИРЕНКО Ж. С. Социальные проблемы трудоустройства молодежи	13
ЯКОВЛЕВА Е. А. Современные тенденции гражданско-патриотического воспитания молодёжи	17
БАБЕНКО В. М. Периодизация истории Украины как предмет философско-исторического анализа	22
СЕВЕРИЛОВА П. В. Мировоззренческие истоки древнерусской историософии	26
КОВАЛЕНКО В. Г. Трансформация избирательной системы Украины (на примере парламентских выборов)	31
ЛАВРИНЕНКО А. А., ПРИМУШ Н. В., ДОРОШЕНКО Т. Ф., СКРИПАЛЬ Ю. А. Концепция эколого-политологического образования в контексте национального самосознания	35
НОРКИНА Т. П., ТАРХАНОВА Н. А., МАЗУРИНА И. А. Стратегия устойчивого развития регионов: ресурсно-экологический аспект	40
ВОЛОШЕНКО В. А. Особенности взаимодействия комитетов неимущих крестьян и местных органов власти (на материалах Донбасса)	45
ПЕТРОВ А. А. Образовательная деятельность религиозных течений Донеччины	49
ЗЁМА О. В., СТАСЕНКО С. А. Философско-мифологическое осмысление подземного пространства	54
РОМАНОВА Е. В., НАМАКШТАНСКАЯ И. Е., НОВИКОВА Ю. Н., АТАНОВА Г. Ю. Место афоризмов в подготовке молодежи к участию в межкультурной коммуникации	59
ШКУТ Л. И. Рсская фразеология в контексте лингвокультурологии	66
ПОДВИГИНА Н. Б. «Лето господне » И. С. Шмелева: индивидуально-авторские особенности актуализации концепта «грех»	70
КОТЮРОВА И. А. Место иронии в немецкой прессе политической направленности	74
ЗАГОРУЙКО Т. И., КУРОЧКИНА О. Ф. Влияние психологии на интенсификацию процесса изучения иностранных языков	78
ГАРКУШЕВА В. А., КАПИНУС Е. Л., ШАМРАЙ Л. И. Терминологическая лексика на занятиях по деловому английскому языку	84
СОЛОВЬЕВА Н. В. Особенности способов выражения предикатива составного именного сказуемого в английском и украинском языках	89
ЛЕЩЕНКО Л. М. К вопросу перевода на украинский язык русских причастий	94
ПОПОВ М. И., ПОПОВ В. И., ЖЕВАНОВ В. В. Профессионально-прикладная физическая культура инженера-строителя	98
БЕЛОХВОСТОВ А. Н., БЕЛОХВОСТОВА Т. А., ДМИТРИЧЕНКО В. С. Выносливость и её развитие посредством физических упражнений	105
ВИЦЬКО А. Н., СИНЕНКО Д. С. Спортивный отбор в игровых видах спорта	111

CONTENTS

TIMOSHKO GALINA. Positive occupational undergraduates' attitude study by masters'-students	3
MIKLASHEVICH NINA, SARKISOVA IRINA, SUVOROVA SVETLANA. Individualizing and occupational method of training at civil engineering institutes	7
BOGUSLAVSKAYA VALENTINA, SVIRENKO ZHANNA. Social problems of young people employment	13
YAKOVLEVA EKATERINA. Contemporary trends of civic and patriotic education of young people	17
BABENKO VALERY. Division into periods in Ukrainian history as philosophical and historical analysis subject	22
SEVERILOVA POLINA. Weltanschauung sources of Old Russian historiosophy	26
KOVALENKO VASILIIY. Electoral system transformation in Ukraine (by the example of parliamentary elections)	31
LAVRYNENKO GANNA, PRYMUSH MYKOLA, DOROSHENKO TATYANA, SKRYPAL IULIIA. Concept of ecological and political education in national self-consciousness context	35
NORKINA TATYANA, TARKHANOVA NINA, MAZURINA INNA. Strategy of stable regional development: resource and ecological aspect	40
VOLOSHENKO VIKTORIYA. Singularities of interaction between Poor Peasants Committees and local authorities (on Donbas Region data)	45
PETROV ALEXEY. Educational activities of religious trends in Donetsk Oblast	49
ZOMA OLGA, STASENKO STANISLAV. Philosophical and mythological comprehension of underground space	54
ROMANOVA OLENA, NAMAKSHTANSKAYA INNA, YULIA NOVIKOVA, ATANOVA GALINA. Aphorisms in young people training to intercultural communication	59
SHKUT LUDMILA. Russian language phraseology in context of cultural anthropology	66
PODVIGINA NADIYA. «God's summer» by I. Shmelyov: individual author's features of concept urgency of «sin»	70
KOTYUROVA IRINA. Irony in political orientation press of Germany	74
ZAGORUYKO TAMARA, KUROCHKINA OLGA. Psychology effect on process intensity of foreign language study	78
GARKUSHEVA VALENTINA, KAPINUS YELENA, SHAMRAY LILLA. Glossary usage at business english classes	84
SOLOVIOVA NELLI. Comparison of predicative complement usage in English and Ukrainian	89
LESCHENKO LJUBOV. Translation of participles from russian into ukrainian	94
POPOV MICHAIL, POPOV VASILIIY, ZHEVANOV VYACHESLAV. Occupational and applied physical training of civil engineer	98
BELOKHOVOSTOV ALEXANDER, BELOKHOVOSTOVA TATYANA, DMITRICHENKO VICTOR. Powers of endurance and its progress by means of physical exercises	105
VICKO ALEXANDER, SINENKO DMITRY. Qualification in sports games	111